

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDAKİ HÜKÛMET
KRİZLERİNE İLİŞKİN FARKLI BİR ÖRNEK: 7 HAZİRAN
- 1 KASIM GENEL SEÇİM SÜRECİ

Ahmet CEYLAN

Danışman
Yard. Doç. Dr. Levent YILMAZ

İZMİR-2017

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türk Siyasal Yaşamındaki Hükûmet Krizlerine İlişkin Farklı Bir Örnek: 7 Haziran- 1 Kasım Genel Seçim Süreci” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Adı SOYADI

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türk Siyasal Yaşamındaki Hükûmet Krizlerine İlişkin Farklı Bir Örnek:

7 Haziran - 1 Kasım Genel Seçim Süreci

Ahmet CEYLAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Programı

Türk siyasal yaşamında istikrar tartışmaları önemli bir role sahiptir. İstikrar tartışmalarının merkezinde ise ekseriyetle koalisyon hükûmetleri ve hükûmet krizi süreçleri yer almaktadır. Cumhuriyetin ilanını takiben 1923- 1950 arası dönemde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tek başına iktidarda bulunmuştur. Çok partili siyasal yaşama geçişin akabinde ise 1950- 1960 yılları arası Demokrat Parti'nin (DP), 1965- 1971 yılları arası Adalet Partisi'nin (AP), 1983- 1991 yılları arasında Anavatan Partisi'nin (ANAP) tek parti hükûmetleri ülke yönetiminde bulunmuşlardır. 3 Kasım 2002 seçimlerinden bu yana ise ülke yönetiminde tek parti iktidarı olarak Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) yer almaktadır. AK Parti, iktidara gelmiş olduğu 2002 genel seçimlerinin sonrasında girmiş olduğu 2007 ve 2011 genel seçimlerinde de oylarını arttırmak suretiyle konumunu korumuştur. 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde ise parti, oy ve milletvekili sayısında anlamlı bir düşüş yaşamakla birlikte seçimlerden 258 milletvekili ile birinci sırada çıkmayı başarmıştır. 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinden sonra oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) yapısı kendi içinden bir koalisyon hükûmeti yahut azınlık hükûmeti çıkarmak konusunda başarılı olamamış ve 1 Kasım 2015 tarihinde yeniden seçimlere gidilmiştir. Hükûmet krizi ve 13 yıllık tek parti iktidarı sonrasında oluşan nispi belirsizlik atmosferinde gidilmiş olan 1 Kasım 2015 genel seçimleri neticesinde AK Parti, seçimlerden birinci sırada çıkmasının yanı sıra güvenoyu için gerekli olan 276 milletvekili sayısının üzerinde bir çoğunluğu yakalamıştır.

Çalışmanın temel araştırma konusu 7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerden sonra oluşan hükûmet krizi sürecini analiz

ederek söz konusu sürecin, Türk siyasal yaşamındaki diğer hükûmet krizi süreçleri ile karşılaştırılması noktasında olacaktır. Çok partili Türk siyasal yaşamında yaşanan hükûmet krizlerinde hangi koşullar ön plana çıkmıştır? TBMM’de yer alan partiler bu krizler karşısında ne gibi çözümler üretmek gayretinde olmuşlardır? Bu krizlere ilişkin geliştirilen formüllerde seçim ihtimali nasıl bir yer tutmuştur? Önceki hükûmet krizi süreçlerinde TBMM’nin kendi içerisinde hangi koşullarda ne tür hükûmetler çıkardığının incelemesi ve buna karşın 7 Haziran seçimlerinin ardından hükûmet kurma görüşmeleri neden olumsuz sonuçlandı? sorularının cevapları, çalışmanın temel sorunsalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: 7 Haziran Genel Seçimleri, 1 Kasım Genel Seçimleri, Koalisyon, Genel Seçimler, Hükûmet Krizi.

ABSTRACT

Master's Thesis

**A Different Case About Government Crisis in Turkish Political Life; June 7th-
November 1st General Election**

Ahmet CEYLAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Department of Public Administration

Program Public Administration

Discussions around political stability is central to Turkish political life. Coalition governments and government formation crises are at the core of such discussions. Following the declaration of the Republic, the Republican People's Party ruled in the single party system between 1923 and 1950. Adoption of the multi-party system enabled the Democratic Party rule between 1950 and 1960, the Justice Party between 1965 and 1971, and the single-party governments of the Motherland Party between 1983 and 1991 were in the administration of the country. Since the general elections in 2002, the Justice and Development Party has remained the single majority party in the country. The Justice and Development Party has maintained its position by increasing its votes in the general elections of 2007 and 2011. In the general election of 7 June 2015, the ruling party had a significant decline, and lost its majority, while ranking first in both total votes and the number of member of parliaments (258). The new structure of the Grand National Assembly of Turkey failed to produce a coalition government, or a minority government, and a re-election was held on 1 November 2015. In the climate of relative uncertainties stemming from the government crisis and the end of the 13-year single-party regime, the Justice and Development Party emerged victorious, and achieved a majority in the parliament to a vote of a confidence.

The present study focuses on the government crisis that took place after the general election of 7 June 2015. Firstly, a comparative analysis is provided in the light of the past government crises in Turkish politics in the course of multi-party Turkish political life. Secondly, the thesis explores in depth which political aspects emerged in the past government crises; what

type of strategies the political parties developed in the face of the crises toward their solutions; and how renewing the elections became a tangible option amid the government crises. Finally, the alternative options of government formation in the National Assembly, and, how the parliamentary structure in the 7 June 2015 election did not result in a stable government is assessed.

Keywords: General Elections of 7 June 2015, General Elections of 1 November 2015, General Elections, Coalition Government, Government Crisis.

**TÜRK SİYASAL YAŞAMINDAKİ HÜKÜMET KRİZLERİNE İLİŞKİN FARKLI BİR
ÖRNEK: 7 HAZİRAN - 1 KASIM GENEL SEÇİM SÜRECİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	xii

GİRİŞ	1
-------	---

**BİRİNCİ BÖLÜM
HÜKÜMET KRİZİ VE TÜRKİYE'DEKİ DURUM**

I. KURAMSAL ÇERÇEVE	3
II. BİR SİYASAL KRİZ TÜRÜ OLARAK HÜKÜMET KRİZİ	7
A. Hükûmet Sistemleri	7
1. Kuvvetler Ayrılığına Göre Hükûmet Sistemleri	7
a. Parlamenter Sistem	7
b. Başkanlık Sistemi	9
c. Yarı Başkanlık Sistemi	11
2. Kuvvetler Birliğine Göre Hükûmet Sistemleri	12
a. Meclis Hükûmeti Sistemi	12
B. Hükûmet Krizleri	13
1. Parlamenter Sistem ve Kriz İlişkisi	13
2. Parlamenter Sistemin Krizden Çıkış Yolları	17
C. Türkiye'de Parlamenter Sistem İçerisinde Hükûmet Krizleri ve Çözüm Yolları	20
D. 1961 ve 1982 Anayasaları'nda Hükûmet Kurulması ve Hükûmet Krizi Çözüm Yolları	28
1. 1961 Anayasası'na Göre Hükûmet Kurulması ve Hükûmet Krizi Çözüm Yolları	28

2. 1982 Anayasası'na Göre Hükûmet Kurulması ve Hükûmet Krizi Çözüm Yolları	32
3. 1961 ve 1982 Anayasaları'nın Hükûmet Krizine Bakış Açılarının Karşılaştırılması	36

İKİNCİ BÖLÜM

1961-2002 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DEKİ HÜKÛMET KRİZİ SÜREÇLERİ

I. 1961-1970 ARASI DÖNEMDE MEYDANA GELEN HÜKÛMET KRİZLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI	39
A. Türkiye'nin İlk Koalisyon Hükûmeti: CHP--AP Koalisyon Hükûmeti Süreci	39
B. İkinci İnönü Koalisyon Hükûmeti Süreci	41
C. Son İnönü Hükûmeti: CHP- Bağımsızlar Koalisyon Hükûmeti Süreci	42
D. AP- YTP- CKMP- MP Koalisyon Hükûmeti Süreci	44
E. 1970 Yılı Bütçe Yasa Tasarısı Görüşmeleri ve İkinci Demirel Hükûmeti'nin Düşmesi	44
II. 1971-1980 ARASI DÖNEMDE MEYDANA GELEN HÜKÛMET KRİZLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI	46
A. 12 Mart Süreci Hükûmetleri	46
B. CHP- MSP Koalisyon Hükûmeti Süreci	48
C. Birinci Milliyetçi Cephe (MC) Hükûmeti Süreci	52
D. Bülent Ecevit'in İkinci Başbakanlık Süreci ve CHP Azınlık Hükûmeti Denemesi	53
E. Gensoru İle Düşürülen İlk Hükûmet: İkinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti Süreci	54
F. CHP- CGP- DP- Bağımsızlar Hükûmeti Süreci	55
G. AP Azınlık Hükûmeti Süreci	56
III. 1991-2002 ARASI DÖNEMDE MEYDANA GELEN HÜKÛMET KRİZLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI	58
A. DYP- SHP Koalisyon Hükûmeti Süreci	58
B. DYP- CHP Koalisyon Hükûmeti Süreci	61
C. Hükûmet Krizine Karşı Geliştirilen Bir Formül: ANAP- DYP (ANAYOL) Koalisyon Hükûmeti Süreci	62
D. RP- DYP (REFAHYOL) Koalisyon Hükûmeti Süreci	64
E. Gensoru ile Düşürülen İkinci Hükûmet: ANAP- DSP- DTP (ANASOL- D) Koalisyon Hükûmeti Süreci	68
F. DSP Azınlık Hükûmeti Süreci	70
G. DSP- MHP- ANAP Koalisyon Hükûmeti Süreci	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA HÜKÜMET KRİZLERİNE İLİŞKİN FARKLI BİR SÜREÇ

I. AK PARTİ'NİN İKTİDARA GELMESİ VE 7 HAZİRAN ÖNCESİ YAŞAMIŞ OLDUĞU KRİZLERİN İNCELEMESİ	87
A. AK Parti'nin Kuruluş Süreci ve İktidara Gelmesi	87
B. 7 Haziran Seçimleri Öncesi AK Parti'nin Karşılaştığı Krizler	89
1. 11. Cumhurbaşkanı Seçim Süreci Krizi	90
2. Gülen Cemaati Krizi	94
II. 7 HAZİRAN 2015 GENEL SEÇİMLERİ İLE OLUŞAN HÜKÜMET KRİZİ SÜRECİ	95
A. 7 Haziran Genel Seçimleri Öncesi Parlamento'da Temsil Edilen Partilerin Söylemleri	95
1. Ahmet Davutoğlu Liderliğinde AK Parti'nin Söylemleri	95
2. CHP'nin 7 Haziran Seçimlerindeki Söylemleri	96
3. MHP'nin 7 Haziran Seçimlerindeki Söylemleri	97
4. HDP'nin 7 Haziran Seçimlerindeki Söylemleri	98
B. Partilerin 7 Haziran Genel Seçim Sonuçları Üzerine Değerlendirmeleri	98
C. Hükûmet Formülü Denemeleri ve Koalisyon Görüşmeleri	102
1. TBMM Başkanlığı Seçimleri	102
2. AK Parti- CHP Koalisyon Hükûmeti Görüşmeleri	104
3. AK Parti- MHP Koalisyon Hükûmeti Görüşmeleri	107
4. AK Parti- HDP Koalisyon Görüşmeleri	109
5. 7 Haziran Seçim Süreci ve Koalisyon Görüşmelerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Siyasal Yönelimi	109
6. 7 Haziran Sonrası Terör Olaylarındaki Artış	113
D. Önceki Hükûmet Krizleri ile 7 Haziran Sonrası Oluşan Hükûmet Krizinin Farklılıkları	115
E. Hükûmet Krizine İlişkin Bir Formül Olarak 1 Kasım 2015 Genel Seçim Sonuçları	119
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	128

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BÇG	Batı Çalışma Grubu
BBP	Büyük Birlik Partisi
bkz.	Bakınız
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	Demokratik Parti
DP	Demokrat Parti
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokrat Türkiye Partisi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Federasyonu
DYP	Doğru Yol Partisi
Ed.	Editör
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
FP	Fazilet Partisi
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
MC	Milliyetçi Cephe
MSP	Millî Selamet Partisi
MGK	Millî Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Millî Nizam Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
RP	Refah Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TOFAŞ	Türk Otomobil Fabrikaları A.Ş.

TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
s.	Sayfa No
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1961 Genel Seçim Sonuçları	s. 39
Tablo 2: 1973 Genel Seçim Sonuçları	s. 49
Tablo 3: 1977 Genel Seçim Sonuçları	s. 53
Tablo 4: 1991 Genel Seçim Sonuçları	s. 58
Tablo 5: 1995 Genel Seçim Sonuçları	s. 62
Tablo 6: 1999 Genel Seçim Sonuçları	s. 71
Tablo 7: 1961-2002 Arasında Gerçekleşen Hükûmet Krizlerinin Özeti	s. 82

GİRİŞ

Çok partili siyasal yaşama geçişin akabinde Türkiye siyasetinde çok sayıda siyasal kriz ile karşılaşmıştır. Bu krizlerin en kapsamlılarından birisi muhtevası gereği hükûmet krizi olarak adlandırılabilir olan devlet yönetiminde oluşan nispi belirsizlik atmosferidir. Çalışmanın başlangıç aşamasında Türk siyasal yaşamında kısa ömürlü hükûmetlerin sıklığı nedeniyle geniş bir literatürün taranmak durumunda kalınacağı müşahade edilmiştir. 93 yıllık Cumhuriyet tarihinde, satırların yazıldığı tarih itibarıyla 65. Cumhuriyet Hükûmeti'nin görev başında olduğu dikkate alındığında Türk siyasal yaşamındaki hükûmet krizlerine ilişkin karşılaştırmalı bir çalışma yürütmenin zorluğu ve önemi bir kez daha gözlemlenebilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikli olarak kriz kavramına ilişkin kuramsal bir değerlendirme yapılmıştır. Kriz incelemesinin ardından, hükûmet sistemleri üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiş ve parlamenter sistem ile kriz ilişkisi tartışılmıştır. Türkiye'de parlamenter sistemin gelişim süreci ve 1961 ve 1982 Anayasaları'nın hükûmet krizlerine ilişkin yaklaşımları çalışmanın ilk bölümünde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde çok partili Türk siyasal yaşamında karşılaşılan hükûmet krizleri ele alınmıştır. 1961- 2002 yılları arasında meydana gelen hükûmet krizlerinin nedenleri analiz edilerek, bu krizleri aşmak adına üretilen formüllerin hangi şartlar altında ne gibi sonuçlar verdiği tartışılmıştır. 1961, 1973 ve 1977 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimler, oluşan Millet Meclisi aritmetiği çerçevesinde hiçbir partinin tek parti çoğunluğuna ulaşamadığı seçimler olarak dikkat çekmiştir. 1961 Anayasası döneminde gerçekleşen seçim süreçleri, çalışmanın 1961-1980 arası dönemini oluşturmuştur. Bu bölümde incelenen istisnai örnek, Süleyman Demirel başkanlığında kurulan ve tek parti çoğunluğuna sahip bulunan ikinci Demirel Hükûmeti olarak bilinen 31. Hükûmet süreci olmuştur. Çalışmanın 1982 Anayasası sürecini kapsayan ilgili kısımları ise 1991, 1995 ve 1999 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından oluşan hükûmet krizleri ve bu krizleri aşmak adına geliştirilen formüller çerçevesinde gelişim göstermiştir.

Ülke yönetimini 3 Kasım 2002 seçimlerinden beri tek parti iktidarı ile sürdürmekte olan AK Parti, 7 Haziran 2015 genel seçimleri neticesinde, 258 milletvekili elde etmiştir. 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde oluşan dört partili meclis yapısı kendi içerisinde bir hükûmet çıkarmayı başaramamıştır. Çok partili Türk siyasal yaşamında ilk kez bir Cumhurbaşkanı, Anayasal yetkisini

kullanmak suretiyle seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, 7 Haziran genel seçimleri neticesinde gelişim gösteren hükûmet krizine ilişkin siyasal partilerin genel yaklaşımları irdelenerek, bir çözüm stratejisi kapsamında 1 Kasım 2015 Genel Seçim süreci ele alınmıştır. 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sonrası oluşan hükûmet krizi ile Türk siyasal yaşamının ikinci bölümde irdelenen önceki hükûmet krizleri arasındaki farklılıklarının karşılaştırılması, çalışmanın temel sorunsalı olarak ele alınmıştır. Çalışmada, Türk siyasal yaşamının koalisyon veya azınlık hükûmeti formüllerinin ön plana çıktığı 1961, 1973, 1977, 1991, 1995 ve 1999 genel seçim örneklerine karşın 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde ilgili hükûmet formüllerinin neden hayata geçirilemediği sorusunun cevabı aranmıştır.

Çalışmanın ilerleyişinde, literatür araştırması ve arşiv taraması yöntemlerinden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜKÜMET KRİZİ VE TÜRKİYE'DEKİ DURUM

I. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kriz sözcüğünün gündelik hayattaki kullanımı ağırlıklı olarak, beklenti dışı yahut olağanüstü bir durumu ifade etmek üzere tercih edilmiştir. Bu durumun zihinlerdeki çağrışımı ise ekseriyetle olumsuz yönde gelişim göstermiştir. Kriz sözcüğü beraberinde rutin olmayan, olağanın dışına çıkan bir belirsizlik algısı taşıdığı için olumsuz bir mesaj çağrısı yarattığı gözlenmiştir. Kriz sözcüğü Türkçeye buhran olarak, Fransızcası olan “Crise” sözcüğünden geçmiştir.¹ Sözcük, Türkçe olarak ilk kez Ahmet Cevdet Paşa tarafından Tezâkir-i Cevdet adlı eserinde, devlet gelir- gider durumundaki olumsuz tabloyu anlatmak üzere “Buhran” ifadesi ile kullanılmıştır.²

Kriz, kelime anlamı olarak “bir işin, bir olayın geçtiği karışık evre”, “içinden çıkılması zor durum”, “birdenbire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişmeler” ve “tehlikeli an” manalarını karşılamıştır.³ Çince'deki anlamıyla kriz sözcüğü ise tehlike ve fırsat kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Çin yazısındaki iki sembolün karşılık geldiği tehlike (*weixian*) ve fırsat (*jihui*) kelimelerinden türeyen *Wei-ji* sözcüğü oluşmuştur.⁴ Kriz, bu yönüyle gelecek adına yeni bir tasarı sahasının ortaya çıkabildiği, yeni planlamaların hazırlanabileceği, değişkenlere açık olumlu ve olumsuz çağrışımları bünyesinde barındırabilen bir anlam ifade etmiştir. Geleceğin baştan tanımlanabilir olması krize ilişkin sürecin olumlu ve olumsuz çağrışımlar doğurmasında önemli etki sahibi olmuştur.⁵

Kriz kavramının gelişimi ve toplumsal süreçlerde kullanımını gözlemlendiğinde, kavramın ilk olarak insanlığın dönemsel ihtiyaç ve yaşam tarzlarına binaen askerî olayları ve tıp literatüründeki gelişmeleri analiz edebilmek amacıyla ilgili terminolojilerde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Buna karşın kavramın toplumsal süreçlerde kullanılmaya başlanmasının, üretim araçlarındaki önemli değişimin ve bu değişime koşut olarak sosyal yaşamın dinamiklerinin de farklılaşma eğilimi sergilemeye başladığı XVII. ve XVIII. yüzyıla karşılık geldiği kaydedilmiştir.

¹ Hüseyin Hatemi, “Krizin Kitiği”, **Düşünen Siyaset**, Yıl:1, Sayı:1, Şubat 1999, s.18.

² Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir-i Cevdet, Altıncı Tezkire'den aktaran **Düşünen Siyaset**, s.9.

³ Halil Can, Öznur Aşan Azizoğlu ve Eren Miski Aydın, **Organizasyon ve Yönetim**, Siyasal Kitabevi, 8.Baskı, Ankara, 2011,s.432.

⁴ Ünsal Arsan, **Düşünen Siyaset**, s.10. Can, Azizoğlu ve Aydın, s.433.

⁵ Salim Kadıbeşegil, **Kriz Geliyorum Der**, Media Cat Yayınları, İstanbul,2002,sf.46.

Esasen köklü değişimin üretim araçlarına paralel olarak ekonomik yapıdan kaynaklanması ve beraberinde üretim eğrisi üzerine ek olarak sosyolojik bir takım ani ve beklenmedik değişimler getirmesi, Avrupa ekonomik yapısında öngörülmedik kimi sıkıntılar doğurmuştur. Kriz ile paralel kullanımların, sosyal bilimlerde tüm bu dinamiklere paralel olarak, ilk kez iktisat alanında ortaya çıkmış olması ve ekonomi çalışmalarında “Buhran” kelimesine denk gelmesi sürecin bütünü çerçevesinde ele alındığında oldukça anlamlı bir tamamlayıcı mahiyet taşımıştır.⁶ Bu noktada Avrupa’nın sosyal ve ekonomik alanlarda XIX. yüzyılda yaşamış olduğu sorunları ve kabuk değişimini gözlemlemek önem arz etmiştir. Zira beklenmedik ve sonu öngörülmeleyen değişimlerin yoğunlaştığı söz konusu süreç, kavramın tarihsel gelişim çizgisi çerçevesinde oldukça önemli bir yer tutmuştur.

Sanayi devrimi, oluşan yeni toplumsal sınıflar ve bu sınıfların örgütlü mücadeleleri XIX. yüzyılın önemli bileşenleri olarak dikkat çekmiştir. Kabuk değiştiren ve hızla sanayileşen Avrupa’da toplumların yaşamış olduğu sosyal ve ekonomik problemler, kriz kavramının sosyal bilimlerde kullanıma süreci ile paralellikler taşımıştır. Bu minvalde XIX. yüzyılın ilk yarısında iz bırakan ekonomik krizler olarak 1825, 1836 ve 1848 krizleri ön plana çıkmıştır. Sanayi devrimi sonrası fazla üretim esasına dayanan ve kapitalist ekonomik düzenin ilk krizleri olarak sivrilen bu süreçlerin, toplumsal yaşamı derinden etkiledikleri gözlemlenmiştir. Krizlerin yeni ekonomik formunun bir getirisi olup olmadığı, süreklilik taşıma noktasında nasıl bir çizgi izleyeceği gibi tartışmalar ise başta Marksist kriz kuramcıları olmak üzere çok sayıda kriz kuramcısının ivedi tartışma konusu olarak yer edinmiştir. Ekonomik kriz konsepti içerisinde, başlığın alt disiplinleri ile alakalı olarak yakın tarihte ortaya çıkan başlıca krizler arasında; 1982 krizi, 1994 Türkiye-Meksika krizi, 2000 Dotcom krizi, 2000 yılı Kasım ayı ve 2001 yılı Şubat ayı Türkiye krizleri, 2001 Arjantin krizi ve ilk işaretlerini 2007 yılında veren 2008 küresel mortgage krizi yer almıştır.⁷ Söz konusu krizler mahiyeti itibariyle çok yönlü etkileri çerçevesinde dünya genelinde takip edilebilen ve üzerlerine kuramsal değerlendirmeler yapılan rutin dışı ekonomik hareketler olarak gözlemlenmiştir. Ekonomiye ilişkin olağanüstülük işaretlerinin yakalanabilmesi amaçlı bir irdelemede arz-talep dengesine ait bozulma, enflasyon, dış rekabetten doğan olumsuz sonuçlar,

⁶ Günseli Nilhan Patan, **İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Stratejisinin Önemi**, Konya, Konya Selçuk Üniversitesi, 2009, sf.21.

⁷ Cüneyt Akman, **Marksist Kriz Teorileri Işığında Küresel Kriz**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s.207-225.

ödeme dengesinden meydana gelen sıkıntılar ve grev ve lokavt anlaşmazlıkları başlıca dikkat çeken etmenler olarak kaydedilmiştir.⁸

Bir yönetim sorunu olarak kriz; “bir örgütün üst düzey hedeflerini ve işleyiş düzenini tehdit eden, örgütün yaşamını tehlikeye sokan ve ivedi tepki gösterilmesini gerektiren, örgütün kriz öngörme ve önleme mekanizmalarının yetersiz kalmasına neden olan bir durumdur.” şeklinde tanımlanmıştır.⁹

Siyaset bilimi literatüründe kriz, karar vericiler üzerinden bir tanımlaya tabi tutulmuştur. Siyaset bilimciler; bir partinin, sistemin yahut liderin başarıya ulaşamaması, eksiklik göstermesi, zafiyet içermesi gibi bir takım değerlendirmeler çerçevesinde kriz durumu üzerinde durmuşlardır.¹⁰ Bu bağlamda irdelendiğinde siyaset kurumu içerisinde krizi; iktidar mücadelesi veren yahut siyasal sürecin paydaşlığını taşıyan kişi, örgüt ya da zümrelerin, siyasal süreç içerisinde karşılaşmış oldukları beklenmedik ve de sonucu itibarıyla örgütsel olarak varoluşsal sıkıntılar doğurabilecek mahiyetleri olan, rutin dışı durum olarak gözlemlenmek mümkündür.

Modernizmin en temel özelliklerinden birisi öngörülebilir ve rutinin beklenmedik sıkıntılarla bozulmadığı yaşam beklentisi olmuştur. Bu istek nedeniyle insanların ve kurumların kriz anı ile özdeşleşen öngörü imkânının yitirilmesine yönelik oluşan korkuları ciddi bir mahiyet taşımıştır. Buna karşın, kriz kavramının gelecek şekillendirmesindeki rolü nedeniyle sadece olumsuz bir içerik taşımadığı, bazı durumlarda olumlu ve olumsuz çağrışımları bir arada karşılayabildiği gözlemlenmiştir. Kriz, tabiatı gereği tehlike ve fırsat olanaklarını kendi bünyesinde barındırmakta olan ve hangisinin ağır geleceği ancak kriz sürecinin idamesi çerçevesinde şekillenebilecek rutin dışı bir dönem olarak değerlendirilebilmiştir.¹¹

Kriz, ilgili değerlendirmelerden yola çıkarak olağan durumun terk edildiği, hudutlarının nerede başlayıp nerede bitebileceğinin net biçimde belli olmadığı, yeni gelişmelere gebe bir vaka olarak gözlemlenmiştir. Ancak krizi hazırlayan arka planın varlığını ve krizin netice itibarıyla doğuracağı değişimleri de gözleme dâhil edildiği zaman, krizin bir süreç olarak irdelenmesi gerekliliği ön plana çıkmıştır. Yani kriz anı gözlemlenebilir bir olay olarak gelişim göstermiş ancak öncesi ve sonrası ile yorumlanabilmesi gereken değişimlere açık bir süreç olarak gözlemlenmiştir. Krizin hissedildiği an itibarıyla bir olay olarak okuma eğilimi gözlemlense de, esasen bu

⁸ Can, Azizoğlu ve Aydın, s.435.

⁹ Can, Azizoğlu ve Aydın s.432.

¹⁰ J.F. Bouchard, **Command in Crisis** New York: Colombia University Pres, New York, 1991, s.13'den aktaran Mehtap Baykal, **Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kapatılma Davası Süreci ve Kriz İletişimi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s.6.

¹¹ Aylin Pira ve Çisil Sohodol, **Kriz Yönetimi Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.23.

durumun süreçten bağımsız ele alınabilecek bir muhtevaya sahip olmadığı kaydedilmiştir. Sürecin kapsadığı, olayı meydana getiren bir arka planın yani olaya sebebiyet teşkil eden birikimin varlığının göz ardı edilmemesi önem arz etmiştir. Bu noktadan hareketle krizin genel geçer tanımında yer alan olağan dışılığın yakalanabilmesi ve bunun evveliyatı ve geleceği ile bir potada eritilerek gözlemlenmesi, krizin tanımlanabilmesi aşamasında önemli rol oynayacağı müşahade edilmiştir. Krizler olumlu bir bakış açısı ile değerlendirilip fırsat süreci olarak okunsalar da, olumsuz bir bakış açısı ile ele alınıp tehlikeli bir gidiş olarak nitelendirilseler de değişmeyen bir gerçek olarak, rutin durumunun değişikliği konsepti doğrultusunda bir yorum ile gelişim gösterecekleri ön görülmüştür. Buradan hareketle krizleri yorumlarken krizin içerisindeyken söz konusu süreci okumanın zorluğu gözlemlenmiş ve doğru yorumlamanın ancak olaylara yukarıdan bakılarak yapılabilmesi söz konusu olabileceği anlaşılmıştır.¹²

Hatemi, krizin Yunan dilinden ve tıp literatüründen siyaset, iktisat ve toplumbilim alanlarına geçmiş bir terim olduğunu ifade etmiş ve krizin sınıflandırılmasına ilişkin bir bakış açısını gözlemlene imkânı sunmuştur. Kriz terimine daha mecazi anlamlar da yüklenebildiğini tartışan Hatemi, ilgili kullanıma ilişkin örnek olarak, “hükûmet krizi” ifadesinden faydalanmıştır.¹³

Kriz türlerine ilişkin yapılan farklı disiplinlere ait değişik tasniflemelerin olduğu gözlemlenmiştir. Kriz sözcüğünün temel özellikleri çerçevesinde ele alınabildiği disiplinler, krizin sınıflandırılmasında kendilerine bir başlık edinebilmişlerdir. Söz konusu disiplinlerin alt başlıklarında farklı tasniflemelerin gelişim gösterebileceği de gözlemlenmiştir. Siyasal kriz kavramı bir ana başlık olarak kabul edildiğinde, hükûmet krizi, siyasal katılım krizi, meşruiyet krizi gibi bazı kriz tasniflemelerinin bu ana başlık çerçevesinde değerlendirilebilir olması, söz konusu duruma bir örnek teşkil ettirmiştir. Genel bir inceleme ile krizlerin, oluşum tarzı itibarıyla kaynağını doğadan alan ve insani kombinasyonlardan kaynaklanan krizler olarak spesifik ana başlıklarda irdelendiğini not edilmiştir. Kaynağını teknolojik gelişmelerden alan krizler, ekonomik etmenlerle alakalı krizler, doğal afetlerle alakalı krizler, hukuki ve siyasal temelli krizler, toplumsal ve kültürel etmenlere dayalı krizler başta olmak üzere çeşitli kriz türlerine ilişkin farklı yaklaşımlar ön plana çıkmıştır.¹⁴

¹² Levent Yılmaz, **Siyasal Kültür - Kriz Etkileşimi Çerçevesinde Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003,s.3-4.

¹³ Hatemi, s17.

¹⁴ Can, Azizoğlu ve Aydın, s.434-436.

Kotil, krizleri toplumsal düzeydeki etkilerine göre ayrıma tabi tutan modeli örneklemiştir. Bu modele göre krizler dört ana grup içerisinde değerlendirilmiştir. Dört ana grup olarak; “Doğal Kriz”, “İktisadî Kriz”, “Toplumsal Kriz” ve “Siyasi Kriz” incelenmiştir.¹⁵

II. BİR SİYASAL KRİZ TÜRÜ OLARAK HÜKÛMET KRİZİ

A. Hükûmet Sistemleri

1. Kuvvetler Ayrılığına Göre Hükûmet Sistemleri

Kuvvetler ayrılığı modeline göre hükûmet sistemleri üç ana başlıkta irdelenmiştir. Bu ayrım kuvvetler arasındaki ayrımın katılık düzeyine göre şekillenmiştir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin en sert biçimde ayrıldığı model başkanlık sistemi modeli olarak gözlemlenmiştir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin nispeten daha yumuşak ayrıldığı model olarak parlamenter sistem ön plana çıkmıştır. Kuvvetler ayrılığı çerçevesinde değerlendirilebilecek üçüncü model ise yarı başkanlık sistemi olmuştur. Çalışmada, irdelenen konunun gereklilikleri çerçevesinde modellerin ana hatlarıyla hükûmet sistemlerini, yasama ve yürütme organı faaliyetlerinin temel özelliklerini inceleme amacıyla olunmuştur.

a. Parlamenter Sistem

Parlamenter sistem, İngiltere'nin özgün koşulları içerisinde 18.yüzyılda ortaya çıkmış, yasama ve yürütme ilişkilerinde yumuşak bir ayrılık gözetmiştir. Parlamenter sistemde yürütmenin siyasal olarak sorumsuz bir devlet başkanı ile sorumlu bir başbakan öngörülmüş ve yürütme iki başlı kurgulanmıştır. Hükûmet parlamentoya karşı sorumlu kılınmıştır. Hem kurulma aşamasında hem de görev süresi esnasında, meclisin güvenoyu mekanizmasına tabi bir hükûmet teşekkülü oluşturulmuştur. Devlet başkanının, parlamenter monarşilerde monarşinin devamını temsil ile özdeşleşen aileden çıkması kabul görürken, cumhuriyetlerde seçimle başa gelmesi usulü benimsenmiştir.¹⁶

Parlamenter sistemlerde devlet başkanını ekseriyetle meclisin seçmesi kabul görmüştür. Bu seçim tarzı, başkanlık ve yarı başkanlık hükûmet sistemlerinde doğabilen çift meşruiyet sorununa yakalanmamak noktasında önem taşıdığı

¹⁵ Ahmet Kotil, “Toplum ve Krizleri”, *İktisat Dergisi*, Sayı:384,Kasım 1998, s.44-59.

¹⁶ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları: Ders Kitabı*, Ekin Yayınları, 8.Baskı, Bursa,2016, s.245.

gözlemlenmiştir. Parlamenter sistemde yasamanın güvenini kazanmak, bir hükûmetin göreve başlaması ve görevini idame ettirebilmesi noktasındaki en önemli koşul olarak ön plana çıkmıştır. Parlamantonun hükûmete bu yöndeki hâkimiyetine karşın, yürütme kuvvetinin siyaseten sorumsuz kanadını teşkil ettiren tarafsız devlet başkanına ise parlamentoyu feshetme yetkisi tanınmıştır. İlgili hükmün icrası noktasında, sistemin hükûmet çıkaramamak suretiyle kriz durumuna düşmüş olması gibi normal dönemlerde gözlemlenmesi mümkün olmayan olağanüstü bazı kıstaslar gerekli kılınmıştır. Hükûmette yer alacak bir parlamenterin yasama organındaki çalışmasına devam edebilmesi ve yasama organında yer almayan bir kimsenin de yürütme organı olan hükûmette görevlendirilebilmesi sistemin özellikleri arasında yer almıştır.¹⁷

Parlamenter sistem türleri olarak, yürütmenin iki başı olan ve devlet başkanının herhangi bir gerekçeye gereksinim duymadan hükûmeti ve meclisi feshedebildiği aktif politikada güçlü biçimde rol alabildiği tarihte kalmış bir model olan ikici parlamenter sistem ve günümüzde uygulanan haliyle tekçi parlamenter sistem ayrımı gözlemlenmiştir. Tekçi parlamenter sistemde, yürütmedeki tek mutlak siyasal otorite, hükûmet olmuş, devlet başkanı tek taraflı olarak başbakanı azletme yetkisine haiz kılınmamış ve sadece sembolik yetkilerle donatılmıştır. Devlet başkanına ancak özel şartlar altında meclisi feshedebilme yetkisi sağlanmıştır.¹⁸

Parlamenter sistemin yasama ve yürütme kuvvetleri arasında bazı etkileşim araçları tanımlanmıştır. Bunlar; kanun yapımına yürütmenin katılması, bütçeyi yürütme organının hazırlamasına karşın yasama organının kabul etmesi, yürütmenin uluslararası antlaşma yapma yetkisi bulunmakla birlikte onay makamının yasama olması ve soru, meclis araştırması, meclis soruşturması, gensoru gibi yasamanın yürütme organı üzerindeki denetim yetkileri olarak gözlemlenmiştir. Parlamenter sistemlerde genellikle devlet başkanlarına verilen ve geciktirici veto olarak isimlendirilen, kanunların bir seferliğine daha görüşülmesi istemiyle geri gönderilmesi anlamı taşıyan yetki gelişim göstermiştir.¹⁹

Parlamenter sistemin işleyişine yönelik sıkıntılar, sistemin denge ve denetim yolları ile hükûmet krizleri arasındaki ilişkisinin tartışması, çalışma için arz ettiği önemden dolayı ayrı bir başlık olarak parlamenter sistem ve krizi ilişkisi çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

¹⁷ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.246-249.

¹⁸ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınevi, 20.Baskı, İstanbul, 2016, s.523-525.

¹⁹ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.247.

b. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi anayasa hukukçuları tarafından ekseriyetle Amerikan modeli üzerinden irdelenmiştir. Çıkış noktası olarak Amerikan ulusunun dönemsel ihtiyacından türediği değerlendirilmiştir.²⁰ Başkanlık sisteminin ismen uygulanmakla birlikte, rejimlerin Amerikan tipi başkanlık sisteminden uzaklaşarak kuvvetler ayrılığı prensibini terk ettikleri çeşitli örnekler gözlemlenmiştir. Güney Amerika ve Afrika ülkelerindeki örneklerin başını çektiği söz konusu rejimler, başkanlık sisteminin özünden ayrılmış olmak irdelemesi çerçevesinde başkancı sistem ifadesi ile örneklendirilmişlerdir.²¹

Amerikan Anayasası'nın hazırlık sürecinde Montesquieu tarafından savunulan kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiş olup, kuvvetlerin birbirlerinden katı ayrılığına dayanan başkanlık sisteminin tam olarak uygulanmakta olduğu yegâne ülke olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ön plana çıkmıştır. Başkanın, halk tarafından seçilmesi nedeniyle meşruiyetini aracı olmaksızın doğrudan halk tarafından alması öngörülmüştür. Buna karşın yasama organı da halk tarafından seçilecek biçimde kurgulanmıştır. Amerikan tipi başkanlık sisteminde, yasama meclisi üyeleri yürütme organında görev alamaması kaidesi yer almıştır. Yasama organı güvensizlik oyu ile başkanı düşüremediği gibi başkana da yasama üzerinde fesih yetkisi verilmemiştir. Kuvvetleri temsil eden unsurların görev sürelerini doldurana kadar sistemin başat unsurları olarak konumlarını korumaları sağlanmıştır. Bu durum, hükûmet krizlerinin önüne geçen istikrar sembolü bir unsur olarak gözlemlenmekle birlikte, başarısız bir yönetim sergileyen yahut bir şekilde kamuoyundaki desteğini yitiren başkanın görev süresinin sonuna dek makamında kalacak olması sistemle alakalı tartışmalı bir husus olarak ön plana çıkmıştır. Hem yasama hem de yürütme organının doğrudan halk tarafından seçilmiş olması, meşruiyetlerini doğrudan halk tarafından aldıkları inancı ile uzlaşa gerektiren konularda iş birliğinden kaçınmalarına sebebiyet verebilmektedir. Bu durum çift meşruiyet sorunu olarak sistemin kilitlenmesine olanak tanıyabilecek bir sorun olarak kaydedilmiştir.²²

Yasama ve yürütme birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmış olmakla beraber aralarındaki ahenk unsurunu sağlayabilmek ve denge denetim mekanizmaları üzerinden iş birliği tahsis edebilmek amacıyla checks and balances olarak da ifade

²⁰ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitapevi, 19.Baskı, Ankara, 2013, s.37.

²¹ Teziç, s.539

²² Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.231-240.

edilen bir takım yetkiler tanımlanmıştır. Amerikan tipi başkanlık modelindeki denge ve denetim mekanizmalarını Gözler, “atama”, “milletlerarası antlaşmaların onayı”, “meclis araştırması”, “suçlandırma”, “bütçe”, “veto”, “mesaj” olarak sıralamıştır. Sistemin genel özelliklerinden yola çıkarak başkanlık sistemi ve hükûmet krizi üzerine yapılabilecek bir değerlendirmede yönetim şeklinin hükûmet krizlerine kapalı olduğu gözlemlenmiştir. Şöyle ki; Amerikan tarzı başkanlık sisteminde yürütmenin görev süresi net biçimde tasarlanmış ve suçlandırma gibi istisnai bir durum haricinde başkanın görev süresi boyunca yerinde kalacağı öngörülmüştür. Parlamenter sistemdekine benzer biçimde güvensizlik oyu ve fesih gibi bazı uygulamaların olmaması da yürütme üzerinde görev süresinin dolmasından önce görevden ayrılma baskısını ortadan kaldırmıştır. Bu durum, başkanın görev süresini ileriye yönelik bir endişe hissetmeden politikalarını hayata geçirerek süreci ilerletmesi noktasında kolaylık sağlamıştır. Yasama organı da, başkan tarafından fesih edilemeyeceğinden dolayı benzer bir geleceğe yönelik öngörü imkânı ile görev süresinin sonuna dek çalışmalarını yürütebilme olanağına sahip olmuştur. Ayrıca koalisyon hükûmetlerinin bu sistemde karşılığının bulunmaması da sistemin parlamenter sistem benzeri krizlerle karşılaşmamasının sebepleri arasında yer almıştır.²³

Yasama organı, Temsilciler Meclisi ve Senato olmak üzere iki kanattan meydana gelmiştir. Temsilciler Meclisi, ABD bütününde yaşayan halkı temsil eden bir yapı ile vücut bulurken, Senato ise federe devletleri temsil kabiliyeti çerçevesinde bir düzenlemeye haiz bulunmuştur.²⁴

Başkanlık sisteminin krizlere yatkınlık barındıran bazı zayıf yönleri de tecrübe edilmiştir. Yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin görev süresi üzerinde bir yaptırım gücüne sahip olmadıkları dikkate alındığında, özellikle yasama ve yürütme organları farklı siyasal yönelimlere sahip olursa ve uzlaşma kültürü kaybedilirse ciddi devlet krizleri ile karşılaşılabilir. Hem yasama hem de yürütme kuvvetleri meşruiyetini halktan almış olduğu için bahsi geçen tıkanıklığın bir rejim krizi boyutuna ulaşabileceği ve sistemsel tıkanıklıklar meydana getirebileceği tecrübe edilmiştir. Yasama ve başkan arasında söz konusu olabilecek bu tıkanıklık, çözüm bulunmadığı takdirde sonraki seçimlere kadar devam edebilme potansiyeli taşıyabilecektir.²⁵

²³ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.235-239.

²⁴ İbrahim Özden Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, Legal Yayıncılık, 9.Baskı, İstanbul, 2014, s.153-155.

²⁵ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.239-241.

c. Yarı Başkanlık Sistemi

Yarı başkanlık sisteminin tanımlanma ve değerlendirilme çabaları Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Bazı Kıta Avrupası ülkeleri, söz konusu sistemi savaş sonrasında deneyimleme eğilimine girmiştir. Almanya, Finlandiya, Avusturya ilgili sistemin tezahürüne örneklik edebilecek ülkeler olarak dikkat çekmiştir. Fransa'da, 1958 Anayasası'nda 1962 yılında meydana gelen değişikliklerle birlikte Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmeye başlanmıştır. Fransa, ilgili değişikliklerle birlikte yarı başkanlık sisteminin önemli bir örneğini teşkil ettirmiştir. Yarı başkanlık sisteminde, parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin bazı fonksiyonlarını bir araya getirilmiştir. Söz konusu sistemde devlet başkanı doğrudan halk tarafından seçilmesi usulü tatbik edilmiştir. Bu yönüyle sistem başkanlık sistemi ile benzerlik taşımış, parlamentonun güvenine sahip olması gereken bir başbakan ve kabineden dolayı ise parlamenter sistemin özgül yönleriyle paralelliklere sahip olmuştur. İki başlı yürütme kuvvetinin bulunduğu sistemde, Cumhurbaşkanı parlamenter sisteme nazaran oldukça kuvvetli yetkiler verilmiştir.²⁶

Yarı başkanlık sisteminde, güvensizlik oyu ile hükûmet düşürülebildiği gibi, Cumhurbaşkanı'na ait fesih yetkisi ile meclisin fesih yolu açık tutulmuştur. Ancak fesih yetkisi konusunda sistemin kendi içerisinde bazı tartışmalar yaşadığı gözlemlenmiştir. Zira parlamento ile parlamentonun içerisinde çıkan hükûmet arasında doğabilecek bir hükûmet krizi hususunda, başkanın krizi aşmak noktasında bu yetkiyi kullanabilme ihtimali bir sigorta gibi değerlendirilmekle birlikte, benzer sıkıntının hükûmet ile bizzat başkanı arasında vuku bulması durumunda tartışmanın tarafı olan başkanın haiz olduğu yetki sistemsal bazı sorunlar doğurmuştur.²⁷

Yarı başkanlık sisteminde, başkan ile parlamentodaki siyasal eğilimin farklı görüşlerde tezahür etmesi ihtimalinin istikrarsızlık yaratma ihtimali bulunduğu kaydedilmiştir. Bahsi geçen olasılığın vücut bulması durumunda denge denetim mekanizmalarından faydalanarak krizi aşmak noktasında çeşitli çözüm olasılıkları geliştirilmiştir. Başkanın meclisi fesih yetkisini kullanması ile sürecin yeni bir boyut kazanarak krizi bir süreliğine aşılabileceği öngörülmüştür. Ancak seçimler neticesinde bir öncekine benzer biçimde bir meclis yapısının oluşması ihtimali, siyasal istikrarın aynı sıkıntılarla karşılaşması olasılığını beraberinde taşıyan bir unsur olarak sivrilmiştir. Yarı başkanlık sisteminin irdelenmesi mühim örneklerinden

²⁶ Teziç, s.541-543.

²⁷ Şükrü Karatepe, **Türk Anayasa Hukuku**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2016, s.96.

birisi olan Weimar Cumhuriyeti'nde benzer siyasal sıkıntılar tecrübe edilmiş ve devlet başkanının fesih yetkisini kullanmaktan çekinmediği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda oluşan siyasal krizler, sistemin tahribatında rol oynayan dinamikler arasında kendisine yer bulmuştur.²⁸

Fransız tipi yarı başkanlık modelinde halk tarafından doğrudan seçilen Cumhurbaşkanı ile yasama organından güvenoyu alan hükûmetin farklı siyasal yönelimlere sahip olduğu süreçler vuku bulmuştur. 1986- 1988 ve 1993- 1995 arası dönemler, farklı siyasal yönelimler çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve hükûmetlerin karşı karşıya geldiği periyotlar olarak önem arz etmiştir. Cumhurbaşkanı seçimi ile parlamento seçimlerindeki yönelimin aynı olmadığı durumlarda sistemin krize olan yatkınlığı gözlemlenmiştir.²⁹

2. Kuvvetler Birliğine Göre Hükûmet Sistemleri

Kuvvetlerin yasama organında birleşmesi meclis hükûmeti sistemi çerçevesinde ele alınırken, yürütme organında birleşmesi ise mutlak monarşi ve diktatörlük rejimleri olarak irdelenebilmektedir.³⁰

a. Meclis Hükûmeti Sistemi

Meclisin üstünlüğü ilkesine dayanan, yasama ve yürütme yetkisi mecliste toplanan, yürütme kuvvetini meclis tarafından görevlendirilmiş bir kurul eliyle gerçekleştiren ve yürütmenin yasamanın görüşleri çerçevesinde işlevini sürdürdüğü sistem, meclis hükûmeti sistemi olarak isimlendirilmiştir.³¹

Meclis hükûmeti sisteminin ilk kez Fransa'da 1792 yılında toplanan Ulusal Konvansiyon Meclisi döneminde uygulanması nedeniyle, Konvansiyonel Rejim olarak anılmıştır. Meclis hükûmeti sisteminin teorik kaynağının Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi eserinde vurguladığı, millet iradesinin ve egemenliğinin bölünmezliği ilkesine dayanmıştır. Türkiye'de millî mücadelenin gerçekleştirildiği 1920- 1923 arası dönemde meclis hükûmeti sistemi tercih edilmiş ve geçiş dönemi olarak adlandırılabilir bu süreç, söz konusu sistem ile yürütülmüştür. Benzer bir

²⁸ Teziç, s.526

²⁹ Kaboğlu, s.159.

³⁰ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.223.

³¹ Gözübüyük, s.41.

şekilde Fransa'da 1792- 1795 yılları arasında bu sistem ile monarşiden cumhuriyete geçilmiş ve bu sistem bir geçiş süreci sistemi hüviyeti taşımıştır.³²

İsviçre modelinde yürütme yetkisi, Federal Meclis tarafından dört yıllık bir görevlendirme çerçevesinde seçilen Federal Konsey eliyle idame ettirilir. Konsey, Federal Meclis karşısında sorumlu olmadığından güvenoyu mekanizması bulunmamaktadır. Yürütme kurulunun, meclis üzerinde fesih yetkisi tanımlanmamıştır. Konsey de yasama organınca görevden alınamamaktadır.³³

Yürütme heyeti üyelerinin meclise karşı yalnız kendi etkinliklerinden doğan sorumluluklarının bulunduğu, buna karşın kolektif bir sorumluluğun bulunmadığı sistemin başarılı demokratik tatbiki için verilebilecek örnekler oldukça sınırlı durumdadır. Meclis kulislerinin hizipler mücadelesine sahne olması durumunda her güç kazanan grubun yürütme üzerinden farklı bir tahakküm mücadelesi sergilemesi öngörülmedik biçimde istikrarsızlık ve yürütme fonksiyonu krizleri yaşatabilmektedir. Gözler, söz konusu sistemde teori ve pratik farklılığı olduğunu ifade etmiş ve kısa zaman zarfında güçlenen yürütme unsurunun meclise karşı bir hâkimiyet oluşturabileceğini aktarmıştır.³⁴

Meclis hükûmeti sistemi çerçevesinde hükûmet sistemini hayata geçiren İsviçre, günümüzde bahsi geçen rejimle idare edilen tek demokratik ülke olarak ön plana çıkmıştır.³⁵

B. Hükûmet Krizleri

1. Parlamenter Sistem ve Kriz İlişkisi

Parlamenter sistem ve kriz ilişkisini değerlendirilmesine, sistemin dezavantaj olarak nitelendirilen özelliklerinin tartışması çerçevesinde yön vermek faydalı olacaktır.

Tartışılmış olduğu üzere parlamenter sistemin önemli özelliklerinden birisi, yürütme kuvvetinin bir kolu olan hükûmet teşekkülünün yasama organı içerisinde, yasamanın güvenoyu ve yasamanın sürdürdüğü inançla ile ayakta kalabilmesi unsuru olmuştur. Bu durum hükûmetler üzerinde görev süresi dolmaksızın görevden alınabilme riski oluşturmuş ve her an yasamanın denetim araçları ile düşürülmesi riskini beraberinde getirmiştir. Hükûmet istikrarsızlığı, parlamenter sistem

³² Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.226-229.

³³ Kaboğlu, s.160.

³⁴ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.226-229.

³⁵ Teziç, s.501.

örneklerinin sık karşılaştığı bir sorun olarak sivrilmiştir. Öte yandan hükûmet istikrarının olması tek başına siyasal istikrarın sağlanabileceği anlamını vermemiştir. Bu noktada öne çıkan diğer kritikler, ülkelerin özgül şartları ve kuşkusuz demokrasi bilinçleri olmuştur. Türkiye’de 1923’den 2017’ye dek 93 yılda 65 hükûmet kurulmuştur. Daha istikrarlı sayılabilmesi mümkün olabilecek Danimarka’da 1945-1989 arası dönemde ortalama hükûmet süresi 19 ay, Hollanda’da 1946- 1989 arası 21,4 ay, İsveç’te 1948-1989 arası 24,5 ay, İngiltere’de 1945- 1989 arası 28 ay olmuştur. Ancak parlamenter sistemin Kıta Avrupası örnekleri bilhassa ikinci dünya savaşı sonrasında, hükûmet süreleri ne olursa olsun, siyasal istikrar noktasında tartışılır bir konum ifade etmekten uzak bir görünüm sergilemişlerdir. Buna karşın Türkiye’nin 1950 sonrası 10 yıl DP, 6 yıl AP, 8 yıl ANAP ve 2002 den 2017 ye dek 15 yıl kadar da AK Parti’nin tek parti iktidarı ile yönetilmesine karşın siyasal istikrarının yüksek ve sürdürülebilir olduğunu söylemek göreceli zorluklar taşımıştır. Bu noktadan hareketle parlamenter sistemin hükûmet istikrarsızlığına olan yatkınlığının sabit olduğu lakin siyasal istikrarsızlığın tek sebebinin parlamenter sistemin bu yatkınlığının olamayacağını gözlemlemek mümkün olmuştur. Ülkelerin özgül şartları ve demokrasi deneyimleri siyasetin diğer bileşenleri olarak kabul görebilecek unsurlar olarak ön plana çıkmış ve istikrar krizinin daha az önemli kabul edilemeyecek diğer anahtarları konumunda gözlemlenmişlerdir.³⁶

Parlamenter sistemde hükûmet istikrarsızlıklarından doğan hükûmet krizlerine yatkınlık bulunduğu görüşüne ilişkin farklı bir yaklaşım ise sistemin değil uygulanış tarzının krizlerle ilişkili olduğu doğrultusunda gelişim göstermiştir. Parlamenter sistemin kendisinin değil, çok partili yapıdan oluşan uygulamalarının ve disiplinsiz parti modellerinin krizlere sebebiyet verdiği, bu bağlamda incelendiğinde ise iki partili sisteme çerçevesinde ele alınan İngiltere’nin istikrarlı hükûmet modelini temsil ettiğine ilişkin görüş dikkat çekmiştir.³⁷ Teziç, parlamenter sistemde hükûmet krizlerini önlemede esas olan faktörün parlamentoda güçlü bir çoğunluğa sahip iktidarların varlığının önemini belirtmiş ve türdeş partiler ile disiplinli parti modelinin gerekliliğinin altını çizmiştir.³⁸ Tartışılmış olduğu üzere İngiltere’de 1945- 1989 arası ortalama hükûmet süresinin 28 ay olduğu tespiti ve genel İngiliz siyasetinin takibi ilgili önermeyi desteklemekle birlikte, söz konusu zaman diliminin başkanlık sistemi ile yönetilen Amerika’daki 4 yıllık net süreye kıyasla kısalığı ise dikkat çekici bir mahiyet taşımıştır.

³⁶ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.249-251.

³⁷ Kaboğlu, s.152.

³⁸ Teziç, s.526.

Parlamenteer sistem ile ilgili bir diğeer önemli eleştirii ise koalisyoon hükûmetlerine sebebiyet verdiğı gözlemi doğrultusunda gelişim göstermiştir.³⁹ Koalisyoon hükûmetlerinin temelinde, farklı partilerin seçimden sonra programları ve politikaları üzerinde belirli pazarlıklar yaparak oluşturdıkları siyasal iktidar organizasyonları yer almıştır. Koalisyoon hiçbir partinin ana hatlarıyla programını doğrudan hayata geçirmesi için uygun şartları sunamaması ile de eleştirilmiştir. Keza koalisyoon ortağı partiler açısından görüşlerine dikkat edilmesi gereken, koalisyoonun en az bir diğeer ortağı olacağı ve onun programları ile müşterek bir çizgi izlenmesi gerekliliğı önem taşımaktadır. Bu zorunluluk ise yönetimsel manada sıkıntılı bir duruma olarak ele alınmıştır. Zira koalisyoonu oluşturan partiler her ne kadar ortak zeminlerde buluşmaya gayret gösterebilirler de, en nihayetinde bu hareketler farklı siyasal çizgi, gelenek, kurumsal hafıza yahut kadrolara sahip biçimde gelişim göstermişlerdir. Zira beliren durum aksi istikamette olduğunda, siyasal hareketlerin mevcudiyetlerini farklı partiler olarak değil birleşmek suretiyle tek çatı altında idame ettirme eğilimini gösterebilecekleri gözlemlenmiştir.⁴⁰ Bu farklılıklardan dolayı koalisyoon görüşmelerini yürüten siyasal partiler, bakanlıkları mahiyetlerine göre irdelleyip, ülke atmosferinin ilgili bakanlıklara göre getiri ve üstünlük şartlarını da hesaba katmak suretiyle derin pazarlıklara girebilecekleri tecrübe edilmiştir. Söz konusu durumun vuku bulması ihtimalinde ise uzun süren pazarlıklar sistemin işlerliğini etkileyebilme ve devlet mekanizmasının asli çalışma unsurunu teşkil ettiren hükûmet organı üzerinde belirsizlik yaratabilme riski ile ön plana çıkabilecektir.

Ülkeler, belirsizlik süresi uzadıkça derinleşen hükûmet krizleri ile karşılaşabilecek ve kriz ile birlikte üst düzey bürokrasinin de etkileneceğı belirsizlik kışkacının ne zaman çözüleceğı ise sadece pazarlık konumundaki siyasal partilerin genel merkezlerinin bileceğı bir sorun oluşturabilecektir. Koalisyoon hükûmetleri tartışılmış olan bu farklılık ve beklentilerinden ötürü, kurulmalarının akabinde de müşterek çizgiyi yakalayabilmek adına hızlı karar almak noktasında önemli zafiyet içeren bir yapıya haiz bulunmakla eleştirilmişlerdir. Pek çok Avrupa ülkesinde koalisyoon hükûmetlerinin, başkanlık sistemi ile yönetilen Amerika'daki 4 yıllık iktidar süresine göre kısa bir ömre sahip olduğu gözlenmekle birlikte, bahsi geçen hükûmet tarzının her ülkede aynı etkiyi yaratıp yaratmayacağı ise tartışmaya açık bir husus

³⁹ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.249-250.

⁴⁰ Muzaffer Ayhan Kara, **Türk Siyasal Yaşamında Koalisyoon**, Bigbang Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 2015, s.46-50.

olarak ön plana çıkmıştır. Batı Almanya'da İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde, tek parti iktidar çoğunluğu istisnai ve kısa süreli örnek olarak gözlemlenirken, koalisyon seçenekleri iktidar teşekkülündeki temel unsur olmuştur. Batı Almanya'da koalisyon ekseriyetine haiz olunmasına karşın, hükûmetlerin ortalama ömrü 1949- 1989 arası dönemde 22,1 ay olarak şekillenmiştir.⁴¹ Birleşmeden sonra ise koalisyon hükûmetlerinin sürekliliği ve çalışma süreleri benzer oranlar çerçevesinde devam etmiştir. Türkiye'de üç koalisyon hükûmeti oluşturmuş ve uzun yıllar siyaset sahnesinde yer almış 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ise bir koalisyonun ortalama ömrünün 1,5 yıl olduğunu ve bu sürenin başarılı sayılabileceğini belirtmiştir.⁴² Koalisyon hükûmetlerinin krizlere yatkınlık durumu, ülkelerin özgül şartları ile alakalı değerlendirildiğinde daha anlamlı sonuçlar sunmaktadır.

Parlamente sistemine ilişkin bir diğer tartışma konusu ise sistemin demokratik hassasiyetlere ilişkin ne denli yüksek verimliliğe haiz olduğu noktasında gelişim göstermiştir. Gözler, bu hususu üç başlıkta ele almıştır. Öncelikli olarak sistem, halkın doğrudan doğruya hükûmeti belirleyemediği ve sadece milletvekillerini seçebildiği bir özelliğe sahiptir. Tartışılmış olduğu üzere, seçmenlerin başkanlık sisteminde yürütme kuvvetini oylarıyla doğrudan seçtikleri ve kimin başkan olmasını istiyorlarsa oy tercihini o doğrultuda değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Parlamento sisteminde ise bu netlik sağlanamamıştır. Zira yürütmenin, seçmenlerin yasama üyelerini belirlemesinin sonrasında meclis tarafından oluşturulduğu bir sistem söz konusu olmuştur. Gözler, ikinci olarak hesap sorulabilirlik noktasında sistemin zafiyet içerdiğini tartışmıştır. Başlıkla alakalı değerlendirmelerde koalisyon hükûmetleri esas alınmış ve koalisyon hükûmetlerinin karmaşık yapılarının seçmen tarafından doğru analiz edilmesinin zorlukları tartışılmıştır. Koalisyon hükûmetlerinde ortak olan partilerin koalisyon sürecine dair olumsuz neticeleri ortakları ile ilişkili değerlendirme eğilimleri nedeniyle, seçmenin süreç içerisindeki hatalı yakalamasının zorluğu dikkat çekici bir sistemsel sorun olarak ön plana çıkmıştır. Bu durum siyasal partilerin koalisyona ait tüm başarıları kendileri sahip çıkarken, başarısızlıkları ortaklarına ait gösterme eğilimleri ile vücut bulan bir zafiyet olarak sivrilmiştir.⁴³

Gözler, ilgili değerlendirmesinde üçüncü olarak önceden bilinebilirlik noktasında sisteme ilişkin değerlendirmede bulunmuştur. Parlamento sisteminde, seçmenler oylarını doğrudan başbakan seçilmesini istedikleri kişiye veriyor gibi

⁴¹ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.250.

⁴² Kara, s.50.

⁴³ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.250.

dursalar bile bu rasyonel ve kesin bir teorem oluşturmamıştır. Meclis içerisinde dengelerin nasıl gelişeceği net bilinemeyeceği ve oy verilen partilerin değişen ve seçmen açısından dışarıdan hâkim olunması zor şartlar altında hangi siyasal partilerle nasıl bir koalisyon ihtimaline dâhil olabilecekleri önceden öngörülemez olacak olması sistemsal bir zafiyet olarak ön plana çıkmıştır.⁴⁴

2. Parlamenter Sistemin Krizden Çıkış Yolları

Tartışılmış olunduğu üzere parlamenter sistem deneyimi İngiltere’de doğmuş olmakla birlikte İngiltere ile Kıta Avrupası’nda aynı doğrultu üzerinde ilerlememiştir. Parlamenter sistemin hükûmet krizlerine olan yatkınlığı ve siyasal istikrarsızlığa sebebiyet verdiği gözlemi ile Kıta Avrupası anayasalarında bazı değişikliklere gidilmiştir. Yasama meclisinde istikrarlı bir çoğunluğun bulunmadığı durumlara karşı bir tedbir mahiyeti ile hükûmet istikrarını koruyabilmek için, siyasal sorumluluk mekanizmalarının ayrıntılı biçimde yazılı hukuk kuralları ile düzenlenmesi suretiyle, siyasetin hukukileşmesi sürecine girilmiştir.⁴⁵

Parlamenter sistemin rasyonelleştirilmesi olarak anılan bu sistem hükûmet krizlerinden çıkabilmek adına sistemin yeni bir mücadelesini oluşturmuştur. Teziç’e göre parlamenter sistemin rasyonelleştirilmesi süreci, istenilen amacı vermediği gibi zaman zaman daha ağır krizlere de sebebiyet vermiştir. Teziç’in bu duruma örnek olarak vermiş olduğu tarihsel süreçlerden birisi de 1919 tarihli Weimar Anayasası’nın devlet başkanına vermiş olduğu fesih yetkisinin de etkisiyle 14 yılda 14 hükûmet krizinin meydana gelmesi olmuştur. İlgili Anayasanın yaratmış olduğu istikrarsızlık sürecinin büyük felaketlerde paydaş olduğu inancı ile 1949 tarihli Federal Alman Anayasası’nın 68. maddesi marifetiyle, önceki anayasaya tepki mahiyetinde fesih mekanizması ile alakalı bir düzenleme yapıldığını belirten Teziç, bu maddenin de dolambaçlı denilebilecek yollarla aşılmasından dolayı istenilen amaca hizmet etmediği kanaatini paylaşmıştır.⁴⁶

Gözler, rasyonelleştirilmiş parlamentarizm araçları olarak iki gruplu bir tasnifleme üzerinden inceleme yapmıştır. Bu gruplar; “hükûmete istikrar kazandırmaya yönelik araçlar” ve “hükûmete etkinlik kazandırmaya yönelik araçlar” olarak not edilirken, hükûmete istikrar kazandırmaya yönelik araçlar çeşitli şu şekilde gözlemlenmiştir:

⁴⁴ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.250.

⁴⁵ Kaboğlu, s.152-153.

⁴⁶ Teziç, s.526-528.

- “Hükûmetin güvenoyu olmaksızın göreve başlaması
- Güven oylamalarında hükûmetin kurulması için, düşmesi için gerekenden daha düşük bir çoğunluğun aranması
- Güvensizlik önergesi verme hakkının sınırlandırılması
- Güvensizlik önergesinin verilmesiyle oylanması arasında 48 saatlik bir süre bulunması
- Güvensizlik oyunda üye tam sayısının salt çoğunluğunun aranması
- Güven oylamalarında sadece güvensizlik oylarının sayılması
- Yapıcı güvensizlik oyu
- Fesih tehdidi altında güvenoyu”⁴⁷

Hükûmete etkinlik kazandırmaya yönelik araçlar ise şu şekilde gruplanmıştır:

- “Blok oylama
- Giyotin
- Teşrii zorunluluk hali”⁴⁸

Parlamente sistemin hükûmet krizleri, istikrarsızlık ve koalisyon hükûmetleri ile olan ilişkisine karşın, sistemin krizlerden çıkmak noktasında etkili çözüm yolları da gelişim göstermiştir. Parlamento sistemin özelliklerinde tartışılmış olduğu üzere yürütme organının hükûmet kısmı yasama organı içerisinde çıkması öngörülmüştür. Bu durum işleyişte yasama ile yürütme arasında kriz çıkma ihtimalini nispeten azaltan bir vaka olarak tecrübe edilmiştir. Şöyle ki; fiili olarak

⁴⁷ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.256.

⁴⁸ Blok oylama, 1958 Fransız Anayasası 44. maddesinde yer almıştır. Hükûmetin istemesi durumunda meclisin müzakere edilen metnin tamamını tek bir kerede oylaması anlamına gelmektedir. Meclis, kanun tasarısında kendi istemi çerçevesinde bir değişiklik yapamamakla birlikte, öneriyi kabul ya da reddetme hakkına haiz olacaktır. Kanunların bu yöntemle kabulünün hızlanması öngörülmüştür. Giyotin, 1958 Fransız Anayasası 49. maddesinde yer almıştır. Hükûm uyarınca Başbakan, Bakanlar Kurulu ile görüşmesinin sonrasında mecliste görüşülecek bir metin hakkında hükûmetin sorumluluğunu yüklenilmektedir. Parlamentoda çoğunluğa sahip olmayan bir hükûmete etkinlik kazandırmak amaçlanmıştır. Bu durumda muhalif milletvekilleri 24 saat içerisinde hükûmeti düşürecek bir güvensizlik önergesi verme hakkına sahiptir. Güvensizlik önergesi ile ya hükûmet düşülecektir ya da metin kabul edilecektir. Madde uyarınca, hükûmetin ihtiyaç duyduğu kanunların çıkması öngörülmüştür. Hükûmün özü, önerilen metnin ya kabul edilmesi ya da hükûmetin düşürülmesi şeklinde özetlenebilmektedir. Teşrii zorunluluk hali, 1949 Alman Anayasası 81. maddesi uyarınca meclis tarafından düşürülemeyen hükûmete kanun çıkarma yetkisi tanınmıştır. Güvenoyu almamış ancak yerine yeni birisi seçilmemiş olan Başbakan, Cumhurbaşkanına başvurmak suretiyle bu haktan faydalanmak isteyebilmektedir. Bundestag (Federal Senato'nun) onayı ile istem Cumhurbaşkanı tarafından yerine getirilmektedir. Bu halin ilanı sonrası meclisin reddettiği kanun tasarıları kendiliğinden kabul edilmiş olur. Ancak bu halin kullanımı 6 aylık bir süre sınırına sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s.256-257.

parlamentodaki güçlü parti yahut partilerin hükûmet teşekkül ettirmeleri sistemin bilinen bir yönünü oluşturmuştur. Dolayısıyla uygulamada parti grupları sıklıkla kendi içlerinden doğan hükûmetleri ayakta tutmaya önem vermiş ve destekledikleri hükûmetler hakkında olağanüstü sıkıntılar doğmadıkça denetim yollarının uygulanmasına rıza göstermeme eğilimi sergilemişlerdir. Bu görüşü destekler bir görüş ile Kuzu, TBMM Anayasa Komisyonu Başkanlığı görevini ifa ettiği 2006 tarihindeki bir değerlendirmesinde, hükûmetin ve bakanların parlamenter rejim içerisinde parlamento içerisinde çıktıklarına dikkat çekerek, parlamentodaki denetimlerin şeklen yapılabildiği yorumunda bulunmuştur. Kuzu, uygulamada gensoru mekanizması ile bir bakanın düşmesinin ancak Başbakan rızası ile gerçekleşebileceğini savunmuştur.⁴⁹

Türkiye örnekleminde hareketle bir irdelene yapıldığında, TBMM çatısı altında 23. Dönem (23 Temmuz 2007- 7 Nisan 2011) içerisinde sunulan 13 gensoru önergesinden 12'sinin gündeme alınmasının reddedildiği, 24. Dönem (12 Haziran 2011- 23 Nisan 2015) içerisinde ise sunulan 55 gensoru önergesinden 39'unun gündeme alınmasının kabul edilmediği gözlemlenmiştir. 23.Dönemde 3 adet Meclis soruşturması önergesinin görüşülmesine karşın soruşturma komisyonu kurulmadığı, 24.Dönem içerisinde ise verilen 13 önergeden 1'inin kabul edilerek Meclis Soruşturma Komisyonu kurulduğu not edilmiştir.⁵⁰ Esasen işleyişteki bu durum her ne kadar hükûmet krizlerini nispi olarak önleyici bir mahiyet olarak değerlendirilebilse de, meclis içi denetim yollarının etkinliği konusunda ayrı bir tartışma oluşturmuştur.

Yürütmenin sorumsuz Cumhurbaşkanlığı makamında vücut bulan fesih yetkisi, parlamenter sistem içerisinde hükûmet krizlerinin aşılmasında önemli bir role sahip olmuştur. Göreceli olarak bu yetkinin caydırıcılığından bahsetmek de mümkündür. Cumhurbaşkanının söz konusu yetkisini kullanması ihtimali, yetkinin farkında olan parlamenterleri ve siyasal partileri uzlaşma noktasında niyet sahibi olmaya sürükleyebilme özelliğine haiz olmuştur. Zira istisnai durumlar haricinde, fesih sonrası yeni bir seçim sürecinin hiçbir parlamenter açısından kolay arzulanması bir seçenek olmayacağı ortak bir kanaat olarak belirmiştir.

⁴⁹ "Kuzu'dan Partisine Gensoru Eleştirisi: Bindığınız Dalı Kesiyorsunuz", **Hürriyet**, 13.03.2006, <http://www.hurriyet.com.tr/kuzudan-partisine-gensoru-elestirisi-bindiginiz-dali-kesiyorsunuz-4070287>, (20.01.2017).

⁵⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 24.Yasama Dönemi Faaliyet Raporu, **Bilgilendirme**, https://www.tbmm.gov.tr/docs/24yd_faaliyet_raporu_07062015.pdf, (21.01.2017) , s.158-168. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23.Yasama Dönemi Faaliyet Raporu, **Bilgilendirme**, http://tbmm.gov.tr/bilgiedinme/23_Dnm_Faaliyet_Raporu.pdf, (21.01.2017), s.81.

İlgili bölümlerde tartışılmış olduğu üzere, parlamenter sistemde hükûmetlerin toplumsal desteklerini ve de beraberinde meclis içerisindeki güçlerini kaybetmeleri durumunda, başkanlık sistemindeki gibi görev sürelerinin sonuna kadar beklenmek zorunda olunmaması ayırt edici bir özellik olmuştur. Oluşan yeni siyasal tablolar karşısında güvenoyu mekanizması çalıştırılabilmesi ve yasamanın güvenoyunu alamayan hükûmetlerin görev sürelerinin son bulması sistemsal bir özellik olarak ön plana çıkmıştır. Parlamento içerisinde oluşan sayısal dengeler çerçevesinde, yeni hükûmetler kurulabilmesine olanak tanınmıştır. Bu durum parlamenter sistem adına hükûmet istikrarsızlıklarına sebep olan bir özellik olarak yorumlanmış olsa da, esasında sistemin daha büyük kilitlenme ve krizlerle karşılaşmasının önündeki bir sigorta görevi gördüğü gözlemlenmiştir. Dolayısıyla sistem kilitlenme riski barındırmamıştır. Benzer biçimde, yasama organı oluşabilecek bir krizin sistemi işletemez hale getirmesi ve hükûmet krizlerine yönelik parlamento içerisinde bir çözüm bulunamaması durumunda, yürütmenin siyaseten sorumsuz konumda bulunan Cumhurbaşkanının bir hakem rolüyle devreye girmesi suretiyle meclisi yeni bir seçim için feshedebilmesi sistemin sigortaları arasında yer almıştır.

C. Türkiye’de Parlamenter Sistem İçerisinde Hükûmet Krizleri ve Çözüm Yolları

1876 tarihli Kanun-u Esasî ile yasama organı olarak faaliyete geçen Meclis-i Umumî iki kanattan müteşekkil kurgulanmıştır. Bir kanatta 130 kişiden oluşan, halk tarafından seçilen mebusların oluşturduğu Heyet-i Mebusan bulunurken, diğer kanatta ise üyelerinin Padişah tarafından atandığı ve üye sayısı Heyet-i Mebusan üye sayısının üçte birini geçemeyecek Heyet-i Âyan yer almıştır. Yasama organının yetkisi oldukça kısıtlı biçimde tasarlanmıştır. Anayasaya göre Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Âyan üyelerinin kanun teklifinde bulunma hakları tanımlanmamıştır. Kanunların yürürlüğe girmesi hazırlanış aşamasındaki talebinden, son onay aşamasına dek bir silsile halinde Padişahın mutlak iradesine bağlanmıştır. Yasama organının faaliyet sahası, dünyada filizlenmeye başlayan parlamenter demokrasi anlayışının uzağında, her aşamasında Padişahın lehine ve onun mutlak iradesini yansıtır bir biçimde tasarlanmıştır.⁵¹

1876 Anayasası’nda yürütme yetkisi de Padişahın tam yetkili olduğu bir şekilde biçimlendirilmiştir. Padişahın parlamentoyu feshedebildiği, her iki Meclisin

⁵¹ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 16.Baskı, Ankara, 2016, s.26.

üyelerinin de bağılık yeminlerini Padişaha ettiği, hükûmetin yani Sadrazamın başkanlığındaki Heyet-i Vükelâ'nın siyasal sorumluluğunun Padişaha karşı olduğu bir sistem tanzim edilmiştir.⁵² Tanımlanan özellikler çerçevesinde değerlendirildiğinde Kanun-u Esasî, esasen 1831 Belçika Anayasası'nı örnek almakla birlikte, otoriter yönetim özellikleri 1850 tarihli Prusya Anayasası'ndan nakledilmiştir.⁵³

Kanun-u Esasî, meşrutî monarşi istemi çerçevesinde metne dökülen ancak mutlak monarşinin devamını anayasal güvenceye almakla eleştirilen bir mahiyet ile gelişim göstermiştir. Koçak, metnin anayasa hukuku çerçevesinde irdelendiğinde, padişah tarafından bir istibdat idaresi kurulabilmesinin tüm alt yapısına haiz kılındığı çıkarımında bulunmuştur.⁵⁴

Meclis-i Mebusan, geniş imparatorluk coğrafyasının iletişimsizlik içerisinde olan bölgelerinin genel sorunlarının tartışıldığı, seçilmiş temsilcilerin parlamenter demokrasinin göreceli hafızasını oluşturduğu bir kurum olarak önemli bir yer edinmiştir. Buna karşın Osmanlı- Rus savaşında yaşanan gelişmelerin yıkıcı etkileri ve Meclis-i Umumî'de hükûmetin genel idare tarzı üzerine dikkat çekici eleştirilerin yükselmesi meşrutiyet rejiminin sona ermesine sebebiyet vermiştir. Genel eğilimi Meclis'in kapanması doğrultusunda olan Padişah, anayasayı resmi manada kaldırmamış ve meşrutiyet rejiminin yeniden hayat bulacağı konusunda teminatlar vermiş olsa da, 14 Şubat 1878 yılında Meclis-i Umumî herhangi bir zaman sınırı olmaksızın tatil edilmiştir. Bu bağlamda Padişah, 1908 yılına kadar tek güç merkezi olarak ülke yönetiminde yegâne söz sahibi olmuş ve Meclis toplantıya çağrılmamak suretiyle işlevsiz bırakılmıştır.⁵⁵

II. Abdülhamid'in iktidar süresince öncelik verdiği konulardan birisi merkezi yönetimin ülke sathındaki gelişmelere egemen olabileceği bir alt yapıya haiz kılınması çalışmaları çerçevesinde şekillenmiştir. Telgraf ağındaki gelişme, yabancı sermaye destekli demiryolu projeleri ve buharlı gemi oranındaki artışın ticarete olan etkilerinden dolayı bilhassa ekonomi özelinde hissedilir bazı değişimler meydana gelmiştir.⁵⁶ Ekonomik ilişkiler silsilesindeki bahsi geçen gelişim, Selanik şehrinin stratejik konumundan dolayı sivrilmesine olanak tanımıştır. Limanının etkinliği

⁵² Gözübüyük, s.115.

⁵³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 31.Baskı, İstanbul,2015, s.117.

⁵⁴ Cemil Koçak, "Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1**, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültenkingil), İletişim Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, 2014 s.81.

⁵⁵ Zürcher, s.121-122.

⁵⁶ Zürcher, s.122-124.

çerçevesinde sanayileşmesi de ayrıca hız kazanan şehir 20.000 dolayında seyreden işçi nüfusu ve farklı etnik yapılarıdaki insanları vasıtasıyla Avrupa ile etkileşimi oldukça yüksek, eğitimsel çalışmaların ön plana çıktığı kozmopolit bir yaşam alanı konumuna gelmiştir. Dünyadaki gelişmeleri takip eden hürriyetçi akımların etkili olduğu eğitim sahasında yetişen yeni nesil bürokrasinin fikir dünyasına ek olarak, Balkan coğrafyasında meydana gelen ayrılıkçı rüzgârların, bir karşı tepki mahiyetiyle Türk milliyetçiliği üzerindeki yükseltici etkisi, bölgenin II. Abdülhamid yönetimine karşı örgütlü muhalefet sahası olmasındaki bileşenler olarak ön plana çıkmıştır.⁵⁷

11 Haziran 1908 tarihinde İngiliz Kralı ve Rus Çar'ının Makedonya coğrafyasındaki kargaşaya ilişkin çözüm üretmek söylemi ile Reval görüşmelerine başlamış olmaları Osmanlılar tarafından endişe ile takip edilmiştir. 3 Temmuz 1908 tarihinde Niyazi Bey'in başını çektiği bir grup asker, Makedonya'da dağa çıkarak isyan başlatmıştır. İsyanın vurgusu anayasanın geri gelmesi çerçevesini taşımıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), 6 Temmuz tarihinden itibaren isyanın en önemli bileşeni olarak ön plana çıkmıştır.⁵⁸

Padişahın mevcut düzenine bağlı birlikler bölgeye hızlı biçimde sevk edilmişse de, sonucu değiştirici bir başarı gösterememişlerdir. 23 Temmuz 1908 tarihinde Padişah bir ferman ile Meclis-i Mebusan'ı toplantıya davet etmiştir. Fermanın ifade ettiği en temel sonuç, II. Meşrutiyet döneminin hayat bulması olmuştur.⁵⁹ Padişahın bir süre daha konumunu koruyabilmesinde, İstanbul'daki iletişim araçları üzerindeki hâkimiyeti ile süreci kendi rızası dahilinde ilerleyen bir gelişim olarak sunması ve kendisini meşrutiyetin hamisi olarak gösterebilmesi etkili rol oynamıştır.⁶⁰

Süreç içerisinde siyasetin sivrilen faktörleri olarak ön plana çıkan iki grup gözlemlenmiştir. Bunlar, liberal kanat ve İttihatçılar olarak iki ana grupta not edilmiştir. Liberal kanadın ideolojik görüşleri Osmanlıcılık çerçevesinde gelişmiştir. Bu kanat, batılı yaşam tarzına sahip, yabancı dile hâkim ve anayasal monarşiden yana tavır alan üst sınıf mensupları olarak nitelendirilmiştir. Bu grup, hanedana bağlılık duymakla beraber, yüksek bir bürokratik zümrenin varlığını, kurulmasını

⁵⁷ Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1**, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültenkingil), İletişim Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, 2014, s.125-126.

⁵⁸ Ahmad, Niyazi Bey'in dağa çıktığı ilk gün göndermiş olduğu bazı bildirimlerde "kendisini 200 adamın lideri" olarak takdim ettiğini aktarmaktadır. Ahmad'ın konu üzerindeki yorumu, İTC'nin ilk aşamada isyanın yönetimini henüz ele almadığı doğrultusundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 9.Baskı, İstanbul, 2013, s.22.

⁵⁹ Ahmad, İttihat ve Terakki (1908-1914), s.16-29.

⁶⁰ Zürcher, s.147.

istedikleri revize edilmiş sistemin selameti açısından gerekli görmüş ve 1908 Temmuz Devrimi sonrası İttihatçılar ile yol ayrımına giderek Ahrar Fırkası isimli partiyi kurmuştur.⁶¹

1889 yılında kurulmuş olan İTC üyeleri ise liberallere nazaran toplumun daha alt kesimlerine mensubiyetleri ile dikkat çekmişlerdir. Geleneksel Osmanlı yöneticileri ve köklü ailelerinin sahip olduğu yönetsel ilişkiler İTC mensuplarında mevcut olmamakla birlikte, Türk ve Müslüman kesimler arasında gözlemlenebilir seviyede iyi örgütlenen bir yapı oluşturmuşlardır. Onlar için istibdat döneminin bitmesi sadece başlangıç aşaması olarak ele alınmıştır. Zira onlara göre gündelik hayatı etkileyen ve ekonomik yönü olan köklü değişimlerin gerekliliği ön plana çıkmıştır.⁶²

İTC üyeleri II. Meşrutiyet'in ilanında başat rol oynamış olmakla beraber, bahsi geçen yönetsel ilişkilerin eksikliği ve Osmanlı toplumunun kültürel değerlerinin gerekliliği olarak önem arz eden bir takım statü sembollerinin kendi nazarlarındaki zayıflığı gibi sorunlardan dolayı radikal değişikliklerde bulunamamışlardır.⁶³

II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde kısa bir süre içerisinde hükûmet krizi yaşanmış ve yönetimde değişiklikler vuku bulmuştur. Harbiye ve Bahriye Nazırlıklarına atanacak isimler hususunda Sadrazam Sait Paşa ve Padişah ile görüş ayrılığına İTC, söz konusu nazırlıklara atfetmiş olduğu önemden dolayı Sait Paşa'yı istifaya sürüklemiş, Kamil Paşa kabinesi olarak bilinen hükûmet iş başına getirilmiştir. Bu süreçte gerçekleştirilen 1908 seçimleri, yaklaşık 30 yıl sonra yapılan ilk seçimler olması nedeniyle özel bir önem arz etmiştir. Parlamentodaki 288 kişinin aritmetik dağılım 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Musevi mebus şeklinde tezahür etmiştir. Öte yandan Kamil Paşa'nın da Harbiye ve Bahriye Nazırlarını kendisine yakın kişiler arasından yeniden belirleme isteği yeni bir hükûmet krizi doğurmuştur. Mecliste yaşanan gelişmelere ilişkin bilgilendirilme talebinde bulunulmuş ve Kamil Paşa'nın konu üzerinde bilgilendirmeye gelmemesi üzerine Sadrazam hakkında bu kez güvensizlik oyu mekanizması devreye sokulmuştur. Oylama Sadrazam aleyhine sonuçlanmıştır.⁶⁴

Yaşanan hükûmet krizi sonrası Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi kurulmasından kısa bir süre sonra, etkileri hem siyasal hem de anayasal manada toplumsal

⁶¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 11.Basım, İstanbul, 2012, s.47-48.

⁶² Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.47-48.

⁶³ Zürcher, s.147.

⁶⁴ Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s.36-55.

hafızada yer edinecek olan 31 Mart Vakası ile karşılaşmıştır. Derviş Vahdeti'nin başını çektiği grup, 13 Nisan 1909 tarihinde şeriatın geri gelmesi istemi ile subaylarını esir alan bazı taburların ve aşırı dinci grupların hareketi ile İstanbul'da bir isyana girişmişlerdir. Yaşanan kanlı olayların etkisiyle isyana katılanların istekleri doğrultusunda Hüseyin Hilmi Paşa istifa etmiş yerine Tevfik Paşa atanmıştır. 24- 27 Nisan tarihleri arasında isyan bastırılmış ve İstanbul'daki kontrol önemli ölçüde 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa komutasındaki birliklere geçmiştir. Gelişmeleri takiben Padişah II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, Mehmet Reşat tahta çıkarılmıştır.⁶⁵

1908'den itibaren süregelen siyasal sürecin en önemli tamamlayıcısı 1909 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri olmuştur. Parlamenter sistemin yerleşmesi noktasında önem arz eden değişiklikler hayata geçirilmiştir. Değişiklikler ile birlikte bakanlar, parlamenter rejimlerde gözlemlendiği üzere hükûmetin politikalarından dolayı kolektif sorumluluğa haiz kılınmış, kendi bakanlıklarının işleyişinden dolayı kendi başlarına Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu bir konuma getirilmişlerdir.⁶⁶ Değişikliklerin ruhuna paralel olarak Padişahın, Meclis-i Mebusan'ı fesih yetkisi de sınırlandırılmıştır. Eski metine göre parlamento ile hükûmet arasında vuku bulabilecek bir anlaşmazlık durumunda Padişah, Meclisi feshedebilme yahut hükûmeti değiştirebilme özgürlüğüne sahipken yeni değişikliklerle bu durum farklılaşmıştır. Padişahın Meclisi feshetmesi, Âyan Meclisinin onayına bağlandığı gibi, fesih işleminin gerçekleşmesi durumunda 3 ay içerisinde yeni seçime gidilmesi zorunluluğu getirilmiştir.⁶⁷ Meclisin iki kanadına ve hükûmete kanun teklifinden bulunma hakkı tanınmıştır. 1876 Anayasası'nın ilanı sonrası yaşanan siyasal süreç içerisinde Meclisin Padişah tarafından rahatlıkla saf dışı bırakılması tecrübesinden hareketle, Meclisin her iki kanadının Padişahın çağrısı gerekmeksizin her yıl kendiliğinden toplanması hükmü getirilmiştir. Ayrıca Padişahın Meclislerce kabul görmüş yasaları onaylaması yahut bir seferlik daha görüşülmesi istemi ile geri göndermesi hususunun süreye bağlanması gibi Padişah iradesinin Meclis iradesinden daha büyük olmadığı anlamı taşıyan önemli atılımlar, 1909 değişiklikleri ile tatbik edilmiştir.⁶⁸

Değişiklikler irdelendiğinde, 1876 Anayasası gibi Padişah lehine gelişim gösteren bir metinden 1909 değişiklikleri nihayetinde oluşan yeni sisteme evrilme öylesine köklü bir adım olmuştur ki, yeni metnin yürürlükte kaldığı zaman zarfı kısa

⁶⁵ Zürcher, s.149-154

⁶⁶ Gözübüyük, s.118.

⁶⁷ Özbudun, s.27.

⁶⁸ Gözübüyük, s.119.

bir süre bile olsa, gerçek anlamda bir parlamenter demokrasinin ilk nüvelerinin süreç içerisinde toplumsal beklekte yer edindiği gözlemlenmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1909 değişiklikleri ile oluşan özgürlük havası kısa sürmüştür. Arnavutluk'taki ayaklanmalar, başkentte gazeteciler başta olmak üzere bir takım cinayetlerin artması ve İtalya'nın Trablusgarb'ı işgali ülkedeki istikrarsızlığı arttırıp, hükûmet değişikliklerine sebebiyet vermiştir.⁶⁹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasının hemen sonrasında etkili bir konuma gelmesi ise İTC yöneticileri üzerinde farklı çekinceler doğurmuştur. 1912 seçimlerinde yaşanan fevkalade sıkıntılar, ülkedeki meşrutî rejimin demokratik gelişimi üzerinde derin şüpheler oluşturmuştur. Balkan Harbi'nin derin etkileri ve tarihi bir öneme haiz bulunan Edirne'nin, Bulgaristan'a terk edileceği iddialarının da etkileriyle 23 Ocak 1913 tarihinde bir grup İttihatçı subay Bab-ı Âli baskını ile yönetime el koymuştur.⁷⁰

Oluşturulmaya çalışılan ve henüz kurumsallaşamayan meşrutî yönetim ağır yara almıştır. 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile İTC, nüfuzunu hızla arttırmıştır. Suikast sonrasında muhalif yönelimlere sahip olduğu düşünülen çok sayıda kişi tutuklanmış, hükûmetler İTC'nin iradesi doğrultusunda istenilen şekilde değiştirilmiş, Meclis önemini yitirerek var kalmış ve siyasetin başat öznesi İTC olmuştur.⁷¹

İTC yönetiminde girilen 1. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan İmparatorluk, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış ve hükûmet kanadının önemli isimlerinin görevlerinden çekilip ülkeyi terk etmeleri ile birlikte siyasal karar mekanizması üzerinde İTC etkisi önemli ölçüde kaybolmuştur.⁷²

1920 yılının başında toplanıp Misak-ı Millî'yi kabul eden Meclis-i Mebusan, başkentten işgal edilmesi, parlamenterlerin bir kısmının tutuklanması ve parlamentonun çalışma olanağının kalmadığının gözlemlenmesi ile 18 Mart 1920 tarihinde çalışmalarına süresiz ara verme kararı almış, 11 Nisan tarihinde ise Padişahın feshetme kararı ile parlamento resmen dağılmıştır.⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi sonrasında ilk olarak millî irade vurgusu taşıyan Amasya Tamimi'nin yayınlanması, akabinde ise Erzurum ve Sivas Kongre'lerinin toplanması ile başlatılan millî mücadele hareketi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılması ile yeni bir kimlik kazanmıştır. Meclis, millî

⁶⁹ Zürcher, s.157-158.

⁷⁰ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.51-52.

⁷¹ Zürcher, s.168-169.

⁷² Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Hukuk Yayınları, 9.Baskı, Ankara, 2016, s.65.

⁷³ Gözübüyük, s.119-120.

mücadelenin sevk ve idare sahası olarak işlev görmüştür. İcra Vekilleri Heyeti olarak isimlendirilen bir hükûmet oluşturulmuştur. 1921 yılında hazırlanmış olan Teşkilatı Esasiye isimli Anayasa metninin ilk maddesi çerçevesinde egemenliğin kaynağı olarak millet ön plana çıkmıştır.⁷⁴

Millî Mücadelenin başarı ile neticelenmesi sonrası 1 Kasım 1922'de Hilafet ve Saltanat birbirlerinden ayrılarak Saltanat makamına son verilmiştir. Bu durum devlet hayatındaki iki iktidar odağı görüntüsünü sona erdirmiş ve barış görüşmelerinde Ankara'nın tek yetkili olmasını kolaylaştırmıştır. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet rejimine geçişin önemli bir alt yapısını oluşturmuştur. Bu dönemde dikkat çeken ve hükûmet krizi olarak adlandırılabilir en önemli husus Cumhuriyet'in ilanının hemen öncesinde, İcra Vekilleri Heyeti'nin başında yer alan Fethi Bey'in istifası ile neticelenen süreç olmuştur. İcra Vekilleri Heyeti'nin başında yer alan Fethi Bey, Dâhiliye Vekilliğini görevini de sürdürmekteyken, söz konusu görevi devretmek istediği aday yerine Meclis, Sabit Bey'i bu göreve getirmiştir. Benzer bir sıkıntı TBMM İkinci Başkanlığı makamı içinde gösterilen aday yerine Rauf Bey'in seçilmesi ile oluşmuştur. Hükûmetin ve hükûmet çevrelerinin gösterdikleri adayların seçilemedikleri bu yeni tablo beraberinde yeni bir Vekiller Heyeti kurulması gerekliliğini getirse de, bu mümkün olmamıştır. Şöyle ki; Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, gelişmelerin hız kazanması üzerine gerçekleştirmiş olduğu zirvelerde Fethi Bey ve hükûmetinin istifası üzerinde görüş birlikteliğine ulaşmış ve önemli simaların yeni bir görev kabulü konusunda tedbirli olmalarını istemiştir. Meclis yeni hükûmet teşekkülü konusunda çözüm geliştiremeyince süreç, Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü üzere anayasa değişiklikleri ile Cumhuriyet rejimine geçiş noktasına evrilmiştir.⁷⁵

1 Nisan 1923 tarihinde alınan karar çerçevesinde seçimlerin 1923 yılının Haziran ve Temmuz aylarında yenilenmesi ile Meclis içerisinde çoğunluk, Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlamış olduğu liste doğrultusunda şekillenmiştir. Bu yönüyle fikir birliğinin yüksek olduğu gözlemlenen yeni Meclis, 29 Ekim 1923 tarihinde 364 sayılı Kanun ile Anayasa hükümlerinde çeşitli değişikliklerle gitmiş ve bahsi geçen kanunun ilk maddesinde devletin yönetim şeklini Cumhuriyet olarak belirlemiştir. 10. madde ile Cumhurbaşkanı'nın 12. madde ile de Başbakanın seçilmesi mekanizmasının yönetimi tarif edilmiştir.⁷⁶ Uzun bir tarihsel birikimin neticesinde 29

⁷⁴ Özbudun, s.27-28.

⁷⁵ Zürcher, s.248.

⁷⁶ Hasan Tunç, Faruk Bilir ve Bülent Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Adalet Yayınevi, 7.Baskı, Ankara, 2015, s.36.

Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet, bu yönüyle irdelendiğinde öncesinde vuku bulmuş olan bir hükûmet krizine de çözüm olarak sunulmuştur.

Cumhuriyet'in ilanını takiben 3 Mart 1924 tarihinde Hilafet kaldırılmış, 10 Nisan 1924 tarihinde ise yeni şartlar çerçevesinde hazırlanan Anayasa yürürlüğe girmiştir.⁷⁷

Cumhuriyet'in ilanından sonra 1923 ile 1950 arasında, DP'nin yönetimi devralmasına kadar 18 Hükûmet iş başına gelmiştir. 1946 öncesi dönemde iki kez çok partili siyasal hayata geçiş denemesi yapılmış olmakla birlikte, 1923- 1950 arası süreç CHP yönetiminde tek parti iktidarı olarak kayıtlara geçmiş ve hükûmetlerin teşekkülünde söz hakkı CHP yönetiminin olmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrası dünya kamuoyundaki gelişmeler, CHP içerisinde beliren siyasal görüş ayrılıkları ile parti içi ittifakların bozulması ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün toplumsal hoşnutsuzlukların büyük bir krize sebebiyet vermemesi hedefiyle demokrasinin güçlenmesinden yana koymuş olduğu tavır ile 1946'dan itibaren yeniden çok partili siyasal yaşama geçiş sürecine girilmiştir.⁷⁸

DP, yeni kurulan partiler arasında kısa sürede öne çıkmış ve 1950 yılında tek başına iktidar olmuştur. 1954 ve 1957 seçimlerinde de bu başarısını değişen oy oranları ile sürdürmüştür. 1954 seçimlerinden kısa bir süre sonra partinin kazandığı seçim zaferinin yerini hararetli tartışmalar almıştır. Artan yolsuzluk iddiaları çerçevesinde önemli bir gündem maddesi halini alan ispat hakkı tartışmaları, ülkede kendisini hissettirmeye başlayan ekonomik sıkıntılar ve bazı ticari ürünlere ulaşım noktasında yaşanan eksiklikler parti içerisinde önemli tartışmalar yaratmıştır. 6 ve 7 Eylül 1955 tarihlerinde meydana gelen ve İstanbul'daki gayrimüslimleri hedef alan eylemler ise siyasal gerginliği üst düzeye taşımıştır. Olayların hızla yayılması neticesinde Hükûmet Ankara, İstanbul ve İzmir'de örfi idare ilan etmek durumunda kalmış ve İçişleri bakanı Namık Gedik istifa etmiştir.⁷⁹

Artan gerginlikler DP Meclis Grubu'na da yansımıştır. 29 Kasım 1955 tarihinde görüşülmek üzere hükûmetin ekonomik politikaları üzerine bir gensoru verilmiştir.⁸⁰ Parti grup toplantısında Ticaret Vekilinden bilgilendirme istenmiştir. Bakan Sıtkı Yırcalı, yoğun eleştiriler karşısında istifasını vermiştir. Grubun tepkisi dinmemiş aksine bütün hükûmet üyelerine yönelik bir mahiyet almıştır. Maliye Vekili Hasan Polatkan ve Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu gibi kabinenin önemli isimlerinin

⁷⁷ Tunç, Bilir ve Yavuz, s.37.

⁷⁸ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.125-129.

⁷⁹ Zürcher, s.336-337.

⁸⁰ "D.P Meclis Grubunda Bir Gensoru Verildi", **Milliyet**, 23.11.1955, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1955/11/23> (20.01.2017).

de istifası alınmaya başlanınca kısa bir süre sonra kabinedeki tüm isimler istifalarını sunmuşlardır. Başbakan Menderes'in derinleşen bir hükûmet krizi ile iktidar denklemlerinin uzağında kalma riskinin belirttiği bir atmosferde geliştirilen siyasal formül, krize ilişkin yeni bir çözüm geliştirme olanağı doğurmuştur. Menderes, sadece kendisi için güvenoyu isteyen bir konuşma yapmıştır. Parti grubunun Menderes'i desteklemesi sonucu, hükûmet kurma görevi yeniden Menderes'e tevdi edilmiştir.⁸¹

Menderes'in parti grubundan güvenoyu alması parti içi yükselen gerginliği dindirmeye yetmemiştir. Partinin özgürlükçü olarak nitelendirilen kanadı, bir ay sonra yol ayrımına giderek Hürriyet Partisi'ni kurmuştur.⁸² DP, tek parti çoğunluğu yakalamış olduğu 1950 genel seçimlerinden, 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesine kadar geçen zaman diliminde, Adnan Menderes'in başbakanlığında toplam 5 hükûmet kurmuştur.⁸³

D. 1961 ve 1982 Anayasaları'nda Hükûmet Kurulması ve Hükûmet Krizi Çözüm Yolları

1. 1961 Anayasası'na Göre Hükûmet Kurulması ve Hükûmet Krizi Çözüm Yolları

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinin oluşturduğu temeller üzerinde hazırlanmış ve DP'nin tek parti iktidarı döneminde meydana gelen, iktidar gücünün kullanımı noktasında demokratik teamülleri çiğnediği düşünülen gelişmelere tepki mahiyeti ön plana çıkmış bir belge olarak yorumlanmıştır. Keza 1961 Anayasası'nın başlangıç bölümünde "...Anayasa ve Hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti..." tümcesi yer almıştır.⁸⁴ Metin, DP iktidarının son dönemlerinde, otoriterlik eleştirileri yönlendirilen yönetime karşı muhaliflerce sıklıkla vurgulanan hürriyet isteğine işaret eder biçimde "...Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabûl ve ilân ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile,

⁸¹ "Bütün Vekiller İstifa Ettirildi", **Milliyet**, 30.11.1955, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/LFdTYJ5kXnF2Cy_x2B_LcvuflA_x3D_x3D_, (08.05.2017).

⁸² Zürcher, s.337.

⁸³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **Geçmiş Hükûmetler**, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx, (20.01.2017).

⁸⁴ Erdoğan, s.148.

hürriyete, adâlete ve fâzilete âşık evlâtlarının uyanık bekçiliğine emanet eder.” ifadesi ile nihayetlenmiştir.⁸⁵

Anayasa ve getirilen yeni düzen incelendiğinde başlangıç kısmının esasen belgeye işlenen ruhla paralellik taşıdığı ve belgenin son 10 yıldaki olaylara özel önem atfedilerek hazırlandığı gözlemlenmiştir. Kuşkusuz, hem hazırlanış aşamasında yaşanan fikir teatileri ve eleştiriler itibarıyla hem de beraberinde getirmiş olduğu yeni kurum ve değerler noktasında 1961 Anayasası, çok yönlü tartışmalar çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir önem arz etmektedir. Ancak incelenen konunun odak noktası gereği çalışmada, 1961 Anayasası’nın yürütme erkinin bir kolu olarak hükûmet teşekkülünü ilgilendiren kısımlar üzerinde durulacak ve hükûmet krizlerine ilişkin genel yaklaşımı irdelenmek gayretinde olunacaktır.

1961 Anayasası’nın 4. maddesinde egemenliğin kayıtsız, şartsız milletin olduğu belirtilmiş olmakla birlikte, milletin bu egemenliği yetkili organlar eliyle kullanacağından bahsedilmiştir. Bu hüküm yenilik arz etmiştir. Keza 1924 Anayasası’na göre millet, kendisine ait olan egemenliği sadece TBMM eliyle kullanabilmiştir.⁸⁶ Bu yönüyle irdelendiğinde artık egemenliğin kullanılmasındaki tek yetkili kuvvetin TBMM olmadığı gözlemlenmiştir.

Yürütme organı yasamanın içerisinden çıkmakla birlikte, yargı erki bu iki kuvvetten net biçimde ayrılmış, dolayısıyla kuvvetler ayrılığı daha net tahsis edilmiştir. Yürütme kuvveti ise iki koldan oluşmuştur. Bunlardan birisi, TBMM içerisinden çıkan Başbakan başkanlığındaki Bakanlar Kurulu olurken diğeri Cumhurbaşkanı olmuştur. 1961 Anayasası ile özerk kamu kuruluşları da hayata geçirilmiştir.⁸⁷

Westminster tipi olarak gözlemlenen, geleneksel parlamentarizm çerçevesinde bir sistemi öngören yeni anayasa, sembolik yetkilere haiz bir Cumhurbaşkanı tarif etmiş ve TBMM içerisinden güvenoyu mekanizması ile göreve başlayan ve o güveni muhafaza ettikçe var olacak bir hükûmet teşekkülü sistemi getirmiştir.⁸⁸

1961 Anayasası’na göre hükûmet kanadının, Meclisin güvenoyu mekanizması ile çalışmasına başlaması ve Meclis denetimine tabi olarak varlığını idame ettirmesi öngörülmüştür. Anayasada yasama ve yargı kuvvetleri yetki olarak

⁸⁵ TBMM Başkanlığı Anayasalar Sitesi, **1961 Anayasası**, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anay-asa61.htm>, (20.01.2017).

⁸⁶ Gözübüyük, s.141-142.

⁸⁷ Özbudun, s.41.

⁸⁸ Erdoğan, s.155-156.

konumlanırken, yürütme görevi olarak kabul görmüştür.⁸⁹ Yürütme kuvvetinin diğer kanadını oluşturan Cumhurbaşkanlığı makamı ise sembolik görev ve yetkilere haiz kılınmıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde parlamenter sisteme uygun bir devlet başkanlığı pozisyonu olarak değerlendirilmiştir.

Hükûmet oluşum süreci 1961 Anayasası'nın 102. maddesinde ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Başbakan, TBMM üyeleri arasında Cumhurbaşkanınca atanmakla birlikte, bakanların milletvekili olma zorunluluğu yer almamıştır. 1961 Anayasası'na göre Başbakan tarafından seçilmiş olan bakanların, Cumhurbaşkanınca atanması uygun görülmüştür. 1961 Anayasası'nın 103. maddesi, Bakanlar Kurulu'nun göreve başlama aşamasında Millet Meclisi'nden güvenoyu alma gerekliliği vurgulamıştır. 1961 Anayasası'nın 104. maddesinde Başbakanın görev esnasında talep edebileceği güvenoyu mekanizmasını düzenlemiştir. Hükûmet'in görev ve sorumluluklarının düzenlendiği 105. maddeye göre, hükûmetin genel siyasetinden Bakanlar Kurulu müştereken sorumlu kılınmakla birlikte, her bakan kendi yetki alanındaki eylem ve işlemlerden kendisi ayrıca şahsen sorumludur.⁹⁰

1961 Anayasası'nın 63. maddesine göre yasama kuvveti olarak tezahür eden TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki kanattan oluşturulmuştur. İki kanatlı bu yapının tercih edilmesindeki temel saik, 1950- 1960 arası dönemde, DP'nin büyük bir çoğunluğa sahip olduğu parlamento yapısının sebep olduğuna inanılan güç dengesizliğinin tekrarlanmaması arzusu olmuştur.⁹¹

TBMM'nin hükûmet üzerindeki denetim yolları olarak soru, genel görüşme, Meclis soruşturması ve Meclis araştırması öngörülmüştür. Söz konusu denetim yolları için Meclis'in her iki kanadı yetki sahibi kılınmıştır. Bir diğer denetim yolu olarak gensoru yetkisi ise sadece Millet Meclisi'ne tanınmıştır. Gensoru ile Bakanlar Kurulu yahut bir Bakan'ın düşürülebilmesi üye tam sayısının salt çoğunluğu ile gerçekleştirilebilir. Ancak kısa süre içerisinde bu denetim mekanizması üzerinden tartışmalar vuku bulmuştur. Meclis'te gensoru denetiminin sıkı biçimde uygulanmak istenmesi nedeniyle sistemin işlerliğinin yara aldığı kanaati oluşmuş ve yürütme erkini güçlendirici mahiyeti çerçevesinde ön plana çıkan 1971 Anayasa değişikliği ile

⁸⁹ Karatepe, s.53.

⁹⁰ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, 25.Baskı, Bursa, 2016, s.187-190. Erdoğan, s.156.

⁹¹Gözübüyük, s.143.

gensoru verme yetkisi siyasal parti grupları yahut en az 10 milletvekilinin isteğine bağlı kılınmıştır.⁹²

1961 Anayasası'nın yürütme kuvveti adına işleyişte önemli aksaklık yaratacak maddelerinden birisi de, Cumhurbaşkanı'nın seçimi hususunda baş göstermiştir. Üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile ilk 2 oylamada seçim başarılamazsa sonraki turlarda salt çoğunluk aranacağını belirten 95. madde, bu seçimin kaç tur ile sınırlı olacağı yahut bu seçimin başarılamaması durumunda TBMM'nin yenilenmesi gerekliliği noktasında bir müeyyide getirmemiştir. Anayasanın Cumhurbaşkanı seçimlerine ilişkin tikanıklık giderici bir hüküm barındırmamasının önemli gözlem sahalarından birisi de 12 Eylül müdahalesinin hemen öncesinde yaklaşık 6 ay kadar süren nafile turlar olmuştur.⁹³ Madde, ülkenin gergin siyasal fay hatları da dikkate alındığında, uzlaşma noktasında siyasetçileri gerekli adımları atmaya iten bir caydırıcılık içermekten yoksun kalmıştır.

1961 Anayasası'nın parlamenter sistem mantığı içerisinde, sembolik yetkilerle donatmak suretiyle görev tanımlaması yapmış olduğu Cumhurbaşkanı, Anayasanın 108. maddesine göre Meclisi feshetme yetkisine haiz kılınmıştır. Bu yetki kriz anlarında bir çözüm unsuru olarak planlanmış olmakla birlikte kullanımı oldukça zorlu şartlara bağlı olarak tasarlanmıştır. Maddeye göre, Anayasanın 89. ve 104. maddelerinde tanımlanmış olan biçimde güvensizlik oyu verilmesi neticesinde 18 aylık bir süre zarfında iki kere hükûmet düşmüş olursa ve üçüncü kez de güvensizlik oyu verilirse Başbakan, Cumhurbaşkanı'ndan Millet Meclisi seçimlerini yenilemesini isteme hakkına sahip olabilecektir. Bu isteğin gelmesi üzerine, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanlarına danışmak suretiyle seçimlerin yenilenmesi kararını alabilmektedir.⁹⁴

Uygulamada söz konusu maddenin ne denli zor işletilen bir mekanizma olduğu, 1961- 1980 arası yaşanan hükûmet krizlerinde net biçimde gözlemlenmiştir. 1961 Anayasası sürecinde Cumhurbaşkanı'ları, seçimleri yenileme yetkilerini kullanma hakkına sahip olamamışlardır. 1961 genel seçimlerinden 12 Eylül 1980 askerî müdahalesine kadar geçen süreçte 18 hükûmet teşekkül etmiş ve ortalama hükûmetlerin görev süreleri 1 yıl dolayında seyretmiştir.⁹⁵

⁹²Gözübüyük, s.232. Erdoğan, s.157.

⁹³ Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, s.193. Özbudun, s.67.

⁹⁴ Özbudun, s.64-65. TBMM Başkanlığı Anayasalar Sitesi, **1961 Anayasası**, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, (21.01.2017).

⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **Geçmiş Hükûmetler**, [https://www.basbakanlik.gov.tr/Fo-rms/ Global/ Government/pg_CabinetHistory.aspx](https://www.basbakanlik.gov.tr/Fo-rms/Global/Government/pg_CabinetHistory.aspx), (21.01.2017).

1965- 1971 arası dönemde tek parti iktidarının görev aldığı göz önüne alındığında, 1961- 1980 arası takvimde hükûmet istikrarsızlıklarının esasen rakamlarla ifade edilenden çok daha derin bir mahiyet taşıdığı belirginleşmektedir. Kuşkusuz çalışmanın ilerleyen aşamalarında da inceleneceği üzere yaşanan hükûmet krizlerinin bu denli yoğun olması sadece Anayasanın ilgili maddelerinden değil aynı zamanda seçim sistemi, askerî müdahalelere de zemin hazırlayacak toplumsal olaylar, darbe girişimleri ve parçalanmış oy tercihleri gibi esasen birbirleri ile alakalı ancak farklı dinamikleri de barındıran sebeplerle ilişkilendirilebilmektedir.

10 yıllık DP hükûmetleri sürecinin kuvvetli ve denetlenemeyen iktidar algısı, yeni anayasayı hazırlama aşamasında kuvvetler arasında denge yaratma eğilimi yarattığı müşahade edilmiştir. Ancak bu dengenin toplumun gerçeklerinden farklı tezahürü eleştirileri 1961- 1980 arası dönemin önemli tartışma konularından olmuştur. Bu bağlamda 1961 Anayasası, yürütme organının güçsüzleştirilmesinin toplumsal olaylara müdahalede yetersiz kalınmasına sebebiyet vermesi ve parlamentonun iki kanattan oluşması nedeniyle yasa çıkarılması noktasında zafiyet yaşaması gibi çeşitli eleştirilere odak olmuştur.⁹⁶ 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında, eleştiri getirilen hususlara ilişkin radikal olarak nitelendirilebilecek bazı değişikliklere gidildiği gözlemlenmiştir. 20 Eylül 1971 tarihinde 34 madde değiştirilirken, 15 Mart 1973 tarihinde ise 4 madde daha değiştirilmiştir. 12 Mart süreci olarak tanımlanan 1971- 1973 tarihleri arasında toplam 38 anayasa maddesinde değişikliğe gidilirken 9 adet geçici madde eklenmiştir. Değişikliklerle getirilen düzenlemelerin bir kısmı; hükûmetlerin kanun hükmünde kararname çıkarabilme yetkisi elde etmiş olması, üniversitelerin özerkliğinin zayıflatılması, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) özerkliğinin kaldırılması ve Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) isimli özel mahkemelerin kurulması olmuştur.⁹⁷

2. 1982 Anayasası'na Göre Hükûmet Kurulması ve Hükûmet Krizi Çözüm Yolları

12 Eylül 1980 tarihinde Ordunun yönetime el koymasının akabinde hazırlanan ve 1982 yılında halkoyu ile kabul edilerek yürürlüğe giren 1982 Anayasası, 27 Mayıs sonrası tatbik edilen rejimin, yürütme üzerinde büyük zorluklar oluşturduğu ve yürütme kuvvetinin ülkenin ihtiyaçları çerçevesinde hareket edemediği inancı ile hazırlanmıştır. 1961 Anayasası'nda tıkanıklık giderici

⁹⁶ Gözübüyük, s.144.

⁹⁷ Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, s.189.

hükümlerin yer almadığı görüşü yeni anayasa metninin hazırlanış aşamasında önem atfedilen bir husus olarak dikkat çekmiştir.⁹⁸

7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1961 Anayasası ve yürütme kuvveti üzerine şu değerlendirmelerde bulunmuştur;

*Devlet'in ve gündelik hayatın bütün yükünü sırtında taşıyan yürütmenin bütün hayati ehemmiyetine rağmen arka plana itilmesi ve işlemez hale getirilmesi, 1961 Anayasası'nın belki de en büyük ve en tashih edilmez zaafını teşkil etmiştir. Yürütme, o anlayış ve hukuki durum içinde kaldıkça ve bırakıldıkça, Devlet bir ayağı olmayan ve koltuk değneğiyle yürüyen bir insan olmaktan öte geçemezdi.*⁹⁹

Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın hızlı karar alabilme ve yürütmeye bağlı fonksiyonları etkin kılabilmek çerçevesinde değerlendirilebilecek bir takım düzenlemeler getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamının, parlamenter sistemin alışlageldik sembolik bir hakem konumundan oldukça öte yetkilerle donatıldığı gözlemlenmiştir. İlgili bölümlerde tartışıldığı üzere 1961 Anayasası'nın Cumhurbaşkanı'na gerçekleşmesi güç şartlar altında vermiş olduğu TBMM seçimlerini yenileme yetkisini 1982 Anayasası daha kolay şartlar çerçevesinde tanımlamıştır. 1982 Anayasası'nın 116. maddesi, olası hükümet krizlerine karşın Cumhurbaşkanı'na sistemi tıkanmaktan kurtarabilmesi noktasında önemli bir yetki vermiştir. Şöyle ki; Bakanlar Kurulu, 110. madde ile belirtilen güvenoyunu alamazsa yahut 99. veya 111. maddeler ile belirtilen durumlarda güvensizlik oyu ile düşürülürse, 45 gün içerisinde yeni Bakanlar Kurulu oluşturulamaz yahut oluşturulan Bakanlar Kurulu güvenoyuna ulaşamazsa Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanına danışmak suretiyle seçimlerin yenilenmesine karar verebilecektir. Maddeye göre, Başbakan güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa eder veya yeni seçilen TBMM, Başkanlık Divanı seçiminden sonra yine 45 gün içerisinde bir Bakanlar Kurulu teşekkül ettiremezse, Cumhurbaşkanı aynı şekilde TBMM Başkanına danışmak suretiyle seçimlerin yenilenmesine karar verebilecektir.¹⁰⁰

12 Eylül 1980 askerî darbesinin sebepleri arasında, 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin dolmasının akabinde yeni Cumhurbaşkanının seçimi noktasında partiler arasında bir uzlaşma gerçekleştirilememiş olması sıkça dile getirilmiştir. 1982 Anayasası tıkanıklıklara yol açan Cumhurbaşkanı ve TBMM Başkanı seçimlerine ilişkin yeni sınırlılıklar getirilmiştir. Bu minvalde 1982

⁹⁸ Tunç, Bilir ve Yavuz, s.52-53.

⁹⁹ Karatepe, s.81.

¹⁰⁰ Özbudun, s.64-65. Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, s.193.

Anayasası, Cumhurbaşkanı seçiminin uzlaşısı içerisinde yürütülmesi ve krize sebebiyet vermemesi amacıyla 4 tur oylamayı uygun görmüştür. İlk iki turda üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuna tekabül eden sayı yeter sayısı olarak kabul görmüş olmakla birlikte sayı yakalanamazsa, üçüncü ve dördüncü tur da salt çoğunluk yeni sayı olarak belirlenmiştir. Dördüncü tur oylamada da seçim başarı ile nihayetlendirilemezse TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar verilmesi öngörülmüştür.¹⁰¹ Ancak 2007 tarihinde gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ile bu husus yerini, Cumhurbaşkanı halkın seçeceği bir metoda devretmiştir. Yeni yöntem ile birlikte Türkiye'nin yarı başkanlık sistemi ile ilişkisi tartışılmaya başlanmış ve yürütmenin iki kanadının da halk tarafından seçilecek olmasının doğuracağı sonuçlar üzerinde farklı görüşler belirmiştir. TRT, Anadolu Ajansı ve Üniversiteler gibi özerk kamu kurumları genel idareye bağlanmıştır.¹⁰²

1982 Anayasası ile TBMM'nin iki kanattan müteşekkil kurgusuna son verilerek, Cumhuriyet Senatosu kaldırılmıştır. Bu uygulamadaki amaç yasama sürecinin etkinleştirilmesi noktasında gelişim göstermiştir.¹⁰³ TBMM partilerin grup kurması için gerekli olan milletvekili sayısı 10'dan 20'ye çıkarılmak suretiyle, TBMM çalışmalarına etkinlik sağlama düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. Yeni anayasa ile toplantı yeter sayısı da, üye tam sayısının salt çoğunluğu yerine üçte bir oranına indirilerek TBMM'nin çalışmasında kolaylaştırıcılık sağlanmak istenmiştir.¹⁰⁴

Yürütme organı, hükûmet kanadını oluşturan Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı olmak üzere ikili bir yapıya haiz kılınmıştır. Yürütmenin güçlendirilmesi istemi ile hazırlanan yeni anayasanın, hükûmet kanadını güçlendirirken temelde Cumhurbaşkanı kanadının güçlendirilmesine özel önem attığı kaydedilmiştir. Hükûmetin taraf niteliği bulunan parti yahut partilerden müteşekkil oluşacağı buna karşın iktidar ve muhalefet partileri arasında denge unsuru oluşturması muhtemel tarafsız Cumhurbaşkanı'nın güçlü yetkilere haiz bulunmasının sistem için önem arz edeceği görüşü ön plana çıkmıştır.¹⁰⁵

Anayasanın 112. maddesi ise bakanların sorumlulukları ile ilgili olarak çok önemli bir düzenleme getirmiştir. Maddeye göre tüm bakanlar, Bakanlar Kurulu'nun ortak siyasetinden müştereken ve kendi yetkileri altında gerçekleşen eylem ve işlemlerden şahsen sorumlu olmakla birlikte, her bakan Başbakan'a karşı da sorumlu kılınmıştır. Bu yönüyle bakıldığında yürütmenin çok önemli bir unsuru olan

¹⁰¹ Özbudun, s.65.

¹⁰² Karatepe, s.81.

¹⁰³ Özbudun, s.66.

¹⁰⁴ Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, s.194.

¹⁰⁵ Özbudun, s.64.

hükûmet fonksiyonunun başındaki Başbakan'ın pozisyonu daha güçlü kılınmıştır. Bu durum parlamenter sistemin temel özellikleri noktasından hareketle irdelendiğinde, Başbakan'ı alışlageldik pozisyonunun ötesinde bir güce ulaştıran unsurlardan birisi olarak müşahade edilebilmektedir.¹⁰⁶

Anayasanın yasama kuvvetine tanıdığı denetim yolları, 98. madde ile genel olarak tanımlanmıştır. TBMM'nin, hükûmet üzerindeki söz konusu denetim yolları; soru, Meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve Meclis soruşturması olarak belirtilmiştir. 99. madde ile gensoru mekanizmasının, 100. madde ile de Meclis soruşturmasının işleyişi hakkında ayrıntılı bilgilendirme yapılmıştır. Bu iki denetim mekanizması doğrudan ve etkili sonuç alabilme kapasitesine haiz olmakla öne çıkmaktadır. Gensoru verme hakkı, parti gruplarına yahut en az 20 milletvekilinin talebine bağlı kılınmıştır. Anayasanın 99. maddesine göre Bakanlar Kurulu'nun veya bir bakanın düşürülebilmesi, üye tamsayısının salt çoğunluğuna bağlı kılınmıştır. Anayasanın Meclis soruşturması ile ilgili 100. maddesinde ise Yüce Divan'a sevk kararının ancak üye tamsayısının salt çoğunluğunun gizli oyuyla alınabileceği belirtilmiştir.¹⁰⁷

Cumhurbaşkanının, Anayasanın 116. maddesi çerçevesinde ilgili kararı alması durumunda, Cumhurbaşkanınca ülkeyi seçime götürecek bir Bakanlar Kurulu oluşumu için Başbakan atanması ve TBMM içerisindeki parti gruplarından temsil oranları çerçevesinde seçim kabinesi için bakan talebinde bulunulması öngörülmüştür.¹⁰⁸ Kuşkusuz, anayasanın tarif edilen maddesi kriz çözme noktasında Cumhurbaşkanına önemli bir yetki sunmuş ve söz konusu yetkinin farkında olan siyasiler, hükûmet teşekkülü noktasında daha duyarlı olmak durumunda kalmışlardır. İstisnai olan tek durum, çalışmanın esas araştırma noktasını teşkil eden 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sonrası oluşan siyasal tablodan, söz konusu yetkinin 45 günün dolması akabinde ivedi biçimde kullanımı ile gidilen 1 Kasım 2015 Genel Seçim süreci olmuştur.

3. 1961 ve 1982 Anayasaları'nın Hükûmet Krizine Bakış Açılarının Karşılaştırılması

Çalışmanın 1961 ve 1982 Anayasaları'nın hükûmet teşekkülleri ve hükûmet krizinden çıkış yollarının tartışıldığı ilgili bölümlerinde iki anayasanın iki farklı tarihsel

¹⁰⁶ Gözübüyük, s.254.

¹⁰⁷ Özbudun, s.319-324.

¹⁰⁸ Karatepe, s.203.

süreç etkisinde iki ayrı ruh ile hazırlandığı gözlemlenmiştir. İlgili tartışmalarda, 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu ruhun güçlü bir yürütme erki istemeyen, gücün paylaştırılmasını öngören ve sistemin tek bir görüş altında şekillenmesinin olabildiğince zorlaştırılmasını amaç edinen bir mahiyet taşıdığı tartışılmıştır. Çift meclisli yapı, meclis içi denetim yollarının etkinliği, Cumhurbaşkanının parlamenter sistemdeki konumuna uygun bir biçimde sembolik olarak değerlendirilebilecek konumu bu kanaatin argümanları olarak ön plana çıkmıştır. Buna karşın 1982 Anayasası'nın, 1961 Anayasası'ndan kaynaklı yürütme erkinin zafiyet içerdiği görüşünden hareketle farklı bir yönelim izlediği tartışması yapılmıştır. Bu bağlamda, tek meclisli bir yasama yapısının benimsenmesi, partilerin grup kurma sayısını arttıran tedbirlerin alınması, genel anlamda güçlendirilen yürütme içerisinde ayrıca dikkat çekici bir mahiyet ile güçlendirilmiş bir Cumhurbaşkanı pozisyonu, ilgili hususun destekleyici yönelimleri olarak dikkat çekmiştir.

Güçlü bir yürütme erki benimsemeyen 1961 Anayasası esasen hükûmet krizlerine esaslı bir çözüm getirmemekle eleştirilmiştir. 1961 Anayasası'nın 108. maddesi Cumhurbaşkanının Meclis'i feshetme yetkisinin sınırlarını kesin biçimde çizmiştir. Maddeye göre, Anayasanın 89. ve 104. maddelerinde tanımlanmış olan biçimde güvensizlik oyu verilmesi neticesinde 18 aylık bir süre zarfında iki kere hükûmet düşmüş olursa ve üçüncü kez de güvensizlik oyu verilirse Başbakan'ın, Cumhurbaşkanı'ndan Millet Meclisi seçimlerini yenilemesini isteme hakkına sahip olabileceği belirtilmiştir. Devamında ise bu isteğin gelmesi üzerine, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanlarına danışmak suretiyle seçimlerin yenilenmesi kararını alabileceği ifade edilmiştir. Anayasa irdelendiğinde, Meclis içerisinde vuku bulabilecek bir hükûmet krizinin çözümü noktasında neredeyse tek iradenin yine Meclis'in kendisi olduğu anlaşılmıştır. Anayasanın 69. maddesinde Millet Meclisi seçimlerinin dört yılda bir gerçekleştirilebileceği belirtilmiş ve Meclis, bu süre dolmadan seçimleri yenileme hakkına haiz kılınmıştır. Tartışıldığı üzere 1961 Anayasası uygulamada ciddi hükûmet krizlerine tanıklık etmiş ve 1961- 1980 arası dönemde 18 farklı hükûmetin iş başına geldiği, oldukça istikrarsız bir süreç olarak gözlemlenmiştir. Söz konusu istikrarsızlığa bir tepki mahiyeti ile 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı, hükûmet krizlerini aşmak noktasında yetkili kılınmıştır. 1982 Anayasası'nın 116. maddesi Cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesi hususundaki yetkisini etkin kullanabileceği bir anlayış getirmiştir. Bakanlar Kurulu, 110. madde ile belirtilen güvenoyunu alamazsa yahut 99. veya 111. maddeler ile belirtilen durumlarda güvensizlik oyu ile düşürülürse, 45 gün içerisinde yeni Bakanlar Kurulu

oluşturulamaz yahut oluşturulan Bakanlar Kurulu güvenoyuna ulaşamazsa Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanına danışmak suretiyle seçimlerin yenilenmesine karar verebileceği belirtilmiştir. Başbakan, güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa mekanizması ile ayrılırsa da 45 günlük süre içerisinde yeni bir Bakanlar Kurulu oluşturulamaması durumunda Cumhurbaşkanının TBMM Başkanına danışmak suretiyle seçimlerin yenilenmesi kararı vermesinin önü açılmıştır.¹⁰⁹ Bu bağlamda Cumhurbaşkanının sahip olduğu yetkinin siyasetçiler tarafından bilinmesinin hükûmet krizini aşmak noktasında siyasetçileri inisiyatif almaya itmesi ve hükûmet krizini aşmak noktasında ağırlık konmasını amaçladığını düşünmek mümkün olabilecektir. Cumhurbaşkanının, TBMM içerisinde bir hükûmet oluşma ihtimali görmediği kertede zaman kaybına olanak tanımaksızın ülkeyi bir hükûmete kavuşturmak noktasında seçimleri yenileme kararı almasının önü açılmıştır.

1982 Anayasası'nın 116. maddesi üzerinden yapılan tartışmalarda esasen ülkelerin özgül şartlarına göre hükûmet istikrarı sağlamak amacıyla parlamenter sistem içerisinde bir takım donanımlar yaratmak kaygısının ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda irdelendiğinde 1961 Anayasası'ndan kaynaklı olduğu düşünülen hükûmet krizleri ve siyasal tıkanıklık sürecinin aşılması kaygısıyla yeni anayasada rasyonelleştirilmiş parlamentarizm çerçevesinde bir metin hazırlanmıştır.¹¹⁰

1961 ve 1982 Anayasaları'nın meclis içi denetim yollarına ilişkin olarak geliştirmiş oldukları yaklaşımlar, iki anayasanın hükûmet krizlerine yönelik bakış açıları hakkında fikir veren bir mahiyet taşımaktadır. 1961 Anayasası'nda gensoru mekanizması TBMM içerisinde sadece Millet Meclisi'ne tanımlanan bir hak olmakla birlikte her milletvekilinin ve siyasal parti gruplarının yetki sahasına girmektedir. Ancak 12 Mart müdahalesi sonrası yürütme erkinin çalışma fonksiyonu üzerinde oluşturmuş olduğuna inanılan baskıdan dolayı gensoru önergesi bir siyasî parti grubu adına veya en az 10 milletvekilinin imzasıyla verilebileceği doğrultusunda bir anayasa değişikliğine gidilmiştir.¹¹¹ 1982 Anayasası'nda ise parti grubu oluşturma sayısı 20 milletvekiline çıkmış ve gensoru mekanizmasının kullanımı için siyasal parti grupları yahut 20 milletvekilinin imzası gerekli kılınmıştır.¹¹² Bu bağlamda irdelendiğinde 1982 Anayasası ile meclis içi denetim yollarının etkin kullanımının nispeten zorlaştırıldığı gözlemlenebilmektedir. İlgili durum, rasyonelleştirilmiş

¹⁰⁹ Özbudun, s.64-65. Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, s.193.

¹¹⁰ Özbudun, s.66.

¹¹¹ Gözübüyük, s.232.

¹¹² Özbudun, s.324.

parlamentarizmin bir örneğini teşkil eden 1982 Anayasası'nın hükûmet krizlerini en az safhada tutmaya gayret gösteren yaklaşımının tabi bir sonucu olarak ele alınabilecektir.¹¹³

¹¹³ Tunç, Bilir ve Yavuz, s.197.

İKİNCİ BÖLÜM

1961-2002 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DEKİ HÜKÜMET KRİZİ SÜREÇLERİ

I. 1961-1970 ARASI DÖNEMDE MEYDANA GELEN HÜKÜMET KRİZLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

A. Türkiye'nin İlk Koalisyon Hükûmeti: CHP- AP Koalisyon Hükûmeti Süreci

1961 seçimleri öncesi, sağ siyasetin şekillenmesinde 3 ana akım belirlemiştir. Bu siyasal hareketler, başında Genelkurmay eski Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın yer aldığı AP, Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve liderliğini Ekrem Ali Can'ın yapmış olduğu Yeni Türkiye Partisi (YTP) olmuştur.

1961 tarihindeki genel seçimlerin sonucu şu şekilde olmuştur:¹¹⁴

Tablo 1: 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	MİLLET MECLİSİ OY ORANLARI (%)	MİLLETVEKİLİ SAYILARI
CHP	36,7	173
AP	34,8	158
CKMP	14,0	54
YTP	13,7	65

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

Seçimlerin ardından 21 Ekim tarihinde Harp Akademileri Komutanlığı'nda bir grup üst rütbeli asker, TBMM açılmadan önce yönetime el koymak noktasında bir protokol oluşturmuştur. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın duruma ağırlık koyması ile bu girişimin önüne geçilmiştir.¹¹⁵ 24 Ekim tarihinde Ordunun, Cumhurbaşkanlığı makamında Cemal Gürsel'i görmek istediği siyasal parti liderlerine bir kez daha iletilmiştir. Çankaya Protokolü olarak adlandırılan görüşme neticesinde TBMM'nin açılış şartları hususunda üst düzey komutanlarla, siyasal parti liderleri arasında mutabakata varılmıştır.¹¹⁶

¹¹⁴ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 18 Nisan 1999 Genel Seçim Sonuçları, **1950-1999 Milletvekili Genel Seçimleri Oy Dağılımı**, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html, (25.01.2016).

¹¹⁵ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, İmge Kitabevi, 5.Baskı, Ankara, 2013, s.115.

¹¹⁶ "Anlaşmaya Varıldı", **Milliyet**, 25.10.1961, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1961/10/25>, (25.01.2016).

İktidarın, DP'nin ardılı durumundaki sağ siyasal partilerin olası bir koalisyon hükûmetine devredilmesinin yeni bir askerî müdahale riskini taşıdığı gözlemi, kurulacak hükûmetin kimliğini belirlemede önemli bir etken olmuştur. Ordunun yönelimi çerçevesinde Cumhurbaşkanı Gürsel ve siyasal partiler kanadında, İnönü başbakanlığında oluşturulacak bir hükûmet formülü ön plana çıkmıştır. Hükûmetin oluşturulmasındaki temel saik, Ordunun siyaset sahnesindeki belirleyici etkisi olmuştur.¹¹⁷ CHP'nin koalisyona katılmak noktasındaki kararsızlık taşıyan iç tartışmalarına rağmen, CHP Genel Başkanı İnönü'nün ülkenin siyasal atmosferini ön plana alarak koalisyona girme eğilimi taşımasında bahsi geçen süreç önem arz etmiştir.¹¹⁸ DP'nin ardılı olarak değerlendirilen AP'nin koalisyon neticesinde resmi çevrelerde etkinlik kazandığı ve devlet katmanlarında meşruiyet sağladığı gözlemlendiğinde, eski bir asker olan AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın koalisyona katılma kararının partisini güç merkezlerine kabul ettirme isteği taşıdığı anlaşılmaktadır.¹¹⁹

Gürsel, 4. Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından hükûmeti kurma görevini 10 Kasım 1961 tarihinde İnönü'ye tevdi etmiştir.¹²⁰ CHP ve AP, koalisyon hükûmeti oluşturmak noktasında anlaşmaya varmışlardır. Hükûmet 20 Kasım 1961 tarihinde kurulmuştur.¹²¹ İnönü'nün ilk koalisyon hükûmetinde, her iki partiden 11'er ismin katılımı ile 22 koltuktan müteşekkil bir kabine oluşturulurken, Bülent Ecevit, Çalışma Bakanı olarak siyasal yaşamındaki ilk hükûmet deneyimini yaşamıştır. Hükûmetin 17 üyesi Millet Meclisi çatısından, 5 üyesi ise Senato'dan seçilmiştir.¹²²

İnönü koalisyon hükûmetinin uğraşmak zorunda kalacağı en önemli sorun, başını Albay Talat Aydemir'in çekmiş olduğu, 27 Mayıs müdahalesinin başarıya ulaşamadığı görüşünü merkeze alarak girişilen darbe teşebbüsü olmuştur. 22 Şubat'ta Albay Aydemir'in liderlik ettiği bir grup asker harekete geçmiş ancak Başbakan İnönü liderliğinde direnişe geçen siyasal otorite girişimi bastırmıştır.¹²³

Tarihe 22 Şubat olayı olarak geçecek olan bu girişimin faili konumundaki Aydemir ve arkadaşlarına 30 Nisan tarihinde özel bir af yasası çıkarılmıştır.¹²⁴ Başbakan İnönü, darbeyi bastırmada edinmiş olduğu aktif rolden dolayı AP

¹¹⁷ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.64.

¹¹⁸ Kara, s.59-61.

¹¹⁹ Çavdar, s.116.

¹²⁰ "Başbakan İnönü Kabine İçin Temaslara Başlıyor", **Milliyet**, 11.11.1961, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1961/11/11>, (24.03.2017).

¹²¹ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, VIII. İnönü Hükûmeti (20.11.1961- 25.06.1962), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o26.htm>, (24.03.2017).

¹²² Kara, s.62.

¹²³ Çavdar, s.120-121.

¹²⁴ Kara, s.69.

çevrelerinden tebrik almış olsa da, af yasasının mahiyetinin eski DP'lileri kapsamaması koalisyon hükûmetinin iki kanadı arasındaki bozulmaya çok müsait ilişkileri yeniden gerginleştirmiştir. Kongar, iki parti arasındaki bu çok önemli anlaşmazlığa ek olarak iki parti kadroları arasındaki tarihsel mirası da temsil eder boyuttaki dünya görüşü farkına işaret eder biçimde, devletçi- seçkinci CHP yönetimi ile gelecekçi- liberal AP yönetimlerinin temel bazı sorunlara ilişkin farklı bakış açılarının da etkisi üzerinde durmuştur.¹²⁵ Söz konusu etki, planlı ekonomi çalışmalarında kendisini göstermiştir. CHP'nin uygulamak istediği planlı ekonomi modeli, AP açısından siyaseten öncelik verilmesi zor mahiyette bir ekonomik yönetim süreci olduğundan ayrılığın ikinci büyük sebebi bu bağlamda şekillenmiştir.¹²⁶

B. İkinci İnönü Koalisyon Hükûmeti Süreci

Hükûmetin kurulmasındaki belirleyici etmen Ordunun siyasette sürmekte olan etkisi çerçevesinde gelişim göstermiş ve Cumhurbaşkanı Gürsel, TBMM içerisindeki siyasal partilerin liderleri ile görüşmesine karşın görevlendirme konusunda CHP Genel Başkanı İnönü'ye öncelik vermiştir.¹²⁷ İnönü, Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından 2 Haziran 1962 tarihinde hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir.¹²⁸ 3 haftayı aşan görüşmeler neticesinde İnönü, sağın iki partisi YTP, CKMP ve bağımsızlardan müteşekkil olarak 25 Haziran 1962 tarihinde 27. Hükûmeti oluştururken, 23 kişilik Bakanlar Kurulu listesinde 11 CHP'li, 6 YTP'li, 4 CKMP'li ve 2 bağımsız yer almıştır.¹²⁹

Koalisyon sürecinde, TBMM tarafından çıkarılan kısmi af yasası sonrası eski Cumhurbaşkanı Bayar, Kayseri Cezaevi'nden 22 Mart 1963 tarihinde sağlık gerekçesi ile tahliye edilmiştir. Tahliye sonrası pek çok toplumsal olay meydana gelmiş, karışık görüşlü gruplar peşi sıra meydanlara akın etmiştir. Ordunun eski DP'liler konusundaki hassasiyetinin sürmekte olduğu, Bayar'ın Ankara'ya geldiği dakikalarda, hava kuvvetlerine ait uçakların alçak uçuş yapmaları ile bir kez daha

¹²⁵ Emre Kongar, **21.Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, 48.Baskı, İstanbul, 2016, s.163.

¹²⁶ Zürcher, s.361.

¹²⁷ Kara, s.70-71.

¹²⁸ "İnönü Milli Koalisyon İçin Bugün Temaslara Başlayacak", **Milliyet**, 03.06.1962, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1962/06/03> (25.01.2017).

¹²⁹ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, IX. İnönü Hükûmeti Bakanlar Kurulu (25.06.1962-25.12.1963), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB27.htm>, (25.01.2017).

anlaşılmıştır.¹³⁰ Af tartışmalarında fazlaca ön plana çıkan AP Genel Merkezi'nin protestoların hedefi olması, karşıt görüşlü kitlelerin karşı karşıya gelmesi ve hızla artan gerginlikler neticesinde Bayar, 6 ay Ankara Hastanesinde kalmış, sonrasında Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir.¹³¹ Af konusunun ön plana çıkarılmasına karşın, 27 Mayıs'ı toplumsal bellekte taze kılmak amacıyla 1963 yılından itibaren 27 Mayıs tarihleri Hürriyet ve Anayasa Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır.¹³²

İkinci koalisyon hükûmetinin ilgilenmek durumunda kaldığı bir diğer tarihi olay ise Talat Aydemir'in başını çektiği yeni bir darbe girişimi olmuştur. 22 Şubat teşebbüsü sonrası emekliye sevk edilen Aydemir, 21 Mayıs tarihinde ikinci bir askerî darbe girişiminin başını çekmiştir. Girişim kısa sürede bastırılmıştır.¹³³

1963 yılındaki yerel seçimlerin, koalisyonun sağ kökenli partileri açısından nasıl bir sonuç doğuracağı ayrı bir önem arz etmiştir. Sağ seçmenin CKMP ve YTP'den desteğini çekerek AP'ye yönelim gösterdiğinin anlaşılması ile hükûmetin iki küçük ortağı iktidarda bulunmanın kendilerine oy kaybettiği inancı çerçevesinde Kasım sonunda hükûmetten çekilmiştir.¹³⁴

C. Son İnönü Hükûmeti: CHP- Bağımsızlar Koalisyon Hükûmeti Süreci

AP'nin katılmış olduğu koalisyonun ardından elde etmiş olduğu siyasal meşruiyetin önemli bir yansıması, üçüncü İnönü koalisyon hükûmetinin kurulması öncesinde gözlemlenmiştir. Cumhurbaşkanı Gürsel, hükûmeti kurma görevini AP Genel Başkanı Gümüşpala'ya tevdi etmiştir. TBMM'nin sağ siyasal partilerinin anlaşamaması üzerine, muhalefette kalma eğilimi olan CHP Genel Başkanı İnönü 14 Aralık 1963 tarihinde hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir.¹³⁵ Kıbrıs'tan ardı ardına gelen ve Türk toplumunu hedef aldığı anlaşılan saldırı bilgileri, ülke kamuoyunu infiale sürüklemiştir. Türk savaş uçakları Kıbrıs semalarında uçuşa geçerken, oluşan savaş atmosferi ülke gündemini Kıbrıs'a odaklamıştır.¹³⁶ Ülke kamuoyundaki bu tesirler çerçevesinde oluşturulan üçüncü koalisyon hükûmeti, Türk siyasal yaşamında azınlık hükûmeti olarak isimlendirilen yeni bir hükûmet türünün

¹³⁰ "Ankara'ya Geldiği Sırada Bayar'a Tezahürat Yapıldı", **Milliyet**, 24.03.1961, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1963/03/24>, (25.01.2017).

¹³¹ "Bayar, Kayseri Cezaevine Nakledildi", **Milliyet**, 06.10.1963, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1963/10/06>, (13.05.2017).

¹³² "Yurdun Her Tarafında Tören Yapılıyor", **Milliyet**, 27.05.1963, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1963/05/27>, (25.01.2017).

¹³³ Çavdar, s.121.

¹³⁴ Kongar, s.163.

¹³⁵ Kara, s.77.

¹³⁶ "Müdahale Ettik... ve Ateş Kesildi", **Milliyet**, 26.12.1963, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1963/12/26>, (26.01.2017).

örneği olmuştur. 25 Aralık 1963 tarihinde kurulan hükûmet CHP ile bağımsızlardan oluşurken YTP, kurulacak olan hükûmete Kıbrıs krizinin hassasiyetinden dolayı dışarıdan destek verdiğini açıklamıştır. Buna karşın güvenoyu için ancak 225 kabul oyuna ulaşabilmiştir.¹³⁷

1964 yılının Haziran ayında Türk kamuoyu, Kıbrıs konusunda yeniden tedirgin edici haberler almaya başlamıştır. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, Türk toplumunun temsilcisi olarak yardımcılık görevini ifa eden Dr. Fazıl Küçük'ün vetosunu dikkate almaksızın, anayasa ve anlaşmaları bir kenara koyarak silah alımlarına başlamıştır. Silah alımları ile birlikte çok sayıda Rum'un silahlandırılması anlamına gelen kanun kabul edilmiştir.¹³⁸ Türkiye, gelişmelere koşturarak 1964 yılı Haziran ayında Ada'ya çıkarma yapma kararlığını ABD Ankara Büyükelçisi ile paylaşmıştır. Görüşme sonrası Johnson Mektubu olarak literatürdeki yerini alacak olan bir mektup 5 Haziran 1964 tarihinde İnönü'ye takdim edilmiştir.¹³⁹ Mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki tek taraflı bir hamlesi neticesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile bir sorun yaşaması durumunda, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Türkiye'yi savunma eğiliminin olmayabileceği başta olmak üzere ilişkileri sarsıcı nitelik taşıyan çeşitli uyarılar diplomatik olmayan bir dil ile kaleme alınmıştır.¹⁴⁰ Beklenenden uzak bir yaklaşım sergilenen mektuplu cevapta Başbakan İnönü, konuyu ayrıntılı görüşmek amacıyla ABD'ye davet edilmiştir.¹⁴¹

1965 yılı bütçe görüşmeleri, üçüncü koalisyon hükûmetinin akıbeti açısından belirleyici bir nitelik taşımıştır. 13 Şubat 1964 tarihinde cereyan eden oylamada güçlenen muhalefet AP'nin yeni lideri Süleyman Demirel'in başını çektiği muhalif ittifak, koalisyon hükûmetinin bütçesini 197'ye karşı 225 oyla reddetmiş ve hükûmet istifa etmiştir.¹⁴²

D. AP- YTP- CKMP- MP Koalisyon Hükûmeti Süreci

AP'nin yeni genel başkanı Süleyman Demirel'in henüz milletvekili yahut senatör olmaması nedeniyle hükûmet kurmakla görevlendirilememiş ve Başbakan

¹³⁷ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, X. İnönü Hükûmeti (25.12.1963-20.02.1965), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o28.htm>, (26.01.2017). Kara 78-80.

¹³⁸ "Durum", **Milliyet**, 05.06.1964, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1964/06/05>, (27.01.2017).

¹³⁹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.168-169.

¹⁴⁰ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, 17.Baskı, İstanbul,2010, s.941-942.

¹⁴¹ "İnönü, Amerika'ya Davet Olundu", **Milliyet**, 06.06.1964, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1964/06/06>, (27.01.2017).

¹⁴² "Bütçe Reddedildi... Ve Kabine Düştü", **Milliyet**, 14.02.1965, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1965/02/14>, (27.01.2017).

olamamıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel, seçim hükûmeti olarak nitelendirilebilecek yeni hükûmetin bir bağımsız tarafından kurulması eğilimini taşımıştır. Bu bağlamda sağ siyasetin mecliste temsilcisi konumundaki üç siyasal parti ile hükûmet krizini en hızlı biçimde aşabilme yollarını değerlendiren bir zirve gerçekleştirmiştir. Görüşmede Kemal Kurdaş, İhsan Doğramacı ve Suat Hayri Ürgüplü isimleri ön plana çıkmıştır.¹⁴³ Cumhurbaşkanı tarafından hükûmeti kurmakla görevlendirilen Bağımsız Senatör Ürgüplü'nün, 1965 Genel Seçimlerine kadar görev alacak yeni koalisyon hükûmetinde, AP 10, YTP 4, CKMP 4, MP 4'er bakanlık alırken, AP lideri Demirel kabinede Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak yer bulmuştur.¹⁴⁴

E. 1970 Yılı Bütçe Yasa Tasarısı Görüşmeleri ve İkinci Demirel Hükûmeti'nin Düşmesi

1965 yılında gerçekleşen genel seçimlerin ardından 1969 genel seçimlerinde de tek parti iktidarını korumuş olan AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, parti içi muhalefetin lideri konumundaki Sadettin Bilgiç'e yakınlığını ile bilinen bazı bakanları kabineye almamıştır. Sadettin Bilgiç'in başını çektiği ekipte Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan ve İbrahim Tekin gibi eski bakanlar yer almıştır.¹⁴⁵ Partideki Bilgiç grubunu temsilen Bilgiççiler ekibi ile Demirel'i destekleyen Yeminliler ekibi adında iki farklı hizip ön plana çıkmıştır.¹⁴⁶ Bilgiç, ihraç görüşmelerinin ön plana çıktığı süreçte gazetecilere parti liderliği gibi bir hedefi olmadığını aktarmış ve hazırlatmış oldukları muhtırayı arabulucuların eliyle Demirel'e göndereceklerini söylemiştir.¹⁴⁷ 72 milletvekilinin imzası nedeniyle 72'ler Muhtırası olarak da isimlendirilen bildiri, Bilgiç ekibinin son uyarısı mahiyetini taşımıştır. Demirel'in, muhtıraya bakış açısı ilk andan itibaren, cevap vermemek yönünde gelişim göstermiştir. Bu durumun sürece hâkim olan sloganı ise "muhtıra ile iş görmemek" olarak gözlemlenmiştir.¹⁴⁸ Parti içi hesaplaşmanın kaçınılmaz olduğu, muhtıra sonrası denenen iletişim kanallarından da sonuç alınamamasıyla netleşmiştir.¹⁴⁹

¹⁴³ "Başbakan Tarafsız Olacak", **Milliyet**, 16.02.1965, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1965/02/16>, (27.01.2017).

¹⁴⁴ Kara, s.90-91.

¹⁴⁵ "Bilgiç Grubu Toplandı", **Milliyet**, 04.11.1969, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1969/11/04>, (27.01.2017).

¹⁴⁶ "Bilgiççiler", **Milliyet**, 09.11.1969, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1969/11/09>, (28.01.2017).

¹⁴⁷ "Bilgiç 'AP Çift Başlı Değildir'", **Milliyet**, 01.12.1970, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1970/01/12>, (28.01.2017).

¹⁴⁸ "Demirel: Biz Muhtıra İle İş Görmeyiz", **Milliyet**, 19.01.1970, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1970/01/19>, (28.01.2017).

¹⁴⁹ Buna karşın muhtıraya imza koyan milletvekillerinin tek bir amaç dahilinde hareket etmedikleri, farklı siyasal düşünce ve gerekçelerle imza atan vekillerin de olduğu gözlemlenmiştir. Bu husus, bütçe

11 Şubat 1970 tarihinde Demirel Hükûmeti'nin bütçesi, 214 kabul oyuna karşılık 224 ret oyu ile düşmüştür. Ret oyları içerisindeki AP'li muhalif ağırlığı 41 milletvekili olarak gözlemlenmiştir.¹⁵⁰

İktidar partisinin 1970 yılında yaşamış olduğu bu krize ilişkin, eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar etkisindeki eski DP'liler ile yeni AP'li siyasetçilerin çekişmesi değerlendirmeleri dönemin siyasal atmosferinde ilk gözlemlerden olmuştur. Bu kanıyı destekler nitelikte eylemlerden birisi de, Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy'un AP'den kopan muhaliflerin öncülüğünde kurulan Demokratik Parti'nin (DP) kurucuları arasında yer bulması olmuştur. Yüksel Menderes ise aynı partinin Genel Başkanvekilliği görevine getirilmiştir.¹⁵¹ Öte yandan yaşanan süreç liderlik kavgasının ötesinde ve ekonomik boyutları olan çekişme bir çekişme özelliği de sergilemiştir. Zira bölünme, AP'nin Anadolu tüccarlarının partisi izlenimini bitirmiş ve partiyi sanayici kesimle bütünleştirmiştir.¹⁵²

Cumhurbaşkanı Sunay tarafından yeni bir hükûmet oluşturması için görevlendirilen Demirel, yeni hükûmeti kurarak güvenoyuna sunmuştur. Oylamada AP'nin Meclis içerisinde yürütmüş olduğu kulis faaliyetlerinin de etkisiyle Demirel'in oluşturduğu üçüncü hükûmet 232 kabul oyu ile güvenoyunu almıştır.¹⁵³ Oluşturulan yeni hükûmet, Demirel'in son tek parti iktidarı olmuştur.

oylamasında 72 değil 41 milletvekilin ret oyları çerçevesinde somut olarak vücut bulmuştur. Ayrıca partinin iletişim kanallarını harekete geçirerek imzacı vekillerden gerekçe öğrenme çalışmaları esnasında, farklı yanıtlarla da karşılaşıldığı kamuoyunun gündemine gelmiştir. Kuşkusuz bu noktada en dikkat çekici örneklerden birisi, "Eyüp'e su gelmesi istemi ve düşüncesi" ile belgeyi imzaladığını belirten İstanbul Milletvekili Osman Özer olmuştur. Osman Özer'in görüşleri için bkz.

"Bir Milletvekili 'Eyüp'e Su Gelsin!' Diye Muhtırayı İmzalamış", **Milliyet**, 28.01.1970, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1970/01/28>, (28.01.2017).

¹⁵⁰ "Hükûmet Müstafi Değildir", **Milliyet**, 12.02.1970, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1970/02/12>, (28.01.2017).

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, II. Demirel Hükûmeti (03.11.1969-06.03.1970), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o31.htm>, (28.01.2017).

¹⁵¹ "Bozbeyle, DP Genel Başkanı Seçildi", **Milliyet**, 24.12.1970, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1970/12/24>, (13.05.2017).

¹⁵² Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2014, s.140. Çavdar, s.162.

¹⁵³ "Demirel Güvenoyunu Farklı Aldı", **Milliyet**, 16.03.1970, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1970/03/16>, (29.01.2017).

II. 1971-1980 ARASI DÖNEMDE MEYDANA GELEN HÜKÜMET KRİZLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

A. 12 Mart Süreci Hükûmetleri

12 Mart 1971 tarihinde Ordu, bir muhtıra yayınlamış ve TBMM açık kalmakla birlikte, demokratik hayat askıya alınmıştır. Muhtırada partiler üstü bir anlayışla, anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alarak uygulayacak bir hükûmetin, TBMM çatısı altında teşekkül ettirilmesi istenmiştir. Bu durumun gerçekleşmemesi halinde Ordunun yönetimi doğrudan doğruya ele alacağı ilan edilmiştir.¹⁵⁴ Cumhuriyet döneminin ikinci askerî müdahalesi sonrası Başbakan Demirel, kurmayları ile bir durum değerlendirmesi yapmış ve istifa etmiştir.¹⁵⁵

Ecevit, 12 Mart'ın, ortanın solu hareketine yönelik bir eylem olduğu düşüncesi ile CHP genel sekreterlik görevinden istifa etmiştir.¹⁵⁶

Partiler üstü bir reform hükûmeti teşekkül ettirilmesi istemi ile hükûmet kurma daveti alan Erim, CHP'den istifa etmiş ve 26 Mart 1971 tarihinde yeni hükûmeti oluşturmuştur.¹⁵⁷ 7 Nisan tarihinde 321 kabul ile güvenoyu alan Erim Hükûmeti, 12 Mart müdahalesi ve TBMM'yi açık tutma refleksinin de etkileriyle yüksek bir destekle göreve başlamıştır.¹⁵⁸

Başbakan Erim 22 Nisan tarihinde katılmış olduğu TRT yayınında, "anarşiye tedbirlerin balyoz gibi ineceğini" söylemiş ve hükûmete geniş yetkiler veren anayasa değişikliklerine gidileceğinden bahsetmiştir.¹⁵⁹ 26 Nisan tarihinde terörle mücadele planlaması çerçevesinde 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.¹⁶⁰ 17 Mayıs tarihinde İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi- Cephesi (THKP-C) tarafından kaçırılması üzerine fraksiyonlar arasında bir ayırım gözetilmeksizin bütün sol cenahı çevreleyen ağır baskı süreci başlamıştır.¹⁶¹

¹⁵⁴ Çavdar, s.191-193

¹⁵⁵ "Demirel İstifa Etti", **Milliyet**, 13.03.1971, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1971/03/13>, (29.01.2017).

¹⁵⁶ "İnönü: Ecevit Mübalağa Etti", **Milliyet**, 22.03.1971, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1971/03/22>, (29.01.2017).

¹⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **33. Hükûmet Kabine Üyeleri**, https://www.basbakanlik.gov.tr/forms/_global/_government/pg_Cabinets.aspx, (29.01.2017).

¹⁵⁸ Zira son 4 Cumhuriyet Hükûmeti ile bir karşılaştırma yapıldığında görülmektedir ki Ürgüplü hükûmeti 231, Demirel hükûmetleri ise sırasıyla 252, 263 ve 232 kabul ile güvenoyu almıştır.

Abdi İpekçi, "Ümit", **Milliyet**, 08.04.1971, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1971/04/08>, (29.01.2017).

¹⁵⁹ "Tedbirler Balyoz Gibi Kafalarına İnecektir", **Milliyet**, 23.04.1971, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1971/04/23>, (29.01.2017).

¹⁶⁰ "11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", **Milliyet**, 27.04.1971, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1971/04/27>, (29.01.2017).

¹⁶¹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.177-183.

Yürütme organını güçlendirme eğilimi ile ön plana çıkan Anayasa değişiklikleri ve haşhaş üretiminin yasaklanmasına ilişkin alınan karar, hükûmetin dikkat çeken yönelimleri arasında yer almıştır. Başbakan Erim'in ilk hükûmetinin nihayetlenmesi ise 3 Aralık tarihinde gerçekleşmiştir. AP'li Mesut Erez'in Başbakan Yardımcısı olması üzerine kabinenin reformcu kanadını oluşturan 11 Bakan, hükûmetin kuruluş amacı olarak değerlendirilen reformların hayat bulma ihtimalinin söz konusu olamayacağı gerekçesi çerçevesinde istifalarını sunmuştur.¹⁶² Başbakan Erim'in de istifa etmesiyle hükûmet görevden ayrılmış, Cumhurbaşkanı Sunay'ın görevlendirmesi ile 11 Aralık 1971'de Nihat Erim ikinci hükûmetini oluşturmuştur. Yeni hükûmette TBMM içerisinde 14 bakan yer alırken, dışarıdan 11 bakan görevlendirilmiştir. AP'li 7, CHP'li 4 ve MGP'li 1 Bakan kabinede yer bulmuştur.¹⁶³ Yeni hükûmet 301 güvenoyu ile göreve başlamıştır.¹⁶⁴

Başbakan Erim'in yaklaşık 5 aylık ikinci hükûmeti sürecinde, TBMM'den talep ettiği bazı olağanüstü yetkileri alamaması istifa sürecinin gerekçesini oluşturmuştur.¹⁶⁵ Erim, istifası sonrası yeni Başbakan atanıncaya kadar görevde kalamayacağını bildirmek suretiyle vekâleti MGP'li Millî Savunma Bakanı Ferit Melen'e bırakmıştır.¹⁶⁶ Erim'in sağlık gerekçesi ile istifası sonrası Cumhurbaşkanı Sunay, hükûmeti kurma görevini eski Başbakan Ürgüplü'ye tevdi etmişse de, Ürgüplü'nün sunmuş olduğu yeni kabine Cumhurbaşkanı tarafından 12 Mart sürecine uygun görülmemekle reddedilmiştir.¹⁶⁷

22 Mayıs 1972 tarihinde Ferit Melen'in başbakanlığında 12 Mart sürecinin üçüncü hükûmeti kurulmuştur. Hükûmet sürecinde ülke gündeminin yoğunlaşmış olduğu konu, 6. Cumhurbaşkanı seçim süreci olmuştur. Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, görevinden istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı Sunay tarafından Kontenjan Senatörlüğüne atandıktan sonra Cumhurbaşkanlığına aday olmuştur.¹⁶⁸ Senato başkanı Tekin Arıburun ile DP lideri Ferruh Bozbeyli ise yarışın diğer iki önemli adayı olmuşlardır.

Oylama esnasında Meclis kulislerinde askerî kanadın ağırlığı hissedilmiştir. 13 Mart 1973 tarihinde Genelkurmay Başkanı Semih Sancar ve 52 General, Gürler'e

¹⁶² Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, s.145.

¹⁶³ "Hükûmet Kuruldu", **Milliyet**, 12.12.1971 [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1971/12/12, \(31.01.2017\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1971/12/12, (31.01.2017).)

¹⁶⁴ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, II. Erim Hükûmeti (11.12.1971-22.05.1972), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o34.htm>, (31.01.2017).

¹⁶⁵ Zürcher, s.376.

¹⁶⁶ "Erim İstifa Etti, Melen Vekalet Edecek", **Milliyet**, 18.04.1972, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1972/04/18, \(31.01.2017\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1972/04/18, (31.01.2017).)

¹⁶⁷ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, II. Erim Hükûmeti (11.12.1971-22.05.1972), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o34.htm>, (31.01.2017).

¹⁶⁸ Çavdar, s.221.

destek amacıyla seçimleri takip etmişlerdir.¹⁶⁹ Buna karşın Ordunun seçimlerde tek tip bir düşünceye sahip olmadığı görüntüsü oluşmuştur. Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve beraberindeki bir kanadın, Gürler'in adaylığının arkasında durmadıkları iddiasının gözlemlenmiş olması, sivil iradeye cesaret veren bir durum olarak dikkat çekmiştir.¹⁷⁰

Oylamada rekabet Tekin Arıburun ve Faruk Gürler arasında yaşanmış, Ferruh Bozbeyli diğer iki adayı geriden takip etmiştir. Ancak hiçbir aday seçilmek için gereken oy sayısına ulaşamamıştır. Cumhurbaşkanı Sunay'ın, Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan'ı, Cumhurbaşkanı adayı olabilmesi için senatör olarak atamaması sonrası, ismi üstünde en uzlaşılır aday halini alan emekli Amiral Fahri Korutürk 6. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁷¹ 6 Nisan 1973 tarihinde Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinin akabinde Başbakan Melen, 7 Nisan 1973'de istifasını sunmuştur.¹⁷²

AP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) arasında yürütülen görüşmeler neticesinde Naim Talu ismi ön plana çıkmıştır. Hükûmeti kurmakla görevli kontenjan senatörü Talu, AP Genel Başkanı Demirel ve CGP Genel Başkanı Feyzioğlu arasında 14 Nisan 1973 tarihinde 10 maddelik bir koalisyon protokolü hazırlanmış ve siyasal sorumluluğun iki partiye ait olacağı beyan edilmiştir.¹⁷³ 15 Nisan tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk'ün onayı ile kurulan yeni hükûmet, 13 AP'li, 6 CGP'li ve 5 bağımsızdan oluşmuş ve CHP'de Genel Sekreterlik görevi de yapmış olan CGP'li Kemal Satır, hükûmette Başbakan Yardımcısı olarak yer almıştır.¹⁷⁴

B. CHP- MSP Koalisyon Hükûmeti Süreci

3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1973 genel seçimlerini 1950'den sonraki en önemli seçimler olarak nitelemiştir.¹⁷⁵ 12 Mart sürecini sonlandıran seçimler olarak kaydedilen 14 Ekim 1973 genel seçimlerin sonuçları şu şekilde olmuştur; ¹⁷⁶

¹⁶⁹ "Sancar ve 52 General", *Milliyet*, 14.03.1973, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1973/03/14>, (30.01.2017).

¹⁷⁰ Çavdar, s.220-221.

¹⁷¹ Çavdar, s.221-222.

¹⁷² TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 35 Melen Hükûmeti (22.05.1972-15.04.1973), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o35.htm>, (30.01.2017).

¹⁷³ "Protokol İmzalandı", *Milliyet*, 15.04.1973, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1973/04/15>, (01.02.2017).

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Talu Hükûmeti Koalisyon Protokolü (AP-CGP-Bağımsızlar), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP36.htm>, (07.02.2017).

¹⁷⁴ "Hükûmet Açıklandı", *Milliyet*, 16.04.1973, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1973/04/16>, (01.02.2017).

¹⁷⁵ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.189.

Tablo 2: 1973 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	OY ORANLARI (%)	MİLLETVEKİLİ SAYILARI
CHP	33,3	185
AP	29,8	149
MSP	11,8	48
DP	11,9	45
CGP	5,3	13
MHP	3,4	3
Bağımsızlar	2,8	6
TBP	1,1	1
MP	0,6	0

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

1973 genel seçimleri, 1961 seçimleri haricinde son 23 yıldaki DP ve AP eksenli seyreden seçimlerden nispeten farklı sonuçlar doğurmuştur. Demirel, “devlete sadık bir muhalefet örneği gösterecekleri” açıklaması ile partisinin kapılarını koalisyon ihtimallerine kapatmıştır.¹⁷⁷ Millî Selamet Partisi’nin (MSP) doğal lideri olarak görülen ve partinin başına geçme hazırlıkları yapan Erbakan ise CHP ile koalisyon ihtimallerine yeşil ışık yakan bir demeç vermiş ve seçim sonuçlarını üçüncü cumhuriyet sürecinin başlangıcı olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁸ DP Genel Başkanı Bozbeyli, seçim sonuçlarına ilişkin farklı bir okuma gerçekleştirmiştir. Bozbeyli’ye göre toplam oylarda sağ siyaset önde çıkmış ve CHP’siz bir koalisyon seçmenin isteği olmuştur. Bozbeyli, sağ siyasal partilere koalisyon çağrısında bulunmuştur.¹⁷⁹

14 Ekim 1973 genel seçimlerinden sonra hükûmeti kurma görevini alan CHP Genel Başkanı Ecevit, seçimlerden sonra yürütmüş olduğu koalisyon görüşmelerinden netice alamamış, MSP ile görüşmeler Kasım ayı başında olumsuz bir gidişat alınca görevi iade etmiştir. İade sonrası görevi AP Genel Başkanı Demirel almış ancak o da hükûmeti kuramayarak iade etmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk,

¹⁷⁶ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 14 Ekim 1973 Genel Seçim Sonuçları, **1950-1999 Milletvekili Genel Seçimleri Oy Dağılımı**, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html, (01.02.2017).

¹⁷⁷ “Demirel ‘Koalisyona Talip Değiliz’ Dedii”, **Milliyet**, 17.10.1973, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1973/10/17>, (01.02.2017).

¹⁷⁸ “Erbakan: Üçüncü Cumhuriyet Başlıyor”, **Milliyet**, 18.10.1973, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1973/10/18>, (01.02.2017).

¹⁷⁹ “Bozbeyli: Koalisyonu Sağ Partiler Kurmalı”, **Milliyet**, 18.10.1973, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1973/10/18>, (01.02.2017).

Naim Talu'ya hükûmet kurma görevini tevdi etmişse de müzakereler neticesinde bir sonuç doğmamıştır. Talu'nun CHP'siz hükûmet formülüne ilişkin Demirel, CHP'nin yer almadığı bir formülün sağlıklı bir seçenek olamayacağını belirtmiş ve tüm partilerin katılması şartını öne sürmüştür. Sağ siyasal partilerin, önceki tecrübelerden hareketle tabanları tarafından CHP'yi iktidara taşıyan parti olarak anılmak noktasındaki çekinceleri, DP'nin Demirel'in başbakanlığında bir koalisyon ihtimaline sıcak bakmaması ve tablo karşısında AP'nin bir alternatif oluşturamaması hükûmet krizini derinleştiren faktörler olarak ön plana çıkmıştır. DP'nin, Demirel konusundaki tutumu, siyasal partilerin yönelimlerini netleştirirken CHP ve MSP koalisyon birlikteliği, bir hükûmet teşekkülü adına tek formül olarak ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁸⁰ Aralık ayında gerçekleştirilmiş olan yerel seçimlerden CHP'nin önemli bir başarı ile ayrılmış olması, CHP'nin koalisyon seçeneklerindeki yerini güçlendiren bir gelişme olmuştur.¹⁸¹

14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerden sonra, uzun pazarlıkların neticesinde CHP ve MSP koalisyon hükûmeti ancak 25 Ocak 1974 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk'ün onayı ile kurulmuştur.¹⁸² İki siyasal parti ve gelenekleri arasında din ve siyaset ilişkisine bakış temelinde bazı ayrışmalar olduğu düşünülse de, partilerin toplumun alt gelir gruplarına ve ekonomik politikalara ilişkin benzer yaklaşımları koalisyonu olanaklı kılan sebepler arasında yer almıştır.¹⁸³

1961 Anayasası'nın seçimleri yenileme hususunda Cumhurbaşkanına verdiği yetkinin kullanımındaki zorluk, siyasal partilere hükûmet kurulum sürecinde zaman faktörünü dikkate almadan siyasal yönelimlerini sergileme olanağı vermiştir.

Koalisyon hükûmetinde CHP 18, MSP 7 üye ile temsil olunurken, kabinenin en genç ismi Maliye Bakanı Deniz Baykal olmuştur.¹⁸⁴

15 Temmuz 1974'de, EOKA (Ethniki Organosis Kyprion Agoniston) kimliği ile bilinen Nikos Sampson'ın bir askeri darbe neticesinde yönetimi ele geçirmesi ile Türk kamuoyunda infial meydana gelmiştir.¹⁸⁵ Olayın hemen ardından Bakanlar Kurulu üç kez toplanmış ve olayların tüm boyutuyla ele alındığı bir Millî Güvenlik Kurulu (MGK) gerçekleştirilmiştir. Başbakan Ecevit, yaşanan gelişmeleri Atina'nın

¹⁸⁰ Kongar, s.181-182.

¹⁸¹ Çavdar, s.232.

¹⁸² Kongar, s.183.

¹⁸³ Erdoğan, s.179-180.

¹⁸⁴ "Ecevit Kabinesinin Yaş Ortalaması 48", **Milliyet**, 26.01.1974, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1974/01/26>, (02.02.2017).

¹⁸⁵ Armaoğlu, s.957.

desteğinden bağımsız bir süreç olarak değerlendirmedeği mesajını vermiştir.¹⁸⁶ Başbakan Ecevit, 1960 Antlaşmalarının doğurmuş olduğu haklar çerçevesinde ortak bir müdahale ihtimalini değerlendirmek üzere Londra'ya ziyaret etmişse de bir sonuç alınamamış ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), 20 Temmuz sabahı ilk harekâtı gerçekleştirerek yaklaşık 40 bin askerî adaya çıkarmıştır. 22 Temmuz tarihinde ateşkes ilan edilmiştir. 23 Temmuz günü Yunanistan'da hükûmet düşmüş ve gelişmelerin bir sonucu olarak 25 Temmuz tarihinde ise Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dışişleri Bakanları Cenevre'de bir araya gelmişlerdir. Devam niteliğindeki ikinci Cenevre görüşmeleri ise çözümden uzak karakteri ile hem adanın hem de harekâtın akıbeti hakkında belirleyici olmuştur. 14 Ağustos'ta çözümsüz sona eren Cenevre Konferansı sonrası TSK, 2 günlük yeni bir harekât ile Kıbrıs'ın %38'lik dilimi üzerinde net hâkimiyet sağlamıştır.¹⁸⁷

Başbakan Ecevit'in, harekât sonrası siyasal rüzgârı arkasına alması ile birlikte bir erken seçim ihtimalini ön plana almıştır. Başbakan Ecevit'in 18 Eylül tarihindeki istifasının ardında yatan önemli sebep, olası bir erken seçimde iktidara gelinebileceğine olan inancı olmuştur.¹⁸⁸ Harekâtın niteliği ve devamı hususlarında CHP ile MSP arasında farklı bakış açılarının aşılammaması hükûmet ortaklığının bitirilmesindeki bir diğer gerekçe olmuştur. Af konusunda başlayan karşılıklı çekişme¹⁸⁹ Kıbrıs meselesinde farklı bir merhaleye ulaşmıştır. Koalisyonu dağılmasına sebebiyet veren son olay Başbakan Ecevit'in İskandinav ülkelerine düzenleyeceği bir yurt dışı gezisi öncesi vekâleti kime bırakacağı tartışmasına binaen doğmuştur. Başbakan Ecevit, gezi öncesi vekâleti, CHP'li bir bakana bırakmak eğilimi taşımıştır. Hükûmetin MSP kanadı ise Başbakan Yardımcısı pozisyonunda bulunan Erbakan'ın vekâletin sahibi olması gerektiği görüşünü savunmuştur. Hükûmet ortaklarının güven krizinin bir yansıması olan söz konusu tartışma, MSP'nin bu vekâleti alamaması durumunda Başbakan'ın yurt dışı gezisini onaylamayacağı noktasına evrilince hükûmet dağılmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁶ "Ecevit: Bu Bir Yunan Müdahalesidir", *Milliyet*, 16.07.1974, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1974/07/16> (02.02.2017).

¹⁸⁷ Armaoğlu, s.959-962.

¹⁸⁸ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.196.

¹⁸⁹ CHP-MSP koalisyonu sürecinin dikkat çeken bir uzlaşmazlık konusu olarak "af sorunu" ön plana çıkmıştır. Af konusu üzerindeki görüşmelerde koalisyon ortakları arasında görüş ayrılıkları belirmiştir. MSP'li bazı milletvekillerinin karma komisyonda TCK'nın 141. ve 142. maddeleri ile ilgili olarak sağ siyasal partilerle birlikte hareket etmesi, koalisyon ortakları arasındaki güven ilişkisini sarsıcı bir mahiyet taşımıştır. MSP ve muhalefetteki sağ partilerin istedikleri doğrultusunda kabul gören yasa, CHP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. TCK'nın 141. ve 142. maddeleri ile alakalı olan 5. maddenin usul yönünden iptaline karar kılınmış ve kararın gerekçesiyle birlikte açıklanması ile çok sayıda mahkûm aftan faydalanmıştır.

¹⁹⁰ Kongar, s.183.

C. Birinci Milliyetçi Cephe (MC) Hükûmeti Süreci

Cumhurbaşkanı Korutürk, siyasal partiler arasında bir uzlaşının oluşmaması üzerine hükûmeti kurma görevini kontenjan senatörü Sadi Irmak'a tevdi etmiştir. Irmak'ın uzun süreli hükûmet krizini aşacak bir formül olarak sunduğu CGP'li ve bağımsızlardan müteşekkil 38. Hükûmet, güvenoyu alamadan görev yapan ilk Cumhuriyet Hükûmeti olmuştur.¹⁹¹ CHP Genel Başkanı Ecevit'in, Kıbrıs harekâtı sonrası elde etmiş olduğu rüzgârla erken seçime gitmek düşüncesi, TBMM'den destek alamamış ve TBMM'deki sağ partiler öncülüğünde erken seçime gidilmemesi amacıyla yeni hükûmet formüllerinin arayışı başlamıştır. AP Genel Başkanı Demirel, yeni bir siyasal atakla sağ cemahta koalisyon birlikteliğinin yollarını aramaya başlamıştır. 1975 yılının Mart ayı sonlarında MC olarak bilinen hükûmetin kurulumu için son aşamaya gelinmiştir. AP, MSP, CGP, Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) teşkil ettireceği koalisyona DP katılmamış ancak kritik destek DP içinden küçük bir kanattan gelmiştir. Sadettin Bilgiç'in başını çektiği 9 milletvekili kurulacak olan yeni hükûmeti desteklemek istemi ile istifa etmiştir. Kamuoyunda istifacı vekillerin, eski Cumhurbaşkanı Bayar ile temasları neticesinde bu kararı almış oldukları doğrultusunda değerlendirmeler ön plana çıkmıştır.¹⁹²

Birinci MC'de, AP'den 15, MSP'den 8, CGP'den 4 ve MHP'den 2 isim yer almıştır.¹⁹³ Hükûmet, 222 evet, 218 hayır, 2 çekimser ve 4 gelmeyenenden müteşekkil bir tabloda kıl payı olarak nitelendirilebilecek bir sayı ile güvenoyu almıştır.¹⁹⁴

19 Mayıs törenleri, 1976 yılında hem devlet protokolü hem de kamuoyunda önemli tartışmalara sebebiyet vermiştir. Törenlere katılan bir grup, törenin genel akışından bağımsız biçimde MHP lideri Alparslan Türkeş lehine milliyetçi sloganlar atmıştır. Dikkat çeken diğer sloganlar törenlerdeki kız öğrencilerin kıyafetleri doğrultusunda olmuş ve bunun üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk, Başbakan Yardımcısı Türkeş'in elini sıkmadan töreni terk etmiştir.¹⁹⁵ Ahmad'a göre tören esnasında meydana gelen olaylar, Başbakan Demirel'i de endişeye sevk etmiştir.

¹⁹¹ Kara, s.124.

¹⁹² Abdi İpekçi, "Bir Hükûmet Kurulsun Da", **Milliyet**, 30.03.1975, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1975/03/30> (03.02.2017).

¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **39.Hükûmet Kabine Üyeleri**, https://www.basbakanlik.gov.tr/Fo-rms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx, (03.02.2017).

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, IV. Demirel Hükûmeti Bakanlar Kurulu (31.03.1975-21.06.1977), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB39.htm>, (03.02.2017).

¹⁹⁴ "Evet'ler Kazandı", **Milliyet**, 13.04.1973, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1975/04/13> (03.02.2017).

¹⁹⁵ "İstanbul ve Ankara'da Gösteriler Sırasında Olaylar Oldu", **Milliyet**, 20.05.1976, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1976/05/20> (03.02.2017).

Demirel, koalisyonun mevcut yapısıyla devam etmemek düşüncesiyle, CHP Genel Başkanı Ecevit ile seçimlerin dört ay öne alınması konusunda uzlaşmaya varmıştır.¹⁹⁶

Birinci MC döneminde gündemdeki kritik olaylardan birisi sokak çatışmalarının yoğunlaşması ve terör olayların gündelik yaşamda hissedilir boyuta ulaşması olmuştur. 5 Haziran 1977 seçimlerine geline süreçte yılın ilk 5 ayında terör sebebiyle ölüm sayısı 157'ye ulaşmıştır.¹⁹⁷

D. Bülent Ecevit'in İkinci Başbakanlık Süreci ve CHP Azınlık Hükûmeti Denemesi

5 Haziran 1977 Genel Seçim sonuçları şu şekilde olmuştur.¹⁹⁸

Tablo 3: 1977 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	OY ORANLARI (%)	MİLLETVEKİLİ SAYILARI
CHP	41,4	213
AP	36,9	189
MSP	8,6	24
MHP	6,4	16
Bağımsızlar	2,5	4
CGP	1,9	3
DP	1,8	1

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

Seçim sonuçlarının netleşmesi sonrası Cumhurbaşkanı Korutürk, CHP Genel Başkanı Ecevit'i hükûmet kurmakla görevlendirmiştir. Kamuoyunda tek parti iktidarı kurulamaması durumunda en yüksek oy oranına ulaşan iki partinin koalisyonunun, geniş tabanlı kriz çözücü bir formül olarak nitelendirildiği gözlemlenmiştir. Bu düşünceleri paylaşan önemli bir kuruluş da Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) olmuştur.¹⁹⁹ Ancak partiler arasında bu uzlaşma ihtimali gerçekleşmemiştir. Ecevit'in başbakanlığında teşekkül eden 40. Hükûmet, 3 Temmuz tarihinde 1977

¹⁹⁶ Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, s.151.

¹⁹⁷ Osman Tayfun Mater, **Devrimci Yol Savunması**, Simge Yayınları, İstanbul, 1989, s.129'dan Aktaran Kara, s.133.

¹⁹⁸ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 5 Haziran 1977 Genel Seçim Sonuçları, **1950-1999 Milletvekili Genel Seçimleri Oy Dağılımı**, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html (04.02.2017).

¹⁹⁹ "77 Seçimi ve Hükûmet Sorunu", **Milliyet**, 12.06.1977, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1977/06/12>, (05.02.2017).

tarihinde, 217 kabul 229 ret, 2 çekimser ve 2 katılmayan oy aritmetiği çerçevesinde güvenoyu alamamıştır.²⁰⁰ Başbakan Ecevit istifa etmiştir. Yeni hükûmeti kurma görevi, en yüksek milletvekili sayısına sahip ikinci partinin genel başkanı olan Süleyman Demirel'e tevdi edilmiştir.

E. Gensoru İle Düşürülen İlk Hükûmet: İkinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti Süreci

İkinci MC olarak nitelendirilen hükûmet, birinci MC ve Ecevit Hükûmetlerinden sonra 1977 yılında görev almış üçüncü hükûmet olma hüviyetine sahiptir. AP Genel Başkanı Demirel'in başbakanlığında kurulan hükûmet diğer ortakları MSP ve MHP olmuştur. 41. Hükûmet, 16 AP'li, 8 MSP'li ve 5 MHP'li Bakandan müteşekkil olmuştur. Koalisyonun küçük ortakları MSP ve MHP, pazarlıklar sonucu beklenenden yüksek sayıda bakanlık elde etmiştir. İki partinin toplam milletvekili sayısı 40 iken elde etmiş oldukları toplam bakanlık sayısı 13 olmuş, AP ise 189 milletvekili ile 16 bakanlık alabilmiştir. AP'nin bu yönelimi, Başbakan Demirel'in "...İşin, hükûmet sorununu aşan bir yanı var: Hükûmet kuramayan taraf, kendi partisi içinde güçlüklerle karşılaşmaya mahkûmdur..." ifadesi ile anlam kazanmıştır.²⁰¹ Hükûmet, 1 Ağustos tarihinde Millet Meclisi'nden 229 kabul oyu ile güvenoyu almıştır. Hükûmetin kuruluş amacı, CHP'yi iktidarın uzağında tutmak düşüncesi çerçevesinde, ideolojik yönelimler ve siyasal partilerin iktidar olma istemleri doğrultusunda gelişim göstermiştir.²⁰²

İkinci MC döneminin önemli gelişmelerinden biri, 11 Aralık 1977 yerel seçimleri olmuştur. Seçimlerden CHP'nin önemli bir başarı ile çıkması, AP içerisindeki hizipleri kırılan bir duruma getirmiş ve istifaların hızlanması ile kısa bir süre içerisinde AP'den ayrılan milletvekili sayısı 12'ye ulaşmıştır.²⁰³ İstifa eden milletvekili sayısının çokluğu, bıçak sırtı denilebilecek bir çoğunlukla kurulmuş olan hükûmetin akıbetini tehdit eder bir duruma ulaşmıştır. Süreç içerisinde CHP Genel Başkanı Ecevit ile AP'den istifa eden milletvekilleri arasında, Güneş Motel'de siyasal etik tartışmalarını gündeme getiren bir toplantı gerçekleştirilmiştir. AP'li üst düzey yetkililer, istifa eden milletvekillerini ikna edebilmek noktasında gayret göstermişlerse de sonuç değişmemiştir. Başbakan Demirel ise Ecevit'i entrikacı

²⁰⁰ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, II. Ecevit Hükûmet i (21.06.1977-21.07.1977), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o40.htm>, (05.02.2017).

²⁰¹Abdi İpekçi, "Gözler CHP'ye Çevrilirken", **Milliyet**, 03.08.1977, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr-Arsiv/1977/08/03> (05.02.2017).

²⁰² Kara, s.160

²⁰³ Kara, s.163

olmakla itham etmiş ve hükûmetin bakanlık vaatleri ile istifa ettirilen milletvekilleri vasıtasıyla çökertildiğini savunmuştur.²⁰⁴

22 Aralık tarihinde oluşan yeni ittifaklar çerçevesinde CHP adına Grup Başkanvekilleri Uysal ve Öymen'in vermiş oldukları gensoru, hükûmetin yıkılma sürecini başlatmıştır.²⁰⁵ Gensoru görüşmelerinin kabulü akabinde Başbakan Demirel, güvenoyu isteminde bulunmuş ve 31 Aralık 1977 tarihinde gerçekleştirilen gensoru görüşmeleri neticesinde 218'e karşı 228 oyla güvenoyundan mahrum kalan hükûmet, Cumhuriyet tarihinin gensoru ile düşürülen ilk hükûmeti olarak kayıtlara geçmiştir.²⁰⁶

F. CHP- CGP- DP- Bağımsızlar Hükûmeti Süreci

CHP Genel Başkanı Ecevit'in başbakanlığında 5 Ocak 1978 tarihinde kurulan yeni hükûmette, CGP'den 2, DP'den 1 ve AP'den ayrılan 10 bağımsız milletvekili kendisine yer bulurken, kabine 35 koltuğa ulaşmıştır.²⁰⁷ Hükûmetin kuruluşundaki temel yönelim, CHP öncülüğünde iktidar alternatifi bir koalisyonu TBMM içerisinde çıkarabilmek olmuştur.

1978 yılının ülke kamuoyunu etkileyen önemli olaylarının başında hızla tırmanan terör olayları gelmiştir. Kahramanmaraş'ta meydana gelen ve Alevilerin hedef alındığı saldırılar, toplumsal hafızada yıkıcı tesirler bırakmıştır. 19 Aralık 1978 tarihinde ülkücü grupların yoğun olarak gittikleri bir filme bomba atılması ile başlayan olaylar, solcu görüşlü öğretmenlerin öldürülmesi ile kısa süre içerisinde mezhepsel bir çatışma görüntüsüne dönüşmüştür. Hızla büyüyen olaylar silsilesinde, çoğunluğunu solcu gruplar ve Alevilerin oluşturduğu gözlemlenen 100'ün üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. Hükûmet, olayların önüne geçebilmek amacıyla 13 şehirde sıkıyönetim ilan etmiştir.²⁰⁸ 1978 yılında siyasal şiddet ve terör olaylarında yaşanan can kaybı sayısı 1095'e ulaşmıştır.²⁰⁹

1978 yılının Mart ayında Cumhuriyet tarihinin büyük devalüasyon politikalarından birisi hayata geçirilmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) desteği ve

²⁰⁴ "Demirel: Koltuk İkrarı İle Kurulan Hükûmet Hayretmez", **Milliyet**, 24.12.1977, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1977/12/24> (05.02.2017).

²⁰⁵ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, V. Demirel Hükûmeti (21.07.1977-05.01.1978), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o41.htm>, (05.02.2017).

²⁰⁶ Kara, s.164

²⁰⁷ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, III. Ecevit Hükûmeti Bakanlar Kurulu (05.01.1978-12.11.1979), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB42.htm>, (05.02.2017).

²⁰⁸ Çavdar, s.249-250.

²⁰⁹ Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara SBF Yayınları, Ankara,1982, s.35'den aktaran Kongar, s.200.

dış yardımlar için gerekli görülen bu karar süreci, beraberinde temel tüketim araçlarının ulaşımına zorluk getirmiş ve uzun kuyruklar toplumsal yaşamı felce uğratan bir görünüm kazanmıştır.²¹⁰

TÜSİAD, ekonomik gidişatla alakalı olarak yayınlamış olduğu bir dizi ilan çerçevesinde, Hükûmet ile karşı karşıya gelmiştir. Bildirilerin yayınlanmasının ardından Hükûmet ve TÜSİAD arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Başbakan bildirileri muhtıra olarak nitelemiş ve demokratik teamüllere uymadığı görüşünü savunmuştur.²¹¹

1979 yılı sonunda terör olaylarından kaynaklı can kaybı sayısı 1362 olmuştur.²¹²

14 Ekim 1979 tarihinde gerçekleştirilmiş olan Senato kısmi yenileme seçimleri ve milletvekili ara seçimlerinin partiler açısından önemi büyük olmuştur. Her iki seçimin neticesi de CHP %29'a gerilerken, AP, Senato kısmi seçimlerinde oyunu %46,8 bandına çıkarmış, milletvekili ara seçiminde ise oy oranını %54'e taşıyarak 5 milletvekilinin tamamını kendi listesinden seçtirmeyi başarmıştır.²¹³ 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimler sonunda muhalefet üyelerinin sayısı iktidar üyelerinin sayısından fazla bir konuma gelmiş ve Başbakan Ecevit istifa etmiştir.²¹⁴

G. AP Azınlık Hükûmeti Süreci

43. Hükûmet, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün onayı ile AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in başbakanlığında 12 Kasım 1979 tarihinde kurulmuştur.²¹⁵ Hükûmete dâhil edilmeyen MSP Genel Başkanı Erbakan, kerhen de olsa Demirel'i destekleyeceklerini açıklamıştır.²¹⁶ AP Genel Başkanı Demirel'in yeni hükûmeti, 25 Kasım tarihinde MSP ve MHP'nin dışardan desteği ile 208 ret oyuna karşın 229 kabul oyu almak suretiyle bir azınlık hükûmeti olarak hayat bulmuştur.²¹⁷ Hükûmetin

²¹⁰ Kara, s.173.

²¹¹ "Ecevit: Bazı İşadamlarının Muhtırasıyla Hükûmet Öldürülemez", **Milliyet**, 16.05.1979, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1979/05/16> (06.02.2017).

²¹² Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara SBF Yayınları, Ankara,1982, s.35'den aktaran Kongar, s.200.

²¹³ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.205.

²¹⁴ TBMM Kütüphanesi ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, III. Ecevit Hükûmeti (05.01.1978-12.11.1979), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o42.htm>, (07.02.2017).

²¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **Geçmiş Hükûmetler**, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx (07.02.2017).

²¹⁶ Mümtaz Soysal, "Kerhen", **Milliyet**, 11.09.1979, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1979/09/11>, (07.02.2017).

²¹⁷ "Demirel, 21 Oy Fark Yaptı", **Milliyet**, 26.11. 1979, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?ilkTar=10.11.1979&sonTar=30.11.1979&ekYayin=&drpSayfaNo=&araKelime=ap%20g%C3%BCvenoyu&gelismisKelimeAynen=&gelismisKelimeHerhangi=&gelismisKelimeYakin=&gelismisKelimeHaric=&Siralama=RANK%20DESC&SayfaAdet=40&isAdv=true> (07.02.2017).

kurulmasındaki temel yönelim, MC süreçlerine benzer bir yaklaşım ile TBMM içerisindeki sağ siyasi partiler olan MSP ve MHP'nin, AP Genel Başkanı Demirel başkanlığındaki bir hükûmeti iş başına getirme istemleri çerçevesinde gelişim göstermiştir.

12 Mart sürecinin Başbakanı Nihat Erim ve Devrimci İşçi Sendikaları Federasyonu'nun (DİSK) Genel Başkanı Kemal Türkler 1980 yılının Temmuz ayında peşi sıra saldırılar hayatlarını kaybetmişlerdir. Hükûmet, 12 Eylül tarihine kadar görevde kalmış olmakla beraber, 1980 yılındaki terör olayları ve siyasi cinayetlerden kaynaklı toplam can kaybı sayısı 2206 olarak kayıtlara geçmiştir.²¹⁸

Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın öncülüğünde hazırlanan istikrar programı çerçevesinde geliştirilen 24 Ocak kararları, azınlık hükûmeti döneminin dikkat çekici yönelimleri arasında yer almıştır.

Süreç içerisinde ülke siyasetinin odaklanmış olduğu kritik konulardan birisi ise 7. Cumhurbaşkanı seçimleri olmuştur. 6 Nisan 1980 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi dolmuştur. CHP, emekli Org. Muhsin Batur'u, AP ise evvela Saadettin Bilgiç'i akabinde ise emekli Org. Faik Tütün'ü aday göstermiştir. Partiler, adaylar üzerinde uzlaşa sağlayamamıştır. Cumhurbaşkanlığına, Senato'nun AP'li başkanı Çağlayangil vekâlet etmiştir.²¹⁹

AP'nin azınlık hükûmeti süreci; artan terör olayları, ekonomi endeksli sıkıntılar, 24 Ocak kararları ve 7. Cumhurbaşkanı seçimlerindeki nafiler çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Ordu, 27 Aralık 1979 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk'e ülkenin genel durumundan duyulan rahatsızlığın dile getirildiği mektubu iletmıştır.²²⁰ Ordunun uyarı mektubu ile iktidar süreci başlayan AP azınlık hükûmetinin, 12 Eylül 1980 tarihinde Cumhuriyet tarihinin üçüncü askerî müdahalesi neticesinde görev süresi sonlanmıştır.

1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından ANAP tek parti iktidarı süreci başlamış ve parti 1987 genel seçimlerinde de bu konumunu korumuştur.

²¹⁸Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara SBF Yayınları, Ankara,1982, s.35'den aktaran Kongar, s.200.

²¹⁹ Erdoğan, s.185-186.

²²⁰ Kongar, s.189-190.

III. 1991-2002 ARASI DÖNEMDE MEYDANA GELEN HÜKÜMET KRİZLERİVE ÇÖZÜM YOLLARI

A. DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti Süreci

20 Ekim 1991 genel seçimleri sonuçları şu şekilde sonuçlanmıştır:²²¹

Tablo 4: 1991 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	OY ORANLARI (%)	MİLLETVEKİLİ SAYILARI
DYP	27,0	178
ANAP	24,0	115
SHP	20,8	88
RP	16,9	62
DSP	10,8	7

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

15 Haziran 1991 tarihli parti kongresinde ANAP'ın başına geçen Mesut Yılmaz, erken seçim kararının Cumhurbaşkanı Özal'ın tavsiyesi ile alındığını belirtmiştir. Özal'ın ANAP'ın durumunu iyi gördüğünü ve erken seçimin partiye yarayacağını aktardığını belirten Yılmaz, ilgili tavsiye çerçevesinde seçim kararını aldıkları yorumunda bulunmuştur.²²² Buna karşın söz konusu süreçte genel izlenim, ülkenin Körfez Savaşı'nın da etkisiyle ekonomik anlamda zor bir sürece girdiği doğrultusunda olmuştur. Ahmad, Başbakan Yılmaz'ın bozulma sinyalleri veren ekonomik sürecin olası bir krize dönüşmesinden evvel parti menfaatleri çerçevesinde erken seçim kararını değerlendirdiğini ifade etmiştir.²²³ Ülke geneli %10 barajı ve seçim çevresi barajına ek olarak tercihli oy sisteminin de yer bulduğu seçim sisteminde, Halkın Emek Partisi (HEP) adayları Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) listelerinden seçime girerken Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) adayları Refah Partisi (RP) listelerinden seçime katılmışlardır.²²⁴

²²¹ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 20 Ekim 1991 Genel Seçim Sonuçları, **1950-1999 Milletvekili Genel Seçimleri Oy Dağılımı**, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html, (01.02.2017).

²²² Tayfun Talipoğlu, "Yılmaz: Erken Seçimi Cumhurbaşkanı Önerdi", **Milliyet**, 12.08.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/08/12> (08.02.2017).

²²³ Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, s.167.

²²⁴ Kara, s.191.

Seçimlerin hemen ardından kamuoyunun öncelikle gözlemlediğı koalisyon seçeneğı, Doğru Yol Partisi (DYP) ve SHP birlikteliğı ihtimali olmuştur. Zira iki parti de seçimlerden önce Cumhurbaşkanı Özal'ın Çankaya'da olmasının meşru olmadığı görüşünü topluma ilan etmiş, bazı ortak hedeflerden bahsetmiş ve 8 yıllık ANAP iktidarının göreceli yıpranmışlığını meydanlarda başat öge olarak işlemişlerdir. Buna mukabil kamuoyunda iki partinin Güneydoğı meselesi ve dış politikada bir takım farklı düşüncelere sahip oldukları, bu bağlamda irdelendiğinde SHP bünyesindeki HEP kökenli milletvekillerinin varlığının olası bir hükümet senaryosunda önemli bir çelişki doğurabileceğı ihtimalleri üzerinde durulmuştur.²²⁵

Tüm siyasal tartışmalara karşın Cumhurbaşkanı Özal, demokratik teamüller çerçevesinde hükümet kurma görevini 9 Kasım'da DYP Genel Başkanı Demirel'e tevdi etmiş, DYP-SHP koalisyon hükümeti 20 Kasım'da kurulmuş ve DYP 20, SHP ise 12 bakanlık almıştır.²²⁶

Koalisyon hükümeti 30 Kasım 1991 tarihinde 164'e karşı 280 kabul ile güvenoyu alırken, 6 milletvekili oylamaya katılmamıştır.²²⁷

17 Nisan 1993 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı sonrası siyasal gündem 9. Cumhurbaşkanı seçimine odaklanmıştır. TBMM'deki en güçlü grup hüviyetine sahip olan DYP'nin genel başkanı ve Başbakan Demirel, "Çankaya'yı daha önce iki kez başkasına verdiğini" belirtmiş ve partiden kendisine adaylık noktasında yoğun baskı geldiğini aktarmıştır.²²⁸ Başbakan Demirel'in, Cumhurbaşkanlığına adaylığının ilanı ile SHP Genel Başkanı İnönü, değerlendirme sürecinin akabinde koalisyon ortağının kararını desteklemiştir.²²⁹

16 Mayıs 1993 tarihinde üçüncü turda 244 oy ile 9. Cumhurbaşkanı seçilen Demirel'in ardından, DYP'nin 13 Haziran 1993 tarihinde toplanan olağanüstü büyük kongresinde İsmet Sezgin, Bedrettin Dalan ve Köksal Toptan'a karşı yarışan Tansu Çiller, ikinci turda almış olduğu 933 oyla partinin yeni genel başkanı seçilmiştir.²³⁰ Çiller'in Başbakanlık makamına da geçmesi anlamı taşıyan söz konusu sonuç ile birlikte, DYP ve SHP arasında yeni bir koalisyon hükümeti oluşturulmuştur.

²²⁵ Altan Öymen, "Hükümet Üzerine Düşünceler", **Milliyet**, 22.10.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/10/22> (09.02.2017).

²²⁶ Kara, s.192-193.

²²⁷ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, VII. Demirel Hükümeti (21.11.1991-25.06.1993), **Hükümetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o49.htm>, (16.02.2017).

²²⁸ Fikret Bila, "Arkama Bakmam", **Milliyet**, 25.04.1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/04/25>, (10.02.2017).

²²⁹ "İnönü'den Açık Destek", **Milliyet**, 05.05.1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/05/05>, (10.02.2017).

²³⁰ Kara, s.207-208.

SHP Genel Başkanı İnönü, 11 Eylül 1993 tarihli parti kongresinde aday olmamış ve SHP'nin yeni genel başkanı, Aydın Güven Gürkan'ı geçen Murat Karayalçın olmuştur. Karayalçın, hükûmetten ayrılan Erdal İnönü'nün yerine Başbakan Yardımcısı olarak getirilmiştir. Bu gelişme neticesinde Başbakan Çiller, hükûmetin güvenoyu almış olduğu 5 Temmuz tarihinden itibaren koalisyonda ikinci farklı SHP Genel Başkanı ile çalışmıştır.

SHP ile CHP arasında yürütülen birleşme görüşmeleri, Erdal İnönü'nün görüşleri çerçevesinde CHP çatısı altında Hikmet Çetin'in liderliğinde gerçekleşmiştir.²³¹ Başbakan Çiller, koalisyon hükûmeti içerisinde üçüncü kez farklı bir lider ile çalışmak durumunda kalmıştır.

1995 yılının Mart ayında Alevilerin yoğun olarak yaşadığı İstanbul Gazi Mahallesi kahveleri hedef alan saldırılar meydana gelmiştir. Üç kahvenin silahlı saldırıya uğraması neticesinde başlayan olaylar, çeşitli gösterilere sebebiyet vermiştir. Gösteriler esnasında polisin yaklaşımı eleştiri konusu olmuştur. Olaylarda 17 kişi yaşamını yitirmiştir.²³²

Gazi Mahallesi olayları ve Emniyet birimlerinin süreç içerisindeki tutumlarının yarattığı tartışma koalisyon hükûmetinin geleceği konusunda belirleyici olmuştur. CHP'de Hikmet Çetin liderliğindeki yeni süreç 6 ay kadar sürmüş ve CHP'nin 9 Eylül 1995 tarihli 27. Kurultayında Deniz Baykal ile Murat Karayalçın arasında yaşanan rekabeti Baykal'ın kazanması neticesinde koalisyonun akıbeti Çiller ve Baykal arasındaki mutabakat görüşmesine bağlanmıştır.²³³ CHP Genel Başkanı Baykal'ın onurlu ve verimli ortaklık²³⁴ olarak ifade ettiği koalisyon hükûmeti oluşturma şartları DYP tarafından kabul görmemiştir. En somut anlaşmazlık konusunun ise Gazi Mahallesi olayları esnasında İstanbul Emniyet Müdürü olan Necdet Menzir'in görevden alınması hususu olmuştur. Başbakan Çiller, görüşmeye ilişkin olarak her hususta uyum sağladıklarını belirtmiş ancak Menzir'in görevden alınmasının ön koşul sayılmasını, "görevlilerin kadvraları üzerinden başlangıç yapmak" olarak yorumlamıştır. Çiller, hükûmetin kurulamamasını bu nedene bağlamıştır. CHP Genel Başkanı Baykal ise anlaşmazlığın temelinde devlet anlayışına ilişkin farklılık sorunu olduğunu savunmuştur.²³⁵

²³¹ Çavdar, s.330-331.

²³² Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, **1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2016, s.400.

²³³ Kara, s.221.

²³⁴ "Kritik Çarşamba", **Milliyet**, 20.09.1995, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/09/20,](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/09/20, (11.02.2017).) (11.02.2017).

²³⁵ "Olay Adam Menzir Bursa'ya Uçtu", **Milliyet**, 21.09.1995, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/09/21,](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/09/21, (11.02.2017).) (11.02.2017).

Başbakan Çiller, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ile anlaşma sağlanamaması üzerine hükûmetin istifasını Cumhurbaşkanı Demirel'e sunmuştur. Cumhurbaşkanı, hükûmeti kurma görevini yeniden Çiller'e tevdi etmiştir. Azınlık hükûmeti kurmak noktasında temaslar yürüten Çiller, 51. Hükûmeti 5 Ekim 1995 tarihinde kurmuşsa da söz konusu hükûmet 191'e karşı 230 ret ile güvenoyu alamamıştır.²³⁶

5 Ekim tarihinde Cumhurbaşkanının onayı ile kurulup 15 Ekim 1995 tarihindeki güvenoyu mekanizması ile düşen Hükûmet, 30 Ekim tarihinde Başbakan Çiller yeni bir hükûmet kurana kadar resmi görevini sürdürmüştür. Buna karşın bahsi geçen hükûmet, Cumhuriyet tarihinin en kısa ömürlü hükûmeti olmuştur.

B. DYP- CHP Koalisyon Hükûmeti Süreci

DYP Genel Başkanı Çiller ile CHP Genel Başkanı Baykal erken seçim hususu üzerinde anlaşarak bir seçim hükûmeti oluşturmak noktasında mutabakata ulaşmışlardır. Söz konusu hükûmetin kamuoyunda bir süredir tartışılmakta olan terörle mücadele yasasında değişiklik yapılması ve seçimlerden önce işçilerle memurların maaşlarında iyileştirme sağlanması hususları da anlaşmaya dâhil edilmiştir.²³⁷ Buna karşın ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ise hükûmet kurma görevinin teamüller gereği ikinci partiye tevdi edilmesi gerektiğini ve bu görevi beklemekte olduğunu kamuoyu ile paylaşmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel'in hükûmet kurma görevini yeniden DYP Genel Başkanı Çiller'e vermesi ile Cumhurbaşkanı ve Yılmaz arasında önemli polemikler yaşanmıştır. ANAP Genel Başkanı Yılmaz, yeni hükûmete "Çankaya destekli Bizans entrika hükûmeti" sözleriyle yüklenmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel'in ise teamüllere uymadığını iddia etmiş ve artık kendilerinden çekinmesi gerektiğini söylemiştir. Cumhurbaşkanı Demirel, söz konusu eleştirilere cevaben teamül gereği güvenoyu alma olasılığı yüksek olan ve bu yönde güvence veren partiye görev verileceğini belirtmiş ve TBMM'deki gruplara ilişkin sayısal analizini kamuoyu ile paylaşmıştır.²³⁸

Seçim hükûmeti olarak kurulan 52. Hükûmet, 5 Kasım 1995 tarihinde MHP'nin de desteği ile 172 ye karşın 243 kabul ile güvenoyu almıştır.²³⁹ 32 üyeden müteşekkil seçim hükûmetinde ilgili hüküm gereği İçişleri, Ulaştırma ve Adalet

²³⁶ Kara, s.225.

²³⁷ Kongar, s.267.

²³⁸ "Siyasette Sert Diyalog", **Milliyet**,19.10.1995, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/10/19,\(11.02.2017\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/10/19,(11.02.2017).)

²³⁹ "Hükûmet Güvenoyu", **Milliyet**, 06.11.1995, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/11/06,\(11.02.2017\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/11/06,(11.02.2017).)

Bakanları bağımsız isimlerden seçilirken, DYP 19 CHP ise 10 bakanlık almıştır. CHP Genel Başkanı Baykal ise koalisyon hükûmetinde Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev almıştır.²⁴⁰

C. Hükûmet Krizine Karşı Geliştirilen Bir Formül: ANAP- DYP (ANAYOL) Koalisyon Hükûmeti Süreci

24 Aralık 1995 Genel Seçim sonuçları şu şekilde olmuştur:²⁴¹

Tablo 5: 1995 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	OY ORANLARI (%)	MİLLETVEKİLİ SAYILARI
RP	21,4	158
ANAP	19,6	132
DYP	19,2	135
DSP	14,6	76
CHP	10,7	49

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

24 Aralık seçimleri neticesinde Türk siyasetinin derin hükûmet krizlerinden birisi oluşmuştur. Cumhurbaşkanı Demirel, 9 Ocak 1996 tarihinde hükûmet kurma görevini Erbakan'a tevdi etmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel, RP Genel Başkanı Erbakan'ın hükûmeti kuramaması üzerine görevi bu kez milletvekili sayısı itibariyle ikinci sırada yer alan DYP Genel Başkanı Çiller'e vermiştir. TBMM Başkanı Kalemli, süreç içerisinde TBMM'nin mutlaka bir hükûmet çıkaracağı doğrultusunda açıklamalar ile yeniden seçime karşı bir duruş sergilemiştir.²⁴² Cumhurbaşkanı Demirel'in ise hükûmet kurulması noktasında sabırlı davrandığı ve siyasal partilere uzlaşma mesajları verdiği gözlemlenmiştir. Hükûmetin kurulması noktasında kamuoyuna ısrarlı biçimde telâş edilmemesi gerektiği mesajını vererek üç görevlendirmede bulunan Cumhurbaşkanı, süre ilerledikçe siyasal partilerin dikkatini

²⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **52.Hükûmet Kabine Üyeleri**, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx, (11.02.2017).

²⁴¹ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 24 Aralık 1995 Genel Seçim Sonuçları, **1950-1999 Milletvekili Genel Seçimleri Oy Dağılımı**, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html, (11.02.2017).

²⁴² Ayhan Aydemir, "Kalemli'den Seçime 'Hayır' ", **Milliyet**, 12.02.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/02/12>, (12.02.2017).

çektecek bir mahiyet ile Yüksek Seçim Kurulu (YSK) Başkanı Tufan Algan'ı kabul ederek seçim ihtimalinin çok uzak olmayacağı izlenimini de korumuştur.²⁴³

Çiller'in ardından hükûmeti kurmakla görevlendirilen Mesut Yılmaz'ın uzun pazarlıklar neticesinde Tansu Çiller ile dönüşümlü başbakanlık formülü üzerinden anlaşmaya ulaşması neticesinde, 53. Hükûmet 6 Mart 1996 tarihinde Yılmaz'ın başbakanlığında kurulmuş ve hükûmet 12 Mart tarihinde 207 ret oyuna karşın 257 kabul oyu ile güvenoyu almıştır. 80 milletvekili çekimser kalmıştır.²⁴⁴ Hükûmetin kurulmasında Ordunun ve laiklik hassasiyeti yüksek kamuoyu bileşenlerinin yönelimlerinin merkez sağın iki başat partisi olan ANAP ve DYP üzerinde önemli bir etki yarattığı, RP'siz bir iktidar alternatifi olarak koalisyonun hayat bulduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda ANAP ve RP arasındaki görüşmelerin iktidar ortaklığı ile sonuçlanamamasında söz konusu etkenlerin önemli rolü olduğu kaydedilmiştir.²⁴⁵

9 Ocak 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel'in hükûmet oluşturma görevini RP Genel Başkanı Erbakan'a tevdi etmesi ile başlayan 45 günlük hükûmet kurma süresinin, 25 Şubat tarihinde olduğu göz önüne alındığında, Cumhurbaşkanı Demirel'in siyasal partilere 8 günlük bir esneklik tanıdığı gözlemlenmiştir. Buna karşın yeni hükûmet, yasal altyapı açısından sorunlarla doğduğu eleştirilerine maruz kalmıştır. Güvenoyu mekanizmasının oylamaya katılanların salt çoğunluğu yerine, çekimserlerden dolayı kabul edenlerin etmeyenlerden fazlalığı yöntemiyle alınmış olması tartışma doğurmuştur. RP konuyu Anayasa Mahkemesi'ne taşımıştır.²⁴⁶

Yılmaz başbakanlığında kurulan hükûmette, 17 ANAP'lı ve 16 DYP'li isim yer almıştır. Kabinde Çiller yer almamıştır. DYP adına Başbakan Yardımcılığı koltuğuna Nahit Menteşe oturmuştur. 14 Devlet Bakanlığı eşit olarak paylaşılırken icracı bakanlıkların 9'u DYP'ye 8'i ANAP'a bırakılmıştır.²⁴⁷

Koalisyon hükûmeti görevine RP'nin Meclis içi denetimi etkin olarak kullanacağı ve çok sayıda yolsuzluk iddiasını peşi sıra gündeme getireceği bir dönem başlamıştır. DYP Genel Başkanı Çiller ile alakalı olarak Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) ve Türk Otomobil Fabrikaları A.Ş. (TOFAŞ) ihalelerine ilişkin yolsuzluk iddialarının soruşturma konusu yapılması ve bu soruşturmaların

²⁴³ Soner Gürel, "Köşk'ten Seçim Sinyali", **Milliyet**, 16.02.1996, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/-Arxiv/1996/02/16,\(12.02.2017\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/-Arxiv/1996/02/16,(12.02.2017).)

²⁴⁴ Kongar, s.273.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, II. Yılmaz Hükûmeti (06.03.1996-28.06.1996), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o53.htm>, (12.02.2017).

²⁴⁵ Zürcher, s.429.

²⁴⁶ Kongar, s.273-274.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, II. Yılmaz Hükûmeti, **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o53.htm>, (16.02.2017).

²⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **53.Hükûmet Kabine Üyeleri**, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx (12.02.2017).

koalisyonun ortağı ANAP tarafından da desteklenmesi, DYP kanadında hükûmetin akıbetini tartışmaya açmıştır.²⁴⁸ TOFAŞ ihalesi görüşmelerinden bir gün önce Başbakan Yılmaz, Çiller'in Yüce Divan'a gönderilmesi durumunda Başbakanlık iddiasında bulunamayacağı doğrultusunda bir demeç vermiştir.²⁴⁹

RP tarafından Mayıs ayında dile getirilmiş olan, hükûmetin kurulmasından kısa bir süre önce Çiller'in Başbakanlık koltuğunu terk etmeden evvel örtülü ödenekten 500 milyar Türk Lirası çekmiş olduğu iddiası sürecin dikkat çeken gelişmeleri arasında yer almıştır.²⁵⁰ Çiller, konu ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. DYP kayakları ise harcamaların Kuzey Irak ve Çeçenistan ile alakalı olduğu ve ülke güvenliğini ilgilendirdiğini iddia etmişlerdir.²⁵¹

RP'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından, hükûmetinin almış olduğu güvenoyunu iptal edilmesi koalisyon hükûmetini hukuken tartışmalı bir pozisyona getirmiştir. DYP Genel Başkanı Çiller, ilgili karar çerçevesinde hükûmetin istifa etmesi gerektiğini, aksi takdirde alınacak her kararın tartışmalı bir hale gelebileceğini belirtmiştir.²⁵² Anayasa Mahkemesi'nin kararı sonrası RP'nin vermiş olduğu gensoru önergesinin görüşülmesi ise 3 Haziran'da kabul edilmiştir.²⁵³ Anayasa Mahkemesi'nin güvenoyu kararını iptal ettiği ve DYP'nin de gelişmelere binaen çekilme kararı aldığı hükûmet, gensoru karşısındaki zayıflayan durumuna paralel olarak 6 Haziran 1996 tarihinde istifa etmiştir.

D. RP- DYP (REFAHYOL) Koalisyon Hükûmeti Süreci

Cumhurbaşkanı Demirel'in hükûmetin istifasının akabinde görevi RP Genel Başkanı Erbakan'a tevdi etmiştir. RP Genel Başkanı Erbakan, koalisyon görüşmelerine Büyük Birlik Partisi (BBP) ile başlamıştır.²⁵⁴ DYP kanadında, DYP Genel Başkanı Çiller'in soruşturma konusu yapılan önergeler nedeniyle oluşan Yüce Divan çekincesi, koalisyon formüllerine ilişkin yönelimde başat belirleyici olarak gözlemlenmiştir. DYP ve RP, genel başkanlar hakkında verilecek soruşturma

²⁴⁸ Kongar, s.274.

²⁴⁹ İhsan Yılmaz, " 'Yüce Divan'a Giden Başbakan Olamaz' ", **Milliyet**, 08.05.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/05/08>, (12.02.2017).

²⁵⁰ Çavdar, s.332.

²⁵¹ Serpil Çevikcan ve Aydın Hasan, "Çiller Köşk'e Çıktı", **Milliyet**, 24.05.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/05/24>, (12.02.2017).

²⁵² "Çiller: Hükûmet Bitti", **Milliyet**, 25.05.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/05/25>, (12.02.2017).

²⁵³ "Anayol'a RP Bombası", **Milliyet**, 04.06.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/06/04>, (12.02.2017).

²⁵⁴ "Yazıcıoğlu'ndan Üç Koşul", **Milliyet**, 11.06.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/06/11>, (13.02.2017).

önergelerine ilişkin ortak bir tutum izleme koşulu ve ikişer yıllık dönüşümlü başbakanlık formülü üzerinden bir anlaşmaya ulaşarak 28 Haziran 1996 tarihinde koalisyon hükûmetini oluşturmuşlardır. Hükûmetin teşekkülünde RP kanadı adına temel belirleyici unsur ise, Millî Görüş Hareketi olarak nitelendirilen parti geleneğinin ilk kez Başbakanlık koltuğunu elde etmesi arzusu olmuştur.²⁵⁵ Erbakan'ın başbakanlığında teşekkül eden 54. Hükûmet, 8 Temmuz 1996 tarihinde BBP'nin desteğe ikna edilmesi ile 278 evet, 265 ret ve 1 çekimser oy ile güvenoyunu elde etmiştir.²⁵⁶

DYP Genel Başkanı Çiller, yeni hükûmette Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini ifa etmiştir. Koalisyon hükûmetinin protokolü 7 ana bölüm ve 10 maddeden oluşmuş, Başbakanlığın eşit süreli ve dönüşümlü olması hususunda anlaşılmıştır.²⁵⁷

Hükûmetin üçüncü haftası itibariyle, DYP çatısı altında bakanlık yapmış ve Cumhurbaşkanı Demirel yakınlığı ile bilinen İsmet Sezgin, Cavit Çağlar gibi isimlerin yanı sıra genel başkanlık yarışında Çiller ile karşı karşıya gelmiş olan Köksal Toptan'ın da aralarında yer aldığı 12 önemli isim partisinden ayrılmıştır.²⁵⁸

3 Kasım 1996 tarihinde Susurluk ilçesi Bursa karayolunda meydana gelen bir trafik kazasında arabadan çıkanların kimlikleri ve arabanın bagajından çıkan silahlar kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır.²⁵⁹ Kamuoyu ülkedeki siyaset mekanizması, bürokrasi ve mafya yapılanmaları arasındaki iç içe geçmiş ilişkileri sorgulamaya başlamıştır. 1997 yılının Şubat ayı başında vatandaşların bir bölümü her akşam saat 21.00'da "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" teması ile evlerindeki dışarıdan görülen ışıklarını açıp kapama yönünde eylemsel bir süreci başlatmıştır. Muhalefet liderleri Yılmaz, Ecevit ve Baykal kendi evlerinde bu kampanyaya destek vermişlerdir. Çankaya Köşkü ise ışık eyleminde yer almamıştır.²⁶⁰ Tencere ve tavaların da dâhil edildiği ve sistemin temizlenmesi talebini içeren farklı eylemler

²⁵⁵ Kongar, s.275.

²⁵⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Erbakan Hükûmeti, **Hükûmetler**, <https://www.tbmm.gov.tr/huk-umetler/o54.htm>, (13.02.2017).

²⁵⁷ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Erbakan Hükûmeti Koalisyon Protokolü (RP-DYP), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP54.htm>, (13.02.2017).

²⁵⁸ Aydın ve Taşkın, s.425.

²⁵⁹ . Aranmakta olan ve ülkücü kimliği ile tanınan Abdullah Çatlı, Polis Okulu Müdürü Hüseyin Kocadağ, Gonca Us isimli sahte kimlikli bir kadın ve DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak'ın bulunduğu arabadan sadece Bucak sağ olarak kurtulmuştur. Arabadan Çatlı'ya sahte isimle düzenlenmiş pasaport, çok sayıda silah ve ruhsat çıkmıştır. Çavdar, s.334.

²⁶⁰ "Işıklar 1 Dakika Sönüyor", **Milliyet**, 03.02.1997, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/03,\(14.02.2017\).](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/03,(14.02.2017).)

gözlemlenmeye başlamıştır. RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın toplumsal tepkilere ilişkin "mum söndü oynuyorlar" yorumu eleştirilere sebebiyet vermiştir.²⁶¹

5 Ocak 1997 tarihinde Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (TÜRK-İş) Ankara-Kızılay'da düzenlemiş olduğu Türkiye'ye Sahip Çık/ Demokrasi İçin Mücadele Et mitingi, işçilerin beklentilerinin dile getirildiği bir toplantı olmakla birlikte, hükûmet söylemlerinin eleştirildiği ve laiklik endişelerinin ön plana çıktığı bir toplantı olarak gözlemlenmiştir.²⁶² 11 Ocak 1997 tarihinde Başbakanlık konutunda Başbakan Erbakan tarafından tarikat ve cemaat ileri gelenlerine verilen iftar yemeği, kamusal alanlar için laiklik hassasiyeti barındıran zümrelerde büyük yankı uyandırmıştır.²⁶³

Ankara'nın Sincan ilçesinde Kudüs Gecesi olarak isimlendirilen bir etkinlik esnasında Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız, "Laiklere zorla şeriat enjekte edeceğiz" ifadesinde bulunmuştur.²⁶⁴ İran'ın Ankara Büyükelçisi etkinliğe katılarak, bazı siyasal mesajlar vermiştir. Muhafazakâr siyaset için önemli bir mahiyet taşıyan Sincan ilçesinde söz konusu etkinliği takiben CHP, RP'li Belediye Başkanı Yıldız'ı ve şeriat söylemlerini eleştiren bir miting düzenlemiştir. İlçede miting esnasında RP ve CHP'liler arasında kamuoyunu tedirgin eden çeşitli gerginlikler meydana gelmiştir.²⁶⁵ 4 Şubat tarihinde ise çok sayıda tank ve zırhlı araçtan müteşekkil askerî personel, olayların gelişim noktası olan Sincan ilçe merkezinden geçiş yaparak, Akıncı Ana Jet Üssü'ne doğru yol almıştır. İçişleri Bakanı Meral Akşener, Sincan Belediye Başkanı Yıldız'ı görevden almıştır.²⁶⁶

İrticai faaliyet tartışmaları gündemiyle 28 Şubat 1997 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel başkanlığında toplanan MGK, hükûmetin uygulaması talebi ile bir bildirme oluşturulmuştur. Bu maddeler 18 başlık ile özetlenmiş ve Bakanlar Kurulu tarafından da kabul edilmiştir.²⁶⁷ Ancak MGK'dan çıkan ilk belgede, söz konusu esasların uygulanmaması durumunun yaptırımlara sebebiyet vereceğinin belirtilmesi dikkat çekmiş ve ilgili kelime Anayasanın 118. maddesi çerçevesinde MGK'nın yetki alanına girip girmediği üzerinden tartışmalara neden olmuştur.²⁶⁸

²⁶¹ Kongar, s.279-280.

²⁶² "Ankara'da 80 Bin Kişilik Miting", **Sabah**, 06.01.1997, <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/01/06/f03.html> (14.02.2017).

²⁶³ Kara, s.267-268.

²⁶⁴ Aydın ve Taşkın, s.430.

²⁶⁵ "Sincan'da Gergin Miting", **Milliyet**, 04.02.1997, <http://www.milliyet.com.tr/1997/02/04/siyas-et/sincan.html>, (14.02.2017).

²⁶⁶ Kara, s.269.

²⁶⁷ Çavdar, s.339-342.

²⁶⁸ Kongar, s.283-284.

Kararlar hükûmet kanadınca resmen kabul edilmiş ancak somut bir uygulamaya gidilmediği gözlemlenmiştir.²⁶⁹

Genelkurmay Başkanlığı, 29 Nisan 1997 tarihinden itibaren medya, sivil toplum temsilcileri ve bazı bürokratik kadroları irticai faaliyetlere ilişkin bilgilendirme söylemi ile brifing uygulaması başlatmıştır.²⁷⁰ Brifingler esnasında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı çatısı altında irticai faaliyetleri takip amacıyla Batı Çalışma Grubu (BÇG) isimli bir yapılanmanın oluşturulduğu açıklanmıştır.²⁷¹

21 Mayıs 1997 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş iktidardaki RP aleyhine, “laiklik karşıtı eylemlerin odağı haine gelmek” gerekçesiyle temelli kapatılması istemi ile Anayasa Mahkemesi’ne dava açmıştır.²⁷² Kapatılma davasını takiben ekonomi dünyasının önde gelen işçi ve işveren temsilcileri bir araya gelmiştir. TÜRK-İŞ, DİSK, Türkiye İşveren Sendikaları Federasyonu (TİSK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) ortak deklarasyon ile TBMM çatısı altında yeni bir hükûmet kurulmasını talep etmişlerdir.²⁷³

DYP’den istifalar neticesinde milletvekili sayısı 135’den 117’ye kadar düşerken, Genelkurmay Başkanlığı brifinglerinde, “gerekirse rejimi silahla korumak” düşüncesinin dillendirilmesi ile birlikte parti içerisindeki ekseri düşünce hükûmet ortaklığını bitirmek yörüngesinde kristalize olmuştur.²⁷⁴ Havada ikmal olarak adlandırılan plan çerçevesinde, hükûmeti DYP Genel Başkanı Çiller başbakanlığında tekrar oluşturmak düşüncesiyle 18 Haziran 1997 tarihinde Başbakan Erbakan istifa etmiştir.²⁷⁵ DYP Genel Başkanı Çiller’in başbakanlığındaki ikinci bir RP- DYP koalisyon hükûmeti teşekkülünün destekleneceğine ilişkin RP, DYP ve BBP milletvekillerinden 276’yı aşkın imza alınmış olmakla birlikte, Cumhurbaşkanı Demirel yeni görevlendirme için ANAP Genel Başkanı Yılmaz’ı uygun görmüştür.²⁷⁶ RP ve DYP kurmayları, görevlendirmeyi sert şekilde eleştirmişlerdir.

²⁶⁹ Zürcher, s.431.

²⁷⁰ Aydın ve Taşkın, s.431.

²⁷¹ Zürcher, s.431.

²⁷² “ ‘RP, İç Savaşa Sürüklüyor’ ”, **Sabah**, 22.05.1997, <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/05/22/f01.html> , (15.02.2017).

²⁷³ “Tarihi Uyarı”, **Sabah**, 22.05.1997, <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/05/22/f07.html>, (15.02.2017).

²⁷⁴ “Hoca Bir Yılı Dolduramadı”, **Milliyet**, 18.06.1997, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/-1997/06/18>, (15.02.2017).

²⁷⁵ Aydın ve Taşkın, s.432.

²⁷⁶ Çavdar, s.342-343.

E. Gensoru ile Düşürülen İkinci Hükûmet: ANAP- DSP- DTP (ANASOL-D) Koalisyon Hükûmeti Süreci

Yeni hükûmetin kuruluş sürecinde, Ordunun yönelimi, Cumhurbaşkanı Demirel'in hükûmet kurma görevini verme eğilimindeki tutumu ve laiklik hassasiyeti barındıran kamuoyu bileşenleri etkili rol oynamıştır. Hükûmetin kuruluş misyonu, RP'nin dahli olmayan bir koalisyon teşekkülü biçiminde gelişim göstermiş ve laiklik hassasiyeti çerçevesinde vücut bulmuştur.²⁷⁷ 55. Hükûmet, Cumhurbaşkanı Demirel'in onayı ile 30 Haziran 1997 tarihinde Mesut Yılmaz başkanlığında, ANAP- Demokratik Sol Parti- Demokrat Türkiye Partisi koalisyonu şeklinde kurulmuş ve DYP'den ayrılan bağımsız milletvekili Yalım Erez, koalisyon hükûmetinde Sanayi ve Ticaret Bakanı olarak yer almıştır. Partilerin bakanlık paylaşımları ise 21 ANAP, 11 DSP, 5 DTP ve 1 bağımsızdan müteşekkil olmuştur. DTP adına İsmet Sezgin, Başbakan Yardımcılığı ve Millî Savunma Bakanlığı görevlerini ifa etmiştir. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit hükûmetteki diğer Başbakan Yardımcısı pozisyonunun sahibi olmuştur.²⁷⁸ DTP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk kabinede yer almamıştır.

Hükûmeti CHP'nin dışardan desteği ile 12 Temmuz 1997 tarihinde 256'ya karşı 281 kabul oyu ile güvenoyu almış, 2 milletvekili ise çekimser kalmıştır.²⁷⁹ CHP Genel Başkanı Baykal'ın, hükûmet teşekkülüne vermiş olduğu desteğin ana şartı, sekiz yıllık kesintisiz temel eğitim yasasının çıkarılması akabinde erken seçim kararının alınması doğrultusunda gelişim göstermiştir.²⁸⁰

Laiklik vurgusu, sağlıklı bir seçim için gerekli alt yapı çalışmalarını sağlamak, 28 Şubat sürecinin en dikkat çeken hususlarından olan ve İmam Hatip Liselerinin orta kısımlarının kapatılması anlamı taşıyan sekiz yıllık kesintisiz eğitim konusunun gerçekleştirileceği beyanı, koalisyon hükûmetinin programının dikkat çeken başlıkları olarak öne çıkmıştır. Net bir erken seçim tarihinden ise bahsedilmemiştir.²⁸¹

Hükûmetin öncelikli gündemi, 28 Şubat MGK'sının başat çıktılarından olan sekiz yıllık kesintisiz eğitim yasasının çıkarılması çalışmaları olmuştur. RP ve DYP'nin karşı çıktığı sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim yasa tasarısı, DYP Genel

²⁷⁷ Kongar, s.294.

²⁷⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **55.Hükûmet Kabine Üyeleri**, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/Global/Government/pg_Cabinets.aspx, (15.02.2017).

²⁷⁹ "Küfülü Güvenoyu", **Sabah**, 13.07.1997, <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/07/13/p01.html>, (15.02.2017).

²⁸⁰ Kongar, s.294.

²⁸¹ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, III. Yılmaz Hükûmeti Hükûmet Programı, **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP55.htm>, (16.2.2017).

Bakan Çiller'in katılmadığı oylamada, DYP'nin vermiş olduğu kaydedilen firelerin de etkisiyle 242 ye karşı 277 oy ile kabul edilmiştir.²⁸²

27 Mart 1998 tarihinde gerçekleşecek olan MGK öncesi, kamuoyunda 28 Şubat 1997 MGK'sı hatırlatmaları ve benzetmelerinin yapılmaya başlandığı gözlemlenmiştir. Ordunun, irtica ile mücadelede hükûmetin gerekli hassasiyetleri paylaşmadığı yönündeki inancına dair kulis bilgileri 27 Mart MGK'sının önemini arttırmıştır. Başbakan Yılmaz bu bağlamda irtica ile mücadelenin görüşüleceği 27 Mart MGK'sından 10 gün kadar önce ANAP Grup Toplantısında ilgili konulara değinmiş ve BÇG'nin lağvedilmesi gerektiği düşüncesini TSK'ya ilettiğini belirtmiştir. İrtica ile mücadele görevinin sivil iradeye ait olduğunu dile getiren Başbakan Yılmaz, Ordunun Kıbrıs ve Güneydoğu'daki yoğun gündem ile uğraşması gerektiğini vurgulayarak dikkat çekici bir çıkış yapmıştır.²⁸³ Başbakan Yılmaz'ın açıklamalarının ardından, 20 Mart 1997 tarihinde Genelkurmay Başkanı ve komuta kademesindeki diğer 4 komutanın imzası ile muhtıra benzetmelerine sebebiyet veren bir bildiri yayınlanmıştır. Başbakan Yılmaz, irtica konusunda kendisinin hiçbir komutandan daha az duyarlı olmadığını ifade etmiştir.²⁸⁴

Yaşanan süreç, koalisyon hükûmetine erken seçim beklentisi ile destek veren CHP'nin konu üzerindeki hassasiyetlerini arttıran bir etki göstermiştir. 24 Mart Salı günü CHP Grup Toplantısında hükûmetin söylem ve politikalarını eleştiren Baykal, hükûmetten desteklerini çekme aşamasına yaklaştıklarının mesajını vermiştir.²⁸⁵ CHP'nin erken seçim talebi neticesinde, 1998 yılının Haziran ayının ilk yarısında ANAP ve CHP arasında yürütülen erken seçim sürecini belirginleştirme amaçlı protokol hazırlıkları 16 Haziran tarihinde kamuoyunun gündemine sunulmuştur. 5 maddelik protokole göre öncelikli olarak TBMM tatile girmeden erken genel seçim tarihini saptaması kararlaştırılmıştır. Protokole göre Başbakan Yılmaz'ın 1998 yılının sonunda istifa etmesi ve Cumhurbaşkanı'nın inisiyatifi ile kurulacak olan seçim hükûmetinin, ülkeyi 18 ya da 25 Nisan 1999 tarihlerinde yerel ve genel seçimlere götürmesi kararlaştırılmıştır.²⁸⁶ 30 Temmuz 1998 tarihinde 11'e karşı 486

²⁸² "Eğitim Sisteminde Yeni Dönem", **Milliyet**, 17.08.1997, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/08/17>, (16.02.2017).

²⁸³ "Ordu Kendi İşine", **Milliyet**, 18.03.1998, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/03/18>, (17.02.2017).

²⁸⁴ "Ordu Sert Çıktı Yılmaz Yumuşattı", **Milliyet**, 21.03.1998, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/03/21>, (17.02.2017).

²⁸⁵ "Baykal: Ötenazi İstiyorlar", **Milliyet**, 25.03.1998, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/03/25>, (17.02.2017).

²⁸⁶ "İmza Tamam, Sıra Meclis'te", **Milliyet**, 16.06.1998, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/06/16>, (17.02.2017).

kabul oyu çerçevesinde genel ve yerel seçimlerin 18 Nisan 1999 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir.²⁸⁷

İşadamı Korkmaz Yiğit'in, bir banka ihalesinde diğer adaylara karşın üstünlük sağlayabilmek amacıyla Alaattin Çakıcı'ya başvurduğu iddiaları gündemde önemli yer edinmiştir. Çakıcı ile irtibatlı olduğu iddia edilen ANAP'lı Eyüp Aşık, milletvekilliğinden istifa etmiş, koalisyon ortaklarından DSP ise ilgili banka ihalesini iptal ettirmiştir.²⁸⁸ CHP İçel Milletvekili Fikri Sağlar, Alaattin Çakıcı ile Korkmaz Yiğit arasında geçtiği iddia edilen ses kayıtlarının dökümlerini TBMM'de dağıtmış ve 25 milletvekili ile birlikte bir araştırma önergesini TBMM Başkanı Hikmet Çetin'e iletmıştır.²⁸⁹ Gelişmeler neticesinde CHP'nin hükûmete olan desteği de nihayetlenmiştir.

İddiaların odağındaki isim Korkmaz Yiğit, 9 Kasım 1998 tarihinde göz altına alınmıştır. Yiğit, gözaltına alınmadan önce hazırlamış olduğu kaseti, kendisine ait medya kuruluşlarında yayınlattır. Yiğit kasette, Başbakan Yılmaz ve ANAP'lı Bakan Güneş Taner'in ilgili banka ihalesi ile alakalı gelişmeler konusunda önceden haberdar olduklarını iddia etmiştir.²⁹⁰ DYP, Başbakan Yılmaz hakkında, Fazilet Partisi (FP), Başbakan Yılmaz ve Bakan Taner hakkında, CHP ise Başbakan Yılmaz hakkında gensoru vermiştir.²⁹¹

TBMM Genel Kurulunda 25 Kasım 1998 tarihinde Bakan Taner 315, Başbakan Yılmaz ise 314 güvensizlik oyu almış ve Başbakan Yılmaz ile birlikte hükûmet de düşürülmüştür.²⁹²

F. DSP Azınlık Hükûmeti Süreci

Cumhurbaşkanı Demirel, 2 Aralık 1998 tarihinde hükûmeti kurma görevini DSP Genel Başkanı Ecevit'e tevdi etmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel, Ecevit'in 21 Aralık tarihinde görevi iade etmesi üzerine bu kez görevlendirme tercihini Muğla Bağımsız Milletvekili, Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalım Erez'den yana kullanmıştır.

²⁸⁷ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, III. Yılmaz Hükûmeti, **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o55.htm>, (17.02.2017).

²⁸⁸ Aydın ve Taşkın, s.440.

²⁸⁹ "CHP'de Kaset Savaşında", **Milliyet**, 14.10.1998, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/10/14>, (17.02.2017).

²⁹⁰ "Yiğit'ten İtiraf", **Milliyet**, 11.10.1998, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/11/11>, (17.02.2017).

²⁹¹ "Başbakan Zor Durumda", **Milliyet**, 12.11.1998, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/11/12>, (17.02.2017).

²⁹² TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, III. Yılmaz Hükûmeti, **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o55.htm>, (17.02.2017).

Erez de hükûmet kuramamış ve 6 Ocak 1999 tarihinde görevi iade etmiştir.²⁹³ DYP Genel Başkanı Çiller, partisinin eski milletvekili olan Erez'in başbakanlığındaki bir seçim hükûmetinin kurulmasından duymuş olduğu rahatsızlık ile DSP Genel Başkanı Ecevit'in kuracağı bir azınlık hükûmetini destekleyeceğini açıklamış ve yeni hükûmetin kurulum süreci başlamıştır.²⁹⁴

Hükûmet, Cumhurbaşkanı Demirel'in onayı ile 11 Ocak 1999 tarihinde kurulmuştur. 17 Ocak 1999 tarihinde 495 üyenin katılım gösterdiği oylamada, 1 çekimser ve 188'e karşı 306 kabul oyu ile DSP azınlık hükûmeti güvenoyu almıştır.²⁹⁵ Hükûmetin kuruluş amacı seçim sürecini hayata geçirmek olmakla birlikte, kurulumunda bu denli zorlanması ise siyasal atmosferden kaynaklanan RP ve DYP'nin dâhil olmadığı bir hükûmet oluşturma çabasından kaynaklanmıştır. Bu yönüyle hükûmetin oluşumunda Cumhurbaşkanının görevlendirme yönelimi ve Ordunun siyasal süreç üzerindeki etkisi gözlemlenmiştir.²⁹⁶

15 Şubat 1999 tarihinde PKK terör örgütü kurucusu Abdullah Öcalan, Türkiye tarafından teslim alınmıştır. Gelişme, 16 Şubat 1999 tarihinde Başbakan Ecevit'in yapmış olduğu açıklama ile kamuoyuna duyurulmuştur.²⁹⁷

G. DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükûmeti Süreci

18 Nisan 1999 Genel Seçimleri şu şekilde neticelenmiştir:²⁹⁸

Tablo 6: 1999 Genel Seçim Sonuçları

PARTİLER	OY ORANLARI (%)	MİLLETVEKİLİ SAYILARI
DSP	22,2	136
MHP	18,0	129
FP	15,4	111
ANAP	13,2	86
DYP	12,0	85

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.

²⁹³ "Erbakan, Çiller ve Ecevit Görevi İade Etmisti", **Hürriyet** 18.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/erbakan-ciller-ve-ecevit-gorevi-iade-etmisti-29837781>, (17.02.2017).

²⁹⁴ "Sil Baştan Ecevit", **Milliyet**, 05.01.1999, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1999/01/05>, (18.02.2017).

²⁹⁵ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, IV. Ecevit Hükûmeti, **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o56.htm>, (18.02.2017).

²⁹⁶ Kara, s.310

²⁹⁷ "Başbakan Ecevit'ten Tarihi Açıklama", **Milliyet**, 16.02.1999, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1999/02/16>, (18.02.2017)ç

²⁹⁸ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, 18 Nisan 1999 Genel Seçim Sonuçları, **1950-1999 Milletvekili Genel Seçimleri Oy Dağılımı**, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html, (18.02.2017).

Seçimlerin ardından 3 Mayıs 1999 tarihinde yeni hkmeti kurmakla görevlendirilen DSP'nin, koalisyon hkmeti kurmak noktasında sağ siyasi yelpaze ile birliktelik oluşturması zorunluluğu belirmiştir. 28 şubat süreci sonrası kurulmuş iki hkmette, Başbakan Yardımcısı ve Başbakanlık pozisyonlarında bulunan DSP Genel Başkanı Ecevit'in, Ordunun sürece hâkim olan yaklaşımları ve siyasi durumun hassasiyeti nedeniyle FP'nin içerisinde yer almadığı seçeneklere yöneldiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda MHP'nin koalisyon olasılıklarındaki yeri önem kazanmıştır. 1991 Genel Seçimleri neticesinde Demirel'in DYP'si ve İnönü'nün SHP'sinin gönüllü koalisyon birlikteliğinin ardından, 1980 öncesi sağ ve sol siyasetin iki önemli hareketinin birliktelik ihtimali yeniden gündeme gelmiştir. MHP kanadının bu ihtimale açık olmasının ardında yatan nedenler, yeniden iktidar ortağı olabilme arzusu ve DSP'nin dışarda kaldığı koalisyon ihtimallerinin 1980 ncesi MC süreçlerini hatırlatan bir görünüm oluşturabileceği çekincesi olmuştur. MHP açısından DSP ve FP'siz bir seçenek olarak ele alınabilecek olan DYP ve ANAP birliktelikleri ise bu partilerin geçmiş ilişkileri nedeniyle de kendi içerisinde siyasi elişikler içeren bir ihtimal olarak kaydedilmiştir. DSP ve MHP'nin uzun ömürlü bir hkmet formülü üzerine ortak bir yaklaşıma sahip olmaları da dikkat çekmiştir.²⁹⁹ DSP ve MHP'nin siyasi yelpazenin farklı kanatlarında yer almalarına karşın Abdullah calan'ın yakalanış süreci ile belirginleşen milliyetçi hassasiyetleri ve güçlü devlete olan inanç ilkeleri koalisyonu kolaylaştıran etmenler olarak ön plana çıkmıştır.³⁰⁰

3 Mayıs 1999 tarihinde 57. Hükûmeti kurmakla görevlendirilen Başbakan Ecevit, 28 Mayıs 1999 tarihinde DSP- MHP- ANAP koalisyon hkmetini oluşturmuş ve koalisyon hkmeti, 9 Haziran 1999 tarihinde 182 ye karşı 354 kabul oyu almak suretiyle güvenoyu almıştır.³⁰¹ Koalisyon hkmetinde, DSP ve MHP 12'şer bakanlıkla temsil edilirken ANAP 10 bakanlık almıştır. ANAP Genel Başkanı Yılmaz, Başbakan Ecevit'in ısrarına karşın, Yüce Divan'a gitmek ve aklanmak istediği gerekçesi ile hkmetin kuruluş aşamasında siyasi bir tercih ile görev kabul etmemiştir.³⁰²

²⁹⁹ Kara, s.323-333.

³⁰⁰ Zürcher, s.434-435.

³⁰¹ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, V. Ecevit Hükûmeti, **Hkmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o57.htm>, (19.02.2017).

³⁰² Faruk Bildirici, **Hanedanın Son Prensi Mesut Yılmaz ve ANAP'lı Yıllar**, mit Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara, 2003, s.372-373.

Koalisyon hükûmeti içerisinde kriz oluşturma potansiyeli taşıdığı gözlemlenen ilk husus Abdullah Öcalan'ın idam kararının infazı meselesi olmuştur. Başbakan Ecevit'in idam kararına ilişkin yaklaşımının Öcalan meselesinden önce de aleyhte olduğu kaydedilmiştir. DSP ve ANAP, AB süreci çerçevesi ve dış politikaya ilişkin kaygılarla idamın aleyhinde bir görüş benimserken, MHP bu konuda muhatap olmuş olduğu taban ve teşkilat baskısı nedenleriyle ikna edilmesi gereken hükûmet ortağı olarak ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda 12 Ocak 2000 tarihinde, liderler arasında düzenlenen toplantı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararı gelene kadar idam tezkeresinin TBMM'ye sevk edilmemesi çerçevesinde bir anlaşmaya ulaşılmış ve MHP kanadı ikna edilmiştir.³⁰³

9. Cumhurbaşkanı Demirel'in görev süresinin dolması ve görev süresinin uzatılması formüllerinin hayat bulmaması üzerine, DSP, ANAP, MHP, DYP ve FP'nin genel başkanları, aday öneri formunu basın toplantısı ile birlikte imzalamak suretiyle Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'i aday göstermişlerdir. Sezer, 5 Mayıs 2000 tarihinde oylamanın üçüncü turu neticesinde 330 oy alarak 10. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Üçüncü turda FP'li Nevzat Yalçıntaş 113, MHP'li Sadi Somuncuoğlu 43 oy almıştır.³⁰⁴

19 Şubat 2001 tarihinde gerçekleşen MGK toplantısının açılış dakikalarında Cumhurbaşkanı Sezer, Başbakan Ecevit ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan arasında yaşanan gerginlik neticesinde toplantının tarafları arasındaki temas sona ermiş ve bazı üyeler toplantıyı terk etmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer, yaşanan olayın sorumluluğunu Başbakan Yardımcısı Özkan'a atfetmiştir.³⁰⁵ 17 Ağustos depreminin yıkıcı etkisinin piyasadaki hassasiyeti tetiklemesi ile 2000 yılının Kasım ayında gözlemlenen ekonomik kriz süreci, 2001 yılının Şubat ayında boyut değiştirerek öngörülmedik bir yıkım etkisi yaratmıştır. Başbakan Ecevit'in "ciddi bir kriz" ifadesi ile nitelendirdiği MGK sonrası, kısa bir süre içerisinde yatırımcıların dövizle yönelimi başlamış ve göstergeler dakikalarla ifade edilebilecek kadar kısıtlı zaman zarfında ülke ekonomisinin aleyhine dönmeye başlamıştır.³⁰⁶

Kemal Derviş, 2 Mart tarihinde Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı pozisyonuna getirilmiştir. Derviş'in konumu, hükûmete geliş şekli ve kamuoyundaki

³⁰³ Tanıl Bora ve Kemal Can, **Devlet ve Kuzgun 1990'lardan 2000'lere MHP**, İletişim Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2011, s.478.

³⁰⁴ Aydın ve Taşkın, s.455.

³⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in MGK Toplantısı İle İlgili Açıklaması, **Basın Açıklamaları**, 19.02.2001, <http://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4526/cumhurbaskani-ahmet-necdet-sezerin-mgk-toplantisi-ile-ilgili-aciklamasi.html>, (20.02.2017).

³⁰⁶ Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, s.183.

algısı itibariyle, hükûmet içerisindeki DSP, MHP ve ANAP'ın akabindeki dördüncü aktör olduğu söylemleri gelişmiştir.³⁰⁷

Sağlık durumu hakkındaki endişeler artan Başbakan Ecevit, 4 Mayıs 2002 tarihinde hastaneye kaldırılmıştır. Başbakan'ın tıbbi gözetim altında tutulduğu bir süreç başlamış ve bu durum piyasaları derinden etkilerken, borsa kuvvetli bir düşüş ivmesi ile karşılaşmıştır.³⁰⁸ 4 Temmuz 2002 tarihinde gerçekleşen ekonomi zirvesi sonrası Başbakan Yardımcısı Bahçeli, Bakan Kemal Derviş'le yaptığı görüşmeye atıfla, MHP'nin ve Başbakan Ecevit'in yer almadığı yeni senaryo arayışı olduğunu iddia etmiştir. Bahçeli, değerlendirmesinin devamında ise 3 Kasım 2002 tarihini işaret eden erken seçim çağrısında bulunmuştur.³⁰⁹ TBMM, 31 Temmuz 2002 tarihinde, 3 Kasım'da gerçekleşecek erken seçim kararını almıştır. Koalisyon hükûmetinin büyük ortağı DSP, seçim sürecinde önemli kırılmalar ile karşılaşmıştır. Temmuz ayından itibaren DSP'nin milletvekili sayısı yarı oranında azalmıştır. Başbakan Ecevit'in partisi DSP'nin, hem MHP hem de ANAP'tan daha az milletvekiline haiz kaldığı gözlemlenmiştir. Protokolde; "Koalisyon ortağı partilerin milletvekili sayılarındaki değişiklikler, Bakanlıkların koalisyon ortakları arasındaki dağılımını etkilemeyecektir." ibaresinin yer almasından dolayı hükûmetin içeriği, milletvekili dağılımından etkilenmemiştir.³¹⁰

IV. 1961 ve 1982 ANAYASALARI DÖNEMLERİNDE HÜKÜMET KURULUM SÜREÇLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1961 Anayasası sonrasında oluşturulan ilk iki koalisyon hükûmetinde Ordunun genel yönelimi çerçevesinde CHP Genel Başkanı İnönü başbakanlığındaki formüllerin ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. İlk koalisyon hükûmeti, seçimlerden ilk iki sırada çıkan siyasal yelpazenin iki farklı kesiminin temsilcisi olarak sıvriyen CHP ve AP arasında gerçekleştirilmiştir. Hükûmet, koalisyon ortakları arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle son bulurken ikinci koalisyon hükûmeti CHP, CKMP, YTP ve bağımsız milletvekillerinden oluşmuştur. Hükûmet, CKMP ve YTP'nin yerel seçimlerde yaşamış oldukları oy kaybını CHP ile gerçekleştirmiş oldukları koalisyon ortaklığına bağlamaları neticesinde son bulmuştur. Cumhurbaşkanı Gürsel, üçüncü

³⁰⁷ Bora ve Can, s.490.

³⁰⁸ Kara, s.377-378.

³⁰⁹ "3 Kasım'da Seçime Gidelim", **Hürriyet**, 07.07.2002, <http://www.hurriyet.com.tr/3-kasimda-secime-gidelim-38392847>, (21.02.2017).

³¹⁰ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, V. Ecevit Hükûmeti Koalisyon Protokolü (DSP-MHP-ANAP), **Hükûmetler ve Programları**, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP57.htm>, (22.02.2017).

koalisyon hükûmetinin kurulumu aşamasında AP Genel Başkanı Gümüşpala'ya hükûmet kurma görevini vermiş ancak Gümüşpala'nın, koalisyon görüşmelerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle hükûmeti kuramaması neticesinde görev yeniden CHP Genel Başkanı İnönü'ye tevdi edilmiştir. Üçüncü İnönü koalisyon hükûmetinin kurulumunda belirleyici faktör, YTP'nin Kıbrıs meselesi dolayısıyla ülkenin hükûmetiz kalmaması istemi çerçevesinde verdiğini belirttiği azınlık hükûmeti desteği olmuştur. CHP ve bağımsız milletvekilleri bu destek çerçevesinde koalisyon hükûmetini kurmuşlardır. 1965 yılı bütçe görüşmeleri esnasında bütçesi reddedilen Başbakan İnönü'nün istifası ile birlikte Meclis'teki sağ siyasal partiler bir koalisyon hükûmeti oluşturmak üzere bir araya gelmişlerdir. TBMM'deki sağ siyasal partilerin uzlaşısı ve Cumhurbaşkanı Gürsel'in, hükûmeti bir bağımsızın oluşturması düşüncesini paylaşması, Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında oluşan yeni hükûmetin belirleyici nedenleri arasında yer almıştır. Yeni koalisyonun kurulması ile birlikte CHP'nin dahli olmayan bir hükûmet formülü çerçevesinde seçim süreci hayata geçirilmiştir.

12 Mart müdahalesi etkisinde ele alınan dönem içerisindeki hükûmet oluşum süreçlerinde Ordu etkisinin ön plana çıktığı ve Cumhurbaşkanı Sunay'ın görevlendirme eğiliminin de bu doğrultuda geliştiği not edilmiştir. Bu durumun önemli örneklerinden birisi de Cumhurbaşkanı Sunay'ın Erim'in istifası sonrası hükûmeti kurma görevini eski Başbakan Ürgüplü'ye tevdi etmesine karşın, Ürgüplü'nin oluşturma gayreti içerisinde olduğu yeni kabineyi 12 Mart sürecinin hassasiyetlerine uygun olmadığı gerekçesiyle kabul etmemesi doğrultusunda gelişim göstermiştir.

CHP, 1973 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerden birinci sırada çıkmış ancak Cumhuriyet tarihinin en uzun süreli hükûmet krizlerinden birisi tecrübe edilmiştir. CHP, koalisyon ortağı bulmakta zorlanırken, DP'nin, Demirel'in Başbakanlığına karşı olan yaklaşımı sağ siyasal yelpazenin ortak bir hükûmet kurmasının önündeki engel olarak kaydedilmiştir. Öte yandan laiklik hassasiyeti ve din ve siyaset ilişkisi temelli tartışmalarda farklı yönelimlere sahip oldukları düşünülen CHP ve MSP, benzer sosyal ve ekonomik politikalarının etkisiyle, iktidar ortağı olabilme istemlerinin de teşvikiyle bir koalisyon hükûmeti oluşturmayı başarmışlardır. Cumhurbaşkanı'nın seçimleri yenileme konusundaki yetkisinin oldukça sınırlı bir uygulama sahasına tabi tutulmasının olumsuz sonuçları, süreç içerisinde rahatlıkla gözlemlenmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk, uzayan koalisyon görüşmeleri ve derinleşen hükûmet krizine karşın ilgili bölümlerde irdelendiği üzere, 1961 Anayasası çerçevesinde seçimleri yenileme yetkisine haiz olamamıştır.

Koalisyon hükûmetinde yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın rüzgârından faydalanmak isteyen CHP Genel Başkanı Ecevit'in erken seçimlere gitmek düşüncesi ile hükûmetten ayrılması, yeni hükûmetin oluşmasında belirleyici bir etken olmuştur. Olası bir erken seçimden zararlı çıkacağını düşünen TBMM'nin sağ siyasal partileri erken seçim olasılığının önüne geçmişlerdir. Öte yandan yeni bir hükûmet teşekkülünde yaşanan zorlukları, seçimleri yenileme yetkisi olmadığı için aşamayan Cumhurbaşkanı Korutürk, Senatör Sadi Irmak'ın hükûmet denemesine olanak tanımışsa da bu hükûmet formülü de sadece CGP'ye dayandığı için başarısız olmuştur.³¹¹ Uzun süren hükûmet krizi, CHP'nin iktidarda olmayacağı ve erken seçime gidilmesinin önüne geçilecek bir formül olarak geliştirilen birinci MC koalisyonu ile aşılabılmıştır. Hükûmetin oluşumunda ideolojik yaklaşım, erken seçime karşı alınan pozisyon ve siyasal partilerin iktidar ortağı olabilme istemleri bir araya gelmiştir.

1977 tarihinde gerçekleşen erken genel seçimler neticesinde CHP, tek parti çoğunluğunu 13 milletvekili ile kaçırmış ancak iktidar olabilme istemi çerçevesinde denemiş olduğu azınlık hükûmeti formülü de güvenoyu alamamıştır. İdeolojik kutuplaşmaların etkisi çerçevesinde, AP'nin öncülüğünde TBMM'deki sağ siyasal partilerden MSP ve MHP'nin dahil ile CHP'nin muhalefette kaldığı bir hükûmet formülü olarak ikinci MC koalisyonu hayata geçirilmiştir. AP Genel Başkanı Demirel'in ilgili bölümde irdelendiği üzere "...İşin, hükûmet sorununu aşan bir yanı var: Hükûmeti kuramayan taraf, kendi partisi içinde güçlüklerle karşılaşmaya mahkûmdur..." ifadesi, parti liderlerinin hükûmet olma istemlerini ve buna duyulan mecburiyetin önemini ortaya koymuştur. Öyle ki, söz konusu hükûmetin oluşumunda hükûmete katılan MSP ve MHP'nin toplam milletvekili sayısı 40 iken elde etmiş oldukları toplam bakanlık sayısı 13 olmuş, AP ise 189 milletvekili ile 16 bakanlık alabilmiştir. İkinci MC'nin gensoru önergesi ile yıkılış süreci ve CHP- CGP- DP- Bağımsızlar koalisyonunun kuruluş aşamasında Güneş Motel olayları olarak siyasal literatürde yer edinen ve seçimlerden tek parti iktidarına oldukça yakın bir sonuç elde etmesine karşın hükûmette yer alamayan CHP'nin iktidar olma isteminin tartışmalı sonuçları etkili olmuştur. 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimler sonunda muhalefet üyelerinin sayısı iktidar üyelerinin sayısından fazla bir konuma gelmiş ve Başbakan Ecevit istifa etmiştir. 1961 Anayasası'nın öngördüğü usullere uygun olarak kurulan son hükûmet AP'nin teşekkül ettirmiş olduğu azınlık hükûmeti olmuştur. MHP ve MSP'nin ideolojik etkenler ve çeşitli siyasal beklentiler

³¹¹ Kara, s.124.

çerçevesinde dışardan destek verdiği hükûmet süreci, 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi ile sona ermiştir.

1961 Anayasası sürecinde, 1961 genel seçimlerinden birinci sırada çıkan CHP ile ikinci sırada ayrılan AP'nin Ordu etkisiyle gelişen gönülsüz koalisyon birlikteliği haricinde, bu yönde büyük koalisyonlar meydana gelmemiştir. 1973 yılında gerçekleşen genel seçimlerin ardında sol ve sağ siyasetin başat partileri olan CHP ve AP bir koalisyon kuramamışlardır. İlgili bölümlerde irdelendiği üzere CHP ve seçimlerden üçüncü sırada çıkan sağ siyasetin ikinci güçlü partisi MSP'nin koalisyonu söz konusu olmuştur. 1977 tarihinde gerçekleşen genel seçimler neticesinde de sol ve sağ siyasetin koalisyon birlikteliği oluşmamıştır. 1961 Anayasası sürecinde 1961, 1973 ve 1977 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından tek parti iktidarı için gerekli çoğunluğunun hiçbir siyasal parti tarafından yakalanamadığı ve koalisyon ya da azınlık hükûmeti gibi formüllerin ön plana çıktığı not edilmiştir. Bahsi geçen seçimlerin ardından Cumhurbaşkanlarının hükûmeti kurma görevini tevdi ettikleri isimlerin hükûmeti kuramaması durumunda, Cumhurbaşkanlarının yeni görevlendirmelerde bulunmaları sürecin önemli bir özelliği olmuştur. Cumhurbaşkanlarının hükûmet krizini aşmak noktasında seçimleri yenileme yetkisini kullanmalarının zor şartlara tabi kılınması ve krizin ancak yeni görevlendirmelerle aşılabileceği düşüncesi, peşi sıra gerçekleştirilen görevlendirmelerin sebepleri arasında yer almıştır. 1961 Anayasası sürecinde siyasal partilerin de 1977 genel seçimleri haricinde erken seçim konusunda uzlaşamadıkları gözlemlenmiştir. 1961, 1965, 1969 ve 1973 seçimleri normal takvim işleyişinde dörder yıllık periyotlarla Ekim ayında gerçekleştirilirken, 1977 genel seçimleri ilgili bölümde tartışıldığı üzere siyasal partilerin yakalamış oldukları uzlaşma çerçevesinde 5 Haziran tarihinde hayata geçirilmiştir. 1961 Anayasası sonrası kurulan koalisyon ve azınlık hükûmetlerinde etkili olan genel faktörler şu şekilde tartışılabilir:

- Ordunun siyasal yönelimleri hem 1961 genel seçimleri sonrasında, hem de 12 Mart döneminde, hükûmet kurulum süreçlerini etkileyen bir faktör olarak not edilmiştir.
- Cumhurbaşkanlarının görevlendirme eğilimleri, hükûmet kurulum süreçlerinde önem arz etmiştir.
- Siyasal partilerin ideolojik yaklaşımları, hükûmetlerin kurulumunda önemli bir rol oynamıştır.

- Siyasal partilerin ve liderlerin iktidar olma istemleri çerçevesinde yakalamış oldukları uzlaşılar, hükûmet kurulum süreçlerini doğrudan etkilemiştir.

1982 Anayasası sonrası ilk koalisyon hükûmeti 1991 tarihinde gerçekleşen genel seçimler neticesinde vücut bulmuştur. İlgili bölümde tartışıldığı üzere iktidar partisi ANAP'ın erken seçim kararı sonrası gerçekleştirilen genel seçimlerden birinci sırada çıkan sağın başat partisi DYP ile seçimlerden üçüncü sırada ayrılan sol siyasetin başat partisi SHP koalisyon oluşturmuşlardır. Bu uzlaşıda iki partinin ANAP ve ANAP'ın kurucusu olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a yönelik ortak eleştirilerinin ve topluma yönelik benzer vaatlerinin etkileri güçlü olmuştur. 1961 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından CHP ve AP'nin gönülsüz birlikteliğine karşın bahsi geçen yeni koalisyon sol ve sağ siyasetin başat partilerinin ilk gönüllü birlikteliği olarak not edilmiştir. Koalisyon, sol ve sağ siyaset temelli ideolojik kaygıların, siyasal partilerin koalisyon çalışmalarında önemini önemli ölçüde yitirdiği gözlemine olanak tanımıştır.

1993 yılında Cumhurbaşkanı Özal'ın vefatı sonrasında DYP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel'in, 9. Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte, DYP'nin yeni genel başkanı Tansu Çiller olmuştur. Tansu Çiller Başbakanlık sürecinde koalisyon ortağı olan SHP'nin genel başkanları olarak sırasıyla Erdal İnönü ve Murat Karayalçın ile çalışmıştır. SHP ve CHP'nin birleşim süreci sonrası Hikmet Çetin ile çalışan Başbakan Tansu Çiller, CHP'nin yeni genel başkanı seçilen Deniz Baykal ile koalisyon şartlarında uzlaşamamış ve bir azınlık hükûmeti denemiştir. Azınlık hükûmeti formülü güvenoyu almayan Başbakan Çiller, erken seçim sürecini hayata geçirmek temelli bir uzlaşa çerçevesinde CHP Genel Başkanı Baykal ile anlaşarak koalisyon hükûmetini oluşturmuştur. Azınlık hükûmeti denemesi güvenoyu alamayan Çiller'e Cumhurbaşkanı Demirel'in hükûmeti kurma görevini yeniden tevdi etmiş olması, ANAP Genel Başkanı Yılmaz tarafından eleştirisi konusu yapılmış ve Cumhurbaşkanının süreç ile ilgili kanaatinin, hükûmetin kurulumu aşamasında ön plana çıktığı not edilmiştir.

1995 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Demirel, seçimlerden birinci sırada çıkan RP Genel Başkanı Erbakan'a hükûmeti kurma görevini tevdi etmiş ancak Erbakan, hükûmeti kuramamıştır. Görevlendirme sırasıyla DYP Genel Başkanı Çiller ve ANAP Genel Başkanı Yılmaz'a verilmiş, ancak liderlerin RP ile bir koalisyon hükûmeti oluşturamaması konusunda Ordu ve

laiklik hassasiyeti ön plana çıkan kamuoyu bileşenlerinin önemli bir baskısı müşahade edilmiştir. RP'nin dahli olmayan bir koalisyon oluşturma düşüncesi çerçevesinde ANAP ve DYP, ANAYOL olarak bilinen hükûmet teşekkülünü hayata geçirmişlerdir. Söz konusu hükûmetin kurulum süreci, Cumhurbaşkanı Demirel'e seçimleri yenileme yetkisini tanıyan 45 günlük anayasal süreyi aşmış ancak Demirel yetkisini kullanmamak suretiyle, TBMM'nin kendi işleyişi çerçevesinde hükûmet çıkarmasını teşvik edici bir rol benimsemiştir. Koalisyon hükûmetinin dağılma sürecini takiben, TBMM'deki en güçlü grup olan RP'nin iktidar olma istemi ve DYP Genel Başkanı Çiller'in soruşturma konusu yapılan ilgili önergeler konusundaki hassasiyetlerinin başat belirleyici olduğu bir döneme girilmiştir. REFAHYOL Hükûmeti bahsi geçen etmenlerin etkisiyle kurulmuştur. 28 Şubat süreci olarak gözlemlenen ve Ordu başta olmak üzere laiklik hassasiyeti ön plana çıkan kamuoyu bileşenlerince yoğun baskı altına alınan hükûmet, havada ikmal adı verilen plan çerçevesinde RP Genel Başbakanı ve Başbakan Erbakan'ın istifası ile sona ermiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Demirel'in hükûmeti kurma görevini bahsi geçen plan çerçevesinde beklediği üzere hükûmetin diğer ortağı olan DYP Genel Başkanı Çiller'e değil ANAP Genel Başkanı Yılmaz'a tevdi etmiş olması, kurulacak olan yeni hükûmetin belirleyici etmeni olmuştur.

Kamuoyunda ANASOL-D olarak da bilinen Yılmaz Hükûmeti, RP ve DYP'nin iktidar ortağı olmadıkları bir koalisyon alternatifi olarak ön plana çıkmış ve 28 Şubat sürecinin hassasiyetleri çerçevesinde bir çalışma yörüngesi izlemiştir. Hükûmetin kurulumunda Ordunun süreç içerisindeki hissedilen etkisi ve Cumhurbaşkanı Demirel'in bu etkiye paralel bir hareket tarzı ile gelişim gösteren hükûmeti kurma yetkisini kullanma eğilimi ön plana çıkmıştır. Hükûmetin TBMM içi denetim yollarından olan gensoru ile düşürülmesinin ardından 18 Nisan 1999 tarihinde yapılması kesinleşen seçim sürecini hayata geçirmesi için bir hükûmet teşekkülü arayışına girilmiştir. Bu bağlamda RP ve DYP'nin iktidar ortağı olmayacakları öte yandan ANAP'ın da dışarıda kalacağı bir hükûmet formülünün zorluğu gözlemlenmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel, bağımsız milletvekili Yalım Erez'i hükûmet kurması amacıyla görevlendirmişse de ilgili bölümlerde irdelendiği üzere DYP Genel Başkanı Çiller'in bu formüle sıcak bakmaması ve DSP Genel Başkanı Ecevit'e destek sunması ile yeni hükûmet Ecevit'in başbakanlığında kurulmuştur.

Cumhurbaşkanı Demirel, 18 Nisan 1999 Genel Seçimleri neticesinde sandıktan birinci sırada çıkan DSP Genel Başkanı Ecevit'e hükûmeti kurma görevini vermiştir. Son iki hükûmette Başbakan Yardımcısı ve Başbakanlık pozisyonlarında

bulunan DSP Genel Başkanı Ecevit'in, Ordunun sürece hâkim olan yaklaşımları ve siyasal durumun hassasiyeti nedeniyle FP'nin içerisinde yer almadığı seçeneklere yöneldiği gözlemlenmiştir. MHP'nin iktidar ortağı olmak istemi, DSP'nin dahli bulunmayan hükûmet formüllerini gerçekçi bulmaması ve iki partinin uzun ömürlü bir hükûmet teşekkülü üzerindeki ortak düşünceleri koalisyonu kolaylaştıran etmenler olarak ön plana çıkmıştır. DSP ve MHP'nin siyasal yelpazenin farklı kesimlerini temsil etmelerine karşın 1999 tarihinde gerçekleşen genel seçimler öncesi Abdullah Öcalan'ın yakalanış süreci ile milliyetçi yaklaşımlarının benzerliği dikkat çekmiştir. ANAP Genel Başkanı Yılmaz da parti içi dengeler açısından iktidar olma istemi ile hükûmet ortağı olmaya özel önem atfetmiş ve yeni koalisyon hükûmeti DSP, MHP ve ANAP birlikteliği ile kurulmuştur. Böylece, sol ve sağ siyasetin başat partileri olarak seçimlerden ayrılan iki siyasal partinin 1961 ve 1991 tarihinde kurulan hükûmetlerin ardından yeniden koalisyon hükûmeti oluşturdukları gözlemlenmiştir

1982 Anayasası süresince, Cumhurbaşkanlarının seçimleri yenileme hususunda ki yetkilerinin etkisi ve ideolojik kutuplaşmaların koalisyon oluşturma noktasındaki engelleyici etkilerinin azalması neticesinde, 1961 Anayasası sürecinde görülen uzunluktaki hükûmet krizleri tekrarlanmamıştır. 1961 Anayasası sürecinden farklı olarak siyasal partilerin erken seçim konusundaki uzlaşmaları da dikkat çekmiştir. 2007 Anayasa değişiklikleri yürürlüğe girene kadar 1982 Anayasası'nın öngördüğü milletvekili genel seçim süresi beş yıl olmuştur. Öte yandan genel seçimlerin, siyasal partilerin uzlaşmaları çerçevesinde öne çekildiği ve 1987, 1991, 1995, 1999, 2002 ve 2007 genel seçimlerinin normal takviminden önce gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. 1982 Anayasası sonrası kurulan koalisyon ve azınlık hükûmetlerinde etkili olan genel faktörler ise şu şekilde tartışılabilir:

- Siyasal partilerin ve liderlerin iktidar olma istemleri çerçevesinde yakalamış oldukları uzlaşmalar önem taşımıştır.
- Ordunun siyasal süreç üzerindeki gözlemlenebilir etkisi, 1995-1999 arası dönemde hükûmet kurulum süreçlerini önemli ölçüde etkilemiştir.
- 1982 Anayasası döneminde, sol ve sağ siyasetten doğan ideolojik kutuplaşmanın koalisyon oluşturmadaki olumsuz etkisinin azalması, gönüllü büyük koalisyonların oluşmasını mümkün kılmıştır.
- Cumhurbaşkanı Demirel'in yaklaşımları çerçevesinde dikkat çeken ancak birden çok hükûmetin kurulumunu etkilediği için not edilmesi

gereken bir özellik olarak; Cumhurbaşkanlarının hükûmet kurma görevi konusundaki tercihlerinin, hükûmet kurulumunda önem arz edecek bir özellik olduğu not edilmiştir.

- Cumhurbaşkanı Demirel'in seçimleri yenileme hususundaki anayasal yetkisi olan 45 günlük süreyi 8 gün kadar esnetmesi, ANAYOL olarak bilinen 53. Hükûmet'in kurulumuna olanak tanımıştır. Bu durum 1982 Anayasası sonrası birden çok hükûmetin kurulumuna etki eden genel bir faktör olarak ele alınamamaktadır. Buna karşın sonraki siyasal süreç içerisinde söz konusu yetkinin ele alınış biçimine bağlı olarak hükûmetlerin kurulumu yahut TBMM seçimlerinin yenilenmesi hususlarına etki edebilecek bir unsur olarak önem arz etmiştir.

Tablo 7: 1961-2002 Arasında Gerçekleşen Hükûmet Krizlerinin Özeti

Hükûmetin Künyesi	Hükûmet Krizinin Yahut Hükûmetin Görevinin Sona Ermesinin Sebebi	Yeni Hükûmetin Teşekkül Biçimi	
I. İnönü Koalisyon Hükûmeti (CHP- AP) 20.11.1961- 25.06.1962	Başbakan İnönü, koalisyon ortakları arasındaki köklü fikir ayrılıkları neticesinde istifa etmiştir.	Koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	1
II. İnönü Koalisyon Hükûmeti (CHP- YTP- CKMP- Bağımsızlar) 25.06.1962- 25.12.1963	Başbakan İnönü, CKMP ve YTP'nin kabineden çekilme kararları neticesinde istifa etmiştir.	YTP'nin dışardan desteği ile azınlık koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	2
III. İnönü Azınlık Koalisyon Hükûmeti (CHP- Bağımsızlar) 25.12.1963- 20.02.1965	Başbakan İnönü, hükûmetinin bütçe kanun tasarısının reddedilmesi üzerine istifa etmiştir.	Koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	3
Ürgüplü Hükûmeti (AP- CKMP- YTP- MP) 20.02.1965- 27.10.1965	10 Ekim 1965 Genel Seçimleri neticesinde hükûmetin görev süresi sona ermiştir.	AP tek parti hükûmeti oluşturulmuştur.	4
II. Demirel Hükûmeti (AP iktidarı) 03.11.1969- 06.03.1970	Başbakan Demirel kendi partisinden 41 milletvekilinin de bütçe kanun tasarısı aleyhine oy vermesi neticesinde bütçenin reddedilmesi üzerine istifa etmiştir.	Süleyman Demirel başbakanlığında yeni bir AP hükûmeti oluşturulmuştur.	5
III. Demirel Hükûmeti (AP iktidarı) 06.03.1970- 26.03.1971	Başbakan Demirel, 12 Mart askeri müdahalesi neticesinde istifa etmiştir.	Nihat Erim, partiler üstü bir hükûmet kurmakla görevlendirilmiştir.	6
I. Erim Hükûmeti 26.03.1971- 11.13.1971	Başbakan Erim, kabinedeki 11 bakanın istifası nedeniyle istifa etmiştir.	Nihat Erim aynı mahiyette bir hükûmet oluşturması için yeniden görevlendirilmiştir.	7

II. Erim Hükûmeti 11.12.1971- 22.05.1971	Başbakan Erim, sağlık sorunları gerekçesiyle vekâleti Bakan Ferit Melen'e bırakmak üzere istifa etmiştir.	Cumhurbaşkanı Sunay, hükûmeti kurmakla görevlendirdiği S.Hayri Ürgüplü'nün kabine listesini onaylamamıştır. Görev Ferit Melen'e tevdi edilmiştir.	8
Melen Hükûmeti (AP- CHP- MGP- Bağımsızlar) 22.05.1972- 15.04.1973	Başbakan Melen, Fahri Korutürk'ün 6. Cumhurbaşkanı seçilmesinden önce belirtmiş olduğu üzere demokratik teamüller çerçevesinde istifasını sunmuştur.	Cumhurbaşkanı Korutürk, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Senatörü Naim Talu'yu yeni hükûmeti kurmakla görevlendirmiştir.	9
Talu Hükûmeti (AP- CGP) 15.04.1973- 26.01.1974	Talu Hükûmeti ile gidilen 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri sonrası CHP ve AP yeni hükûmeti kuramamış ve Talu, yeni bir hükûmet denemesi için görevlendirilmiştir. Yeni hükûmeti kuramayan Talu 10.01.1974'de istifa etmiştir.	MSP ile koalisyon hükûmeti kurmak noktasında yol aldığını belirten CHP Genel Başkanı Ecevit, Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir.	10
I. Ecevit Hükûmeti (CHP- MSP) 26.01.1974- 17.11.1974	Başbakan Ecevit, koalisyon ortakları arasındaki köklü fikir ayrılıkları nedeniyle erken seçim ihtimalini de öne alarak istifa etmiştir.	Cumhurbaşkanı Korutürk, partiler arası uzlaşma oluşmaması nedeniyle hükûmeti kurma görevini Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'a tevdi etmiştir.	11
Irmak Hükûmeti (CGP- Bağımsızlar) 17.11.1974- 31.03.1975	Hükûmet güvenoyu alamamıştır. Irmak'ın Başbakanlık süresi, yeni hükûmetin kurulma sürecinin uzunluğu ve erken seçime de gidilememesi nedeniyle yaklaşık 4,5 ay sürdürmüştür.	Koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	12
I.MC Hükûmeti (AP- MSP- MHP- CGP) 31.03.1975- 21.06.1977	5 Haziran 1977 tarihindeki erken genel seçimler neticesinde hükûmetin görev süresi sona ermiştir.	Cumhurbaşkanı, hükûmeti kurma görevini CHP Genel Başkanı Ecevit'e tevdi etmiştir.	13
II. Ecevit Hükûmeti (CHP Azınlık Hükûmeti) 21.06.1977- 21.07.1977	Hükûmet güvenoyu alamamıştır.	Koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	14
			83

II. MC Hükûmeti (AP- MSP- MHP) 21.07.1977- 05.01.1978	29.12.1977 tarihinde hükûmet hakkında gensoru açılması için önerge verilmiştir. 31.12.1977 tarihli oylama sonucunda hükûmet güvenoyu alamayarak düşmüştür. II. MC, Cumhuriyet tarihinin gensoru ile düşürülen ilk hükûmeti olmuştur.	Koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	15
III. Ecevit Hükûmeti (CHP- CGP- Bağımsızlar) 05.01.1978- 12.11.1979	14.10.1979 tarihli ara seçim neticesinde muhalefet milletvekili sayısı, iktidar milletvekili sayısını geçmiştir. Başbakan Ecevit istifa etmiştir.	Azınlık hükûmeti oluşturulmuştur.	16
AP Azınlık Hükûmeti 12.11.1979- 12.09.1979	Demirel başbakanlığındaki hükûmet 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi neticesinde düşmüştür.	Askerî yönetim içerisinde yeni hükûmet teşkil olunmuştur.	17
DYP- SHP Koalisyon Hükûmeti (20.11.1991- 25.06.1993)	Cumhurbaşkanı Özal'ın vefatı sonrası, Başbakan Demirel'in 16.05.1993 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmesiyle hükûmet istifa etmiştir.	Cumhurbaşkanı Demirel, DYP'nin yeni genel başkanı Tansu Çiller'e hükûmeti kurma görevini tevdi etmiştir.	18
I. Çiller Hükûmeti (DYP- SHP) 25.06.1993- 05.10.1995	SHP'nin CHP'ye katılması sonrasında Hikmet Çetin yeni genel başkan seçilmiştir. CHP 27. Olağan Kurultayı'nda 09.09.1995 tarihinde Deniz Baykal yeni genel başkan seçilmiştir. Çiller ve Baykal arasında mutabakat sağlanamamış ve hükûmet istifa etmiştir.	Cumhurbaşkanı Demirel, hükûmeti kurma görevini DYP Genel Başkanı Çiller'e tevdi etmiştir.	19
II. Çiller Hükûmeti (DYP Azınlık Hükûmeti) 05.10.1995- 30.10.1995	Hükûmet güvenoyu alamamıştır. Cumhuriyet tarihinin en kısa süreli hükûmeti olmuştur.	Cumhurbaşkanı Demirel, DYP ile CHP koalisyon hükûmetinin teşkili doğrultusunda anlaşma sağlandığının gözlemlenmesi sonucunda hükûmeti kurma görevini yeniden DYP Genel Başkanı Çiller'e tevdi etmiştir.	20

III. Çiller Hükûmeti (DYP- CHP) 30.10.1995- 06.03.1996	24 Aralık 1995 tarihindeki erken genel seçimlerin neticesinde hükûmetin görev süresi sona ermiştir.	Yeni bir hükûmet oluşturulması süreci, Cumhurbaşkanı Demirel'e seçimleri yenileme hakkı tanıyan 45 günlük süreden 8 gün uzun sürmüştür. Görev sırasıyla RP, DYP ve ANAP Genel Başkanlarına tevdi edilmiştir. DSP desteği ile azınlık koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	21
ANAYOL Azınlık Koalisyon Hükûmeti (ANAP- DYP) 06.03.1996-28.06.1996	RP, hükûmetin almış olduğu güvenoyunun geçersiz olduğu iddiası ve iptal istemi ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Güvenoyunun geçersiz olduğu kararı verilmesi neticesinde RP, Başbakan Yılmaz hakkında gensoru önergesi vermiştir. Başbakan Yılmaz gensoru önergesi ve koalisyon içi anlaşmazlıklar nedenleriyle istifa etmiştir.	Cumhurbaşkanı Demirel, hükûmeti kurma görevini RP Genel Başkanı Erbakan'a tevdi etmiştir.	22
REFAHYOL Koalisyon Hükûmeti (RP- DYP) 28.06.1996- 30.06.1997	Başbakan Erbakan, hükûmet protokolünde yer alan görev değişimi çerçevesinde Başbakanlığı DYP Genel Başkanı Çiller'e devretmek üzere istifa etmiştir.	Cumhurbaşkanı Demirel, görevi ANAP Genel Başkanı Yılmaz'a tevdi etmiştir. CHP'nin dışardan desteği ile azınlık koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	23
ANASOL-D Azınlık Koalisyon Hükûmeti (ANAP- DSP- DTP) 30.06.1997- 25.11.1998	Başbakan Yılmaz hakkında verilen gensoru önergesi görüşmeleri sırasında, Yılmaz Hükûmeti 314 güvensizlik oyu ile düşürülmüştür. Cumhuriyet tarihinin en uzun süreli azınlık koalisyon hükûmeti süreci olmuştur.	Cumhurbaşkanı Demirel, hükûmeti kurmak için önce DSP Genel Başkanı Ecevit'i ardından Muğla bağımsız milletvekili Yalım Erez'i görevlendirilmiştir. DSP Genel Başkanı Ecevit'in hükûmet oluşturacak temasları kurması üzerine Erez görevi iade etmiş ve Ecevit başkanlığında DSP Azınlık Hükûmeti teşekkül ettirilmiştir.	24

DSP Azınlık Hükûmeti 11.01.1999- 28.05.1999	18 Nisan 1999 tarihindeki erken genel seçimlerin neticesinde hükûmetin görev süresi sona ermiştir.	Koalisyon hükûmeti oluşturulmuştur.	25
DSP- MHP- ANAP Koalisyonu 28.05.1999- 18.11.2002	3 Kasım 2002 tarihindeki erken genel seçimlerin neticesinde hükûmetin görev süresi sona ermiştir.	Erken genel seçimler sonucu AK Parti hükûmeti göreve başlamıştır.	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA HÜKÜMET KRİZLERİNE İLİŞKİN FARKLI BİR SÜREÇ

I. AK PARTİ’NİN İKTİDARA GELMESİ VE 7 HAZİRAN ÖNCESİ YAŞAMIŞ OLDUĞU KRİZLERİN İNCELEMESİ

A. AK Parti’nin Kuruluş Süreci ve İktidara Gelmesi

1969 genel seçimlerinde Necmettin Erbakan’ın başını çektiği bağımsızlar hareketi, ilk partileşme tecrübesini 1970 yılının Ocak ayında Millî Nizam Partisi’nin (MNP) kurulum süreci ile yaşamıştır. Partinin kuruluş sürecinde sahip olunan başlıca vurgu, MNP’nin diğer siyasal partilerden ayrı özelliklere sahip olduğu doktrini ve dinsel temaların ön plana çıktığı bir söylem çerçevesinde gelişim göstermiştir.³¹²

Parti geleneğinin sık muhatap olduğu realite, parti kapatma davaları ve uygulamaları şeklinde gelişim göstermiştir. Bu bağlamda irdelendiğinde parti geleneğinin temsilcileri olarak peşi sıra MNP, MSP, RP ve FP iktidar mücadelesi gerçekleştirmiştir. Parti geleneğinin, MSP yakalamış olduğu koalisyon ortaklıkları merkezi siyasetteki başarının ilk göstergesi olurken, yerel siyasetteki en önemli atılım 1994 yılında RP ile yakalanmıştır. 1994 yerel seçimleri sonucunda İstanbul ve Ankara başta olmak üzere çok sayıda belediye RP’li başkanların yönetimine girmiş ve siyasal hareket, yerel yönetimler adına ciddi bir zafer elde etmiştir. 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri ise yereldeki RP iktidarının genele taşınması anlamı taşımıştır. Buna karşın 28 Şubat sürecini takiben parti içi tartışmalar görece daha sık su yüzüne çıkmaya başlamış ve ilk olarak RP akabinde ardılı FP’nin kapatılması süreci ise beraberinde parti içerisinde yenilikçi ve gelenekçi hareketler olarak sivrilen grupların yol ayrımını getirmiştir. Bu bağlamda irdelendiğinde, 1994 yerel seçimleri sonrası İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasal yönelimine koşut bir gelişim ile su yüzüne çıkan yenilikçi hareketin gelişim çizgisine ait dikkat çekici nüveler gözlemlenebilmektedir. RP’nin kapatılması ve Erbakan’ın 5 yıl süre ile siyasi yasaklı ilan edilmesi ile birlikte kamuoyunda liderlik için adı en sık anılan siyasilerden birisi olarak Erdoğan’ın ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Parti tabanından görmüş olduğu yoğun ilgi çerçevesinde yurt gezilerine ağırlık veren Erdoğan, 6 Aralık 1997 tarihinde Siirt’te gerçekleşen bir

³¹² Zürcher, s.372.

etkinlik esnasında okumuş olduğu şiirden dolayı hakkında açılan soruşturma çerçevesinde 31 Mart 1998 tarihinde Diyarbakır DGM'de yargılanmaya başlanmıştır.³¹³ 21 Nisan tarihinde Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 312/2 maddesi uyarınca açıklanan karara göre Erdoğan, 10 ay mahkûmiyet cezası almıştır. Erdoğan, şiirin Ziya Gökalp'e ait olduğunu vurgulamış ve karara ilişkin Türk sağ siyasetinin önemli referanslarından olan Adnan Menderes benzetmesi içeren bir değerlendirmede bulunmuştur.³¹⁴ Yargıtay tarafından kararın onanması sonrası, infaz yasası çerçevesinde Erdoğan'ın 10 aylık hapis cezasının 4 ay 10 gününü cezaevinde geçirmesi durumu belirlemiştir.³¹⁵ Erdoğan, 1999 genel seçimleri neticesinde parti geleneğinin yaşadığı düşüşle birlikte, taban ve tavandan önemli ziyaretçiler çekmeye başlamıştır.³¹⁶

Yenilikçi ve gelenekçi hareketlerin parti içi en büyük karşılaşması, 14 Mayıs 2000 tarihinde gerçekleşen FP Kongresinde olmuştur. Erbakan destekli aday Recai Kutan 633 oy, Erdoğan ve yenilikçi ekip destekli Abdullah Gül ise 521 oy almıştır.³¹⁷ Sonuçlar, yenilikçi hareketin parti tabanındaki gücünü göstermiştir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, 7 Mayıs 1999 tarihinde FP'nin, "laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği" ve "kapatılan RP'nin devamı olduğu" gerekçeleriyle kapatılmasını istemiştir.³¹⁸ Erdoğan'ın başını çektiği yenilikçiler 20 Mayıs 2001 tarihinde, yeni siyasal oluşumun doğru zamanda siyasal harekete dönüşeceği açıklaması çerçevesinde Erdemliler Hareketi isimli bir oluşum ile yeni partinin sinyallerini vermişlerdir.³¹⁹ FP'nin Haziran ayında kapatılması sonrasında, Ağustos ayı başında farklı siyasal geçmişe mensup politikacıların da katılımı ile Afyonkarahisar'daki kamp süreci içerisinde yenilikçilerin yeni partisinin at yapısı kurulmuştur. 28 Şubat sürecinde DYP çatısı altında politika yapan ve İçişleri Bakanlığı görevini ifa etmiş bulunan Meral Akşener'in, bir süredir temas içerisinde olduğu Erdoğan hareketinden ayrılma kararı dikkat çekmiştir.³²⁰ 14 Ağustos 2001

³¹³ Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, **1980 Sonrası İslami Hareket 3 Recep Tayyip Erdoğan Bir Dönüşüm Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s.77-78.

³¹⁴ " 'Menderes Hatası' Olur", **Hürriyet**, 23.04.1998, <http://www.hurriyet.com.tr/menderes-hatasi-olur-39015477>, (13.03.2017).

³¹⁵ Arife Avcu, "Erdoğan 53 Gün Daha Erteleme İstiyor", **Milliyet**, 26.01.1999, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1999/01/26>, (13.03.2017).

³¹⁶ Çakır ve Çalmuk, s.79-85.

³¹⁷ Aydın ve Taşkın, s.462.

³¹⁸ "Fazilet Kan Emici Vampirler", **Sabah**, 08.05.1999, <http://arsiv.sabah.com.tr/1999/05/08/p01.html>, (13.03.2017).

³¹⁹ "Erdoğan: Oluşumumuzun Adı 'Erdemliler Hareketi' ", **Hürriyet**, 20.05.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-olusumumuzun-adi-erdemliler-hareketi-39244101>, (14.03.2017).

³²⁰ "Neden Ayrıldı Anlamadım", **Milliyet**, 04.08.2001, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2001/08/04>, (14.03.2017).

tarihinde Erdoğan'ın da içerisinde yer aldığı 74 kurucu üye tarafından AK Parti kurulmuştur.³²¹

3 Kasım seçim sürecinde kamuoyundan sık karşılaşılan tartışmalardan birisi Erdoğan'ın değişiminin ne ölçüde olduğu doğrultusunda gelişim göstermiştir. Erdoğan ise değişimden ziyade gelişim sürecinin söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Erdoğan, ülke yönetiminde türban sorununun öncelik oluşturmaması gerektiğini ve ekonomik meselelerin bir numaralı uğraş alanı olması gerektiğini savunmuştur. Erdoğan, gelişim süreci neticesinde AB ve IMF'ye de geçmişten farklı baktığını açıklamıştır.³²²

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun, 21 Ağustos 2001 tarihli başvurusunun Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilmesi ile birlikte Erdoğan, 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerine girememiştir.³²³

3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde Türk siyasal yaşamında köklü değişimler yaşanmış ve iki partili bir meclis yapısı oluşmuştur. AK Parti, %34,29 oy ve 363 milletvekiline ulaşmıştır. CHP ise %19,38'lik oy oranı ve 178 milletvekili ile TBMM içerisindeki tek muhalefet partisi olarak konumlanmıştır.³²⁴

B. 7 Haziran Seçimleri Öncesi AK Parti'nin Karşılaştığı Krizler

AK Parti'nin 2007 yılında karşılaşmış olduğu 11. Cumhurbaşkanı seçim süreci krizi, beraberinde erken genel seçimleri getirmiş ve siyasal sistem özelinde çeşitli değişikliklere sebebiyet vermiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi, ilgili başlıkta irdeleneceği üzere 21 Ekim 2007 tarihinde gerçekleştirilen referandumla kabul edilen Cumhurbaşkanı seçim yöntemini hususundaki değişikliktir. Değişikliğin ilk uygulama alanı olan 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ise 7 Haziran 2015 Genel Seçim sürecindeki önemli gündem maddelerinden olan başkanlık sistemi temalı tartışmalara kapı aralamıştır. AK Parti'nin 7 Haziran 2015 Genel Seçim süreci öncesi karşılaşmış olduğu Gülen Cemaati³²⁵ krizi ise ilgili bölümde

³²¹ "Adalet ve Kalkınma Partisi Kuruldu", **Hürriyet**, 14.03.2001, <http://www.hurriyet.com.tr/adalet-ve-kalkinma-partisi-kuruldu-10017>, (14.03.2017).

³²² "Tayyip: Türban Geri Planda", **Milliyet**, 10.08.2002, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2002-/08/10>, (14.03.2017).

³²³ Aydın ve Taşkın, s.467.

³²⁴ Kara, s.391.

³²⁵ Hareket, söz konusu süreç öncesi kamuoyunda ekseri olarak "Cemaat" olarak anılmıştır. Kimi akademik çalışmalarda, "Gülen Cemaati" ve "Gülen Hareketi" ifadelerine rastlanılmaktadır. 17-25 Aralık sürecini takiben ilk olarak dönemin Başbakanı ve AK Parti kaynaklarının hareketi "Paralel Yapı" olarak nitelendirdikleri gözlemlenmiştir. 30 Ekim 2014 tarihli MGK toplantısı sonrası MGK tarafından yapılan

irdeleneceği üzere, krizin 17 ve 25 Aralık evresi çerçevesinde iktidar ve muhalefet partilerinin seçim sonrası koalisyon pazarlıklarında öncelikli tartışma alanlarından birisini oluşturmuştur.

1. 11. Cumhurbaşkanı Seçim Süreci Krizi

11. Cumhurbaşkanı seçim süreciyle ilgili kamuoyundaki tartışmaların yoğunlaşmaya başladığı tarih 2005 olarak kaydedilmiştir. 2005 yılında 11. Cumhurbaşkanı seçim sürecine ilişkin bir değerlendirmede bulunan 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Erdoğan'ın 11. Cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda eşinin başının kapalı olmasının bu duruma engel tanımayacağını ve bu yönde bir kural olmadığını belirtmiştir. Demirel, bu yönde bir kuralın gerekli olup olmadığı yönündeki soruya ise bir kuralın gerekli olduğu doğrultusunda cevap vermiş ve Devrim Kanunları'na getirilecek çeşitli ilavelerin gerekliliğinden bahsetmiştir. Demirel, kural istemini huzur ve sükûn ortamının gerekçesi olarak savunmuştur.³²⁶ CHP Genel Başkanı Baykal, Demirel'in önerisine ilişkin değerlendirmesinde, bu mevzunun yasalarla değil uzlaşa ile aşılması gerektiğini belirtmiş, başörtüsü ve türban ayrımını dile getirmiştir. Baykal, eşi türbanlı bir cumhurbaşkanının kimlik krizi getireceği iddiasında bulunarak, hükûmet süresini bir düzenleme ile 4 yıla indirerek 2006 yılında yahut 2007 yılının Nisan ayında bir erken seçime gitme önerisinde bulunmuştur. Baykal'ın önerisinin özü 11. Cumhurbaşkanı seçimini yeni dönem TBMM yapısının gerçekleştirilmesi çerçevesinde şekillenmiştir.³²⁷ CHP'nin süreç içerisinde seçimlere ilişkin söz konusu öneriyi sıklıkla dile getirdiği gözlemlenmiştir.

10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolacağı tarih olan 16 Mayıs 2007 tarihinden kısa bir süre önce, seçim gündemi çerçevesinde geniş katılımlı organizasyonlar düzenlenmiştir. Cumhuriyet mitingleri olarak isimlendirilen toplantılar Ankara, İstanbul, Manisa, Çanakkale, İzmir ve Samsun'da

açıklamada hareket ile ilgili olarak, "...legal görünüm altında illegal faaliyet yürüten paralel yapılanmalar..." ibaresinin kullanıldığı kaydedilmiştir. Söz konusu MGK sonrası 26 Mayıs 2016 MGK'sına dek bütün MGK'larda "Paralel Devlet" ifadesinin tekrarlandığı kaydedilmiştir. 26 Mayıs 2016 MGK'sında hareket resmi manada terör örgütü olarak ilan edilmiştir. 20 Temmuz 2016 MGK'sından sonra yapılan açıklamada "Fetullahçı Terör Örgütü" adı tercih edilmiştir. 28 Eylül 2016 MGK'sında "FETÖ/PDY" kullanımı gözlemlenmiştir. MGK'nın ilgili tanımlamaları için bkz.

T.C Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 2011-2017 Yılları Arası Basın Bildirileri, **Basın Bildirileri Arşivi**, <http://www.mgk.gov.tr/index.php/2011-2015-yillari-arasi-basin-bildirileri>, (01.03.2017).

³²⁶ "Demirel'den Çok Tartışılacak Öneri", **Hürriyet**, 05.06.2005, <http://www.hurriyet.com.tr/demirelden-cok-tartisilacak-oneri-324962>, (27.03.2017).

³²⁷ "Baykal: Cumhurbaşkanı'nı Yeni Meclis Seçsin", **Hürriyet**, 12.06.2005, <http://www.hurriyet.com.tr/baykal-cumhurbaskanini-yeni-meclis-secsin-326728>, (27.03.2017).

gerçekleştirilmiştir. Mitingler, Başbakan Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmaması motivasyonu ile gerçekleştirilmiş ve alanlarda Başbakan Erdoğan'ın muhalefet partilerince eleştiri konusu yapılan çeşitli konuşmalarına yer verilmiştir. Cumhuriyet mitinglerinin düzenlenmesinde laiklik hassasiyeti çerçevesinde ön plana çıkan Atatürkçü Düşünce Derneği ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği öncülüğü gözlemlenmiştir.³²⁸

Mitinglerde mevcut siyasal iktidara alternatif siyasal hareketler oluşturulması konusunda bir istem dili gözlemlenmiştir. 29 Nisan tarihinde İstanbul Çağlayan'da düzenlenen mitingde gazeteci Tuncay Özkan'ın merkez sağ partileri olan ANAP ve DYP ile sol siyasetin temsilcilerinden DSP ve Sosyaldemokrat Halk Partisi'ne (SHP)³²⁹ birleşme çağrısında bulunması, bu minvalde verilebilecek bir örnek olarak ön plana çıkmıştır.³³⁰

Genelkurmay Başkanı Org. Yaşar Büyükanıt, 12 Nisan 2007 tarihinde gerçekleştirdiği bir değerlendirmede, Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin yaklaşımını özetlemiş ve "Cumhuriyet değerlerine sözde değil özde bağlı" bir adayın seçilmesi isteğini dillendirmiştir. Büyükanıt, Cumhuriyet mitinglerine ilişkin değerlendirmesinde, demokratik bir girişim olarak ele aldığı toplantılardan ürkmenin anlamsız olduğu yorumunu yapmıştır.³³¹ Mitinglerin hazırlanmasında önemli rol oynayan çeşitli sivil toplum kuruluşlarının yöneticileri arasında emekli Ordu mensuplarının bulunması dikkat çekmiştir. İktidar partisi çevrelerinde, Ordu mensuplarının mitinglere destek verdiği düşüncesi çerçevesinde, organizasyonların darbe endişesiyle değerlendirildiği gözlemlenmiştir.³³² Başbakan Erdoğan, demokrasinin yansımasının seçimler olduğunu savunmuş ve ekonomik parametreler odaklı bir değerlendirme ile istikrar vurgusu yapmıştır. Erdoğan, 17 Nisan tarihli değerlendirmesinde Ankara Tandoğan'da gerçekleşen mitinge ilişkin haberlerde verilen sayıları eleştirmiş ve toplananların "bindirilmiş kıtalar" olduklarını iddia etmiştir.³³³

2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde en dikkat çekici polemiklerden birisi 367 krizi olarak isimlendirilen toplantı yeter sayısına ilişkin sorun çerçevesinde gelişim göstermiştir. Yargıtay Cumhuriyet eski Başsavcısı Sabih

³²⁸ Altan Öymen, **Kayıp Yaz-2015**, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s.176.

³²⁹ İlk SHP, ilgili bölümde irdelendiği üzere 1995 tarihli birleşme neticesinde CHP'ye katılmıştır. Bahsi geçen SHP, 2002 tarihinde kurulan siyasal partidir.

³³⁰ "Çağlayan'da Bayrak Krizi", **Hürriyet**, 30.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/caglayanda-bayrak-denizi-6427743>, (28.03.2017).

³³¹ "Büyükanıt Cumhurbaşkanı Adayını Tarif Etti", **Radikal**, 13.04.2007, <http://www.radikal.com.tr/politika/buyukanit-cumhurbaskani-adayini-tarif-etti-811228/>, (28.03.2017).

³³² Öymen, s.176.

³³³ "Tandoğan'dakiler Bindirilmiş Kıta", **Hürriyet**, 18.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/tandogan-dakiler-bindirilmis-kita-6350588>, (28.03.2017).

Kanadoğlu başta olmak üzere bazı hukukçular, Cumhurbaşkanı seçiminin ilk iki turunda 367 oy arandığını ve 367 oyun bulunabilmesi için Genel Kurul'da en az 367 milletvekilinin bulunması gerektiği doğrultusunda bir görüşü ön plana çıkarmıştır. Bu görüşe karşıt düşünce ise, gerçekleştirilen hiçbir Cumhurbaşkanı seçiminde toplantının söz konusu uygulama ile açılmadığı ve ilk kez bu yönde bir gerekçe oluşturulduğu savı olmuştur.³³⁴

AK Parti, 24 Nisan 2007 tarihinde 11. Cumhurbaşkanı seçimleri için Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ü aday göstermiş, CHP ise aday çıkarmamış ve oylamaya katılmama kararı almıştır. 27 Nisan tarihindeki ilk tur oylamada bulunan 361 milletvekilinin 357'si oylarını Gül'e vermiştir.³³⁵ AK Parti Milletvekili Ersönmez Yarbay'ın adaylıktan çekilmesi ile Gül, 11.Cumhurbaşkanı seçimlerindeki tek aday olarak kalmıştır. DYP ve ANAP, Genel Kurul'a katılmama eğilimi doğrultusunda hareket etmiş, buna karşın iki partiden ikişer milletvekilinin oylamaya katıldıkları gözlemlenmiştir. CHP'nin 8 milletvekili ise gözlem amaçlı çeşitli sebepler çerçevesinde zaman zaman TBMM'ye girmiştir. Bu durum AK Parti ve CHP kurmayları arasında, oylamaya katılan milletvekili sayısı konusunda polemik yaratmıştır. CHP, 367 milletvekilinin oylamaya katılmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne iptal istemi ile başvuruda bulunmuştur.³³⁶

Genelkurmay Başkanlığı, 27 Nisan tarihinde gündem değiştiren açıklamasını internet sitesi üzerinden yayınlamıştır. Tarihe 27 Nisan E-Muhtırası olarak geçen bildiride, laiklik karşıtı davranış olarak gözlemlenen kimi olaylar aktarılmış ve Genelkurmay Başkanı Org. Yaşar Büyükanıt'ın 12 Nisan tarihli değerlendirmesindeki "rejime sözde değil özde bağlı olmak" söylemine atıf yapılmıştır. Bildirinin en çok tartışılan kısımlarından birisi ise TSK'nın "gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağını" deklare etmesi olmuştur.³³⁷

28 Nisan tarihinde Hükûmet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek bildiriye hedef alan bir açıklama yapmıştır. Çiçek, zamanlamayı manidar olarak nitelemiştir. Çiçek'in manidar zamanla vurgusunun gerekçesi olarak, 367 tartışmalarına ilişkin Anayasa Mahkemesi eksenli tartışmaların yaşanması ve bildirinin mahkeme

³³⁴ Öymen, s.167-168.

³³⁵ Öymen, s.169.

³³⁶ "Meclis'te 368 Kişi Var İddiası", **Hürriyet**, 28.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/mecliste-368-kisi-var-iddiasi-6414928>, (28.03.2017).

³³⁷ "Genelkurmay'dan Çok Sert Açıklama", **Hürriyet**, 29.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961>, (27.03.2017).

kararlarına etki etmek noktasında değerlendirilebileceği yorumu gözlemlenmiştir.³³⁸ AK Parti, bildiriye karşı bir tutum takınmış ancak radikal olarak değerlendirilebilecek bir yönelimde bulunmamıştır. Genelkurmay Başkanı Org. Büyükanıt'ın görevden alınmasını talep eden AK Parti Adıyaman Milletvekili Hüsrev Kutlu'nun demeçleri, parti tarafından "haddi aşan ifade" olarak nitelenmiş ve kendisinin uyarıldığı açıklanmıştır.³³⁹ Süreç muhalefet partilerince kriz olarak ele alınmış ve erken seçim çağrıları ön plana çıkmıştır.³⁴⁰

Anayasa Mahkemesi 1 Mayıs 2007 tarihinde, CHP'nin yapmış olduğu başvuruya binaen, 27 Nisan tarihinde gerçekleştirilen ilk tur oylamayı 367 üyenin toplantıda hazır olmaması nedeniyle toplantı yeter sayısına ulaşamadığı gerekçesiyle iptal etmiştir.³⁴¹ 3 Mayıs tarihinde, AK Parti'nin seçim önergesi çerçevesinde, muhalefetin de desteği ile erken seçim kararı alınmış ve erken seçimlerin 22 Temmuz 2007 günü gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.³⁴²

Yeniden gerçekleştirilen ilk iki tur oylamanın ilkinde 356, ikincisinde ise 358 milletvekili oylamaya katılmış ve 367 sayısına gene ulaşamamıştır. 6 Mayıs 2007 tarihinde Abdullah Gül, adaylıktan çekilme kararını açıklamıştır.³⁴³

AK Parti'nin öncülüğünde hazırlanan anayasa değişikliği paketi, 10 Mayıs tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Paket, Cumhurbaşkanı seçiminin halk tarafından yapılması, Cumhurbaşkanı görev süresinin 7 yıldan 5 yıla düşürülmesi ve bir kişinin beşer yıllık sürelerle en çok iki kez bu makama aday olabilmesini öngörmüştür. Aynı paket çerçevesinde hükûmetin görev süresi 5 yıldan 4 yıla çekilmiş ve TBMM görüşmelerinin açılmasında 367 sayısının aranmaması da kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilen paket, TBMM Genel Kurulu tarafından hiçbir değişiklik yapılmadan tekrar kabul edilmiştir. Paket, 21 Ekim 2007 tarihinde %68,9 oy ile halk tarafından kabul edilmiştir.³⁴⁴ Söz konusu düzenleme sonrası, Türk siyasal yaşamında hükûmet sistemi odaklı tartışma konuları öncelikli gündem maddesi olarak gözlemlenmeye başlanmıştır.

³³⁸ "Zamanlama Manidar İfadeler Çok Üzücü", **Hürriyet**, 29.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/z-amanlama-manidar-ifadeler-cok-uzucu-6426618>, (27.03.2017).

³³⁹ "Büyükanıt Görevden Alınsın" Diyen Milletvekiline Uyarı", **Hürriyet**, 29.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/buyukanit-gorevden-alinsin-diyen-milletvekiline-uyari-6425186>, (27.03.2017).

³⁴⁰ "Gül: Adaylıktan Çekilmiyorum", **Hürriyet**, 29.04.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/gul-adayliktan-cekilmiyorum-6423029>, (27.03.2017).

³⁴¹ Aydın ve Taşkın, s.478.

³⁴² "Erken Seçim 22 Temmuz'da", **Habertürk**, 03.05.2007, <http://www.hab-erturk.com/gundem/haber/22092-erken-secim-22-temmuzda>, (27.03.2017).

³⁴³ "Gül Adaylıktan Çekildi", **Hürriyet**, 06.05.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gul-adayliktan-cekildi-6466839>, (27.03.2017).

³⁴⁴ Aydın ve Taşkın, s.480.

22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerin ana gündem maddesi Cumhurbaşkanlığı seçim süreci eksenli tartışmalar noktasında gelişim göstermiştir. Seçimlerin neticesinde AK Parti, 2002 seçimlerine kıyasla oylarını yaklaşık %12 oranında arttırmış ve %46,58 bandına taşımıştır. Milletvekili sayısı ise 363'ten 341'e inmiştir. CHP oy oranını %19,4'ten %20,9'a çıkarmış ancak milletvekili sayısı 178'den 112'ye inmiştir. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri neticesinde TBMM'deki iki partili yapı sona ermiş ve MHP %14,27 oy oranı ile 71 milletvekili çıkarmak suretiyle parlamentoda temsil hakkı kazanmıştır. Seçimler neticesinde çoğunluğu Kürt siyasal çizgisini temsil eden Demokratik Toplum Partisi (DTP) destekli olmak üzere 26 bağımsız milletvekili de TBMM'ye girmiştir.³⁴⁵

Seçimlerin ardından bir değerlendirmede bulunan MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, 11. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Genel Kurul'a gireceklerini açıklamış ve 367 sorunun yaşanmayacağını belirtmiştir.³⁴⁶ Gül, 28 Ağustos 2007 tarihinde gerçekleşen üçüncü tur oylama neticesinde almış olduğu 339 oy ile 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.³⁴⁷

2. Gülen Cemaati Krizi

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri öncesinde AK Parti'nin karşılaşmış olduğu Gülen Cemaati krizi, 7 Şubat 2012 tarihinde MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın ifadeye çağırılması, dershanelerin dönüşüm süreci, 17 ve 25 Aralık 2013 operasyonları ve MİT tırlarının durdurulması gibi çeşitli ana kategorilerde irdelenebilmektedir. Buna karşın, krizin 17-25 Aralık aşaması, 7 Haziran 2015 Genel Seçimi sonrası partilerin koalisyon görüşmelerini etkileyen bir içeriğe sahip olması sebebiyle özel bir önem arz etmiştir.

Yargı ve Emniyet birimlerinin dahilinde gerçekleştirilmek istenen 17 ve 25 Aralık tarihli operasyonlar, iktidar partisi tarafından darbe girişimi olarak ele alınırken, muhalefet partilerince yolsuzluk ve rüşvet ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. İktidar partisi, Gülen Cemaati'nin devlet içerisinde ayrı bir "paralel devlet" kurduğu tezini ön plana çıkarmıştır. Yaşanan kriz neticesinde siyasal iktidarın atmış olduğu adımlara ilişkin muhalefet partilerinin önemli endişeleri olduğu gözlemlenmiş ve yolsuzluk soruşturmalarının engellediği ithamları gündeme

³⁴⁵ Öymen, s.172-173. Aydın ve Taşkın, s.478.

³⁴⁶ Fikret Bila, "MHP Lideri Bahçeli: Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Meclis'teyiz", **Milliyet**, 26.07.2007, <http://www.milliyet.com.tr/mhp-lideri-bahceli--cumhurbaskani-seciminde-meclis-teyiz/fikret-bila/siyaset/yazardetayarsiv/26.07.2007/207540/default.htm>, (28.03.2017).

³⁴⁷ Öymen, s.175.

getirilmiştir. Kamuoyunda kuvvetler ayrılığının ihlali endişeleri ve yolsuzluklarla mücadele konularına ilişkin iki farklı görüş gelişim göstermiştir. Benzer bir ayrım paralel devlet yapılanmasına ilişkin inanç konusunda belirlemiştir. CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu, operasyonların paralel devlet tarafından yapılmadığını savunmuş ve yolsuzluk vurgusunda bulunmuştur.³⁴⁸ MHP Genel Başkanı Bahçeli, Başbakan Erdoğan'ın süreç içerisindeki tezlerini reddeden bir yaklaşım benimsemiştir. Paralel yapı kavramının yolsuzlukları örtme eğilimi olduğunu savunmuş ve AK Parti ile Gülen Cemaati arasındaki ilişkilerin geçmişteki mahiyetini gündeme getirmiştir.³⁴⁹

Kriz, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sürecinde muhalefet ile iktidar partisi arasında köklü görüş ayrılıkları doğuran gelişmelere sebebiyet vermiştir.

II. 7 HAZİRAN 2015 GENEL SEÇİMLERİ İLE OLUŞAN HÜKÜMET KRİZİ SÜRECİ

A. 7 Haziran Genel Seçimleri Öncesi Parlamento'da Temsil Edilen Partilerin Söylemleri

1. Ahmet Davutoğlu Liderliğinde AK Parti'nin Söylemleri

10 Ağustos 2014 tarihinde AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Erdoğan'ın, Cumhurbaşkanı seçilmesi akabinde, AK Parti 1. Olağanüstü Kongresi ile Dışişleri Bakanı ve Konya Milletvekili Ahmet Davutoğlu 27 Ağustos 2014 tarihinde yeni genel başkan seçilmiştir.³⁵⁰ Parti içerisinde dikkat çekici bir dönüşüm de kadrolarda meydana gelmiştir. Parti tüzüğü çerçevesinde kesintisiz en fazla üç dönem seçilebilme hükmü gereğince siyasal yaşamın ve parti tabanının aşına olduğu 70 isim milletvekili adayı olamamıştır.³⁵¹

AK Parti, 15 Nisan 2015 tarihinde seçim beyannamesini açıklamış, beyanname 380 sayfalık içerik ve 6 ana bölümden oluşmasının yanı sıra "Beyannamemizden Seçilmiş 100 Önemli Proje" başlığını içermiştir. Beyannamenin adı "Yeni Türkiye Yolunda Daima Adalet, Daima Kalkınma" olarak tercih edilmiştir.

³⁴⁸ "Operasyonu Paralel Devlet Yapmadı", **Radikal**, 22.03.2014, <http://www.radikal.com.tr/politika/operasyonu-paralel-devlet-yapmadi-1182727/>, (04.03.2017).

³⁴⁹ "Bahçeli'den '14 Aralık Operasyonu Açıklaması' ", **Cumhuriyet**, 16.12.2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/163407/Bahceli_den_14_Aralik_operasyonu_aciklamasi.html, (04.03.2017).

³⁵⁰ Zeynep Güranlı ve Aysel Alp, "Ahmet Davutoğlu Genel Başkan Seçildi", **Hürriyet**, 27.08.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/ahmet-davutoglu-genel-baskan-secildi-27088866>, (07.03.2017).

³⁵¹ "AK Parti Milletvekili Seçim Listeleri YSK'ya Teslim Edildi", **Hürriyet**, 07.04.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/ak-parti-milletvekili-secim-listeleri-yskya-teslim-edildi-28672974>, (08.03.2017).

Beyannamenin sunuş kısmında Erdoğan vurgusu dikkat çekmiştir. Beyannamenin temel argümanı olarak Yeni Türkiye vaadi dikkat çekmiştir. İlk bölüm olarak yayınlanan “Demokratikleşme ve Yeni Anayasal Sistem” başlığının “Yönetim Modeli ve Başkanlık Sistemi” alt başlığında 2007 tarihli anayasa değişikliği değerlendirilmiştir. Sistemin mevcut hali ile kriz üretebildiği savunması çerçevesinde bir formül değerlendirmesi olarak başkanlık sistemi vurgusu yer almıştır.³⁵² Buna karşın Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın başkanlık sistemi vurgusu çerçevesinde yön verdiği 7 Haziran seçim süreci ile Başbakan Davutoğlu’nun yürütmüş olduğu kampanyalardaki başkanlık sistemi söylemi aynı yoğunluğu taşımamıştır.³⁵³

AK Parti seçim beyannamesinin Çözüm Süreci’ne ilişkin yaklaşımı konusunda bir takım tartışmalar yaşanmıştır. Çözüm Süreci’ne ilişkin bölümün beyannamede olmadığına anlaşılmaması üzerine Başbakan Davutoğlu, metnin baskıya gönderilmesi esnasında yaşanan kaymalar nedeniyle birkaç sayfanın düştüğünü ve yeni bir baskı ile o sayfaların ekleneceğini açıklamıştır.³⁵⁴ Bu durum, Halkların Demokratik Partisi (HDP) Eş Başkanı Selahattin Demirtaş’ın, başkanlık sistemi aleyhine gelişen söylemi çerçevesinde kamuoyunda yoğun tartışmalara sebebiyet vermiştir.

2. CHP’nin 7 Haziran Seçimlerindeki Söylemleri

CHP’nin seçim bildirgesi giriş ve sonuç bölümleriyle 200 sayfa dolayında seyreden bir içerikten oluşmuştur. “Özgürlük, Hukuk Devleti ve Demokrasi”, “İstihdam Yaratan Kapsayıcı Ekonomi”, “Dayanışma ve Sosyal Adalet”, “Yurttaş için Nitelikli Kamu Hizmeti”, “Doğa ve Kent Hakkı”, “Yurttaş ve Değer Temelli Dış Politika” ve “Bilgi Toplumuna Doğru” bildirgenin başlıkları olarak tercih edilen isimler olmuştur.³⁵⁵

CHP seçim bildirgesinin kamuoyu nezdinde dikkat çekici addedilen bölümlerinden biri ekonomik vaatler kısmı olmuştur. Ekonomik vaatler yoğun olarak

³⁵² AK Parti, “2015 Seçim Beyannamesi Açıklandı”, **Haberler**, 15.04.2015, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/secim-beyannamesi-aciklandi/73293#1>, (08.03.2017).

³⁵³ Haluk Alkan ve Abdullah Özkan, “Değişim-Kurumsallaşma ve Kırılma: 7 Haziran Seçimleri Bağlamında AK Parti”, (Ed. Edip Asaf Bekaroğlu), **Türkiye’de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları Araftaki Seçim 7 Haziran 2015**, Vadi Yayınları, İstanbul, 2015, s.82-83.

³⁵⁴ “Davutoğlu: Çözüm Süreci Beyanname Matbaaya Giderken Düştü”, **Radikal**, 19.04.2015, <http://www.radikal.com.tr/politika/davutoglu-cozum-sureci-beyanname-matbaaya-giderken-dustu-1339092/>, (12.03.2017).

³⁵⁵ Oğuz Göksu ve Fatih Özkoyuncu, “7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde CHP’nin Seçim Kampanyasının Temelleri, Söylemi ve Uygulamaları”, **Siyasetin İletişim Odağı Seçim Kampanyaları**, (Ed. Abdullah Özkan), Konya, 2015, s.128-130.

toplumun dar ve orta gelir grubu olarak nitelendirilen kesimlerine yönelmiştir.³⁵⁶ Partinin geliştirmiş olduğu Merkez Türkiye isimli gelecek odaklı ekonomik kalkınma projesi ise 21 Mayıs 2015 tarihinde kamuoyu ile paylaşılmıştır.³⁵⁷

Kamuoyunda Çözüm Süreci olarak tartışılan konuya bildirmede, Kürt sorunu olarak başlık açılmıştır. Sorunun çözüm yeri olarak TBMM işaret edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sıklıkla gündemde tuttuğu başkanlık sistemi konulu tartışmalara karşı CHP, parlamenter sistem yanlısı net bir tutum sergilemiştir.³⁵⁸

3. MHP'nin 7 Haziran Seçimlerindeki Söylemleri

MHP, 7 Haziran seçim beyannamesini 3 Mayıs tarihinde açıklamıştır. "Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek" başlığı altında, "Bizimle Yürü Türkiye" sloganı çerçevesinde hazırlanan beyanname sunuş bölümü çıkarıldığında 7 ana başlıktan müteşekkil olmuştur. Ana başlıklar şu şekilde tercih edilmiştir; "Akıl Tutulmasından Akıllı Devlete", "Çağın Dinamiklerine Millî Bakış", "Küresel Güç Türkiye Vizyonu", "İktidar Anlayışımız, Temel Görüş ve Hedeflerimiz", "Demokrasi Anlayışımız ve Temel Haklar", "Politikalarımız", "Geleceğin Birlikte İnşası". Politikaların aktarıldığı başlık beyannamenin en geniş kısmını oluşturmuş ve geliştirilen 30 politika seçmene sunulmuştur.³⁵⁹

MHP, 7 Haziran seçim süreci boyunca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gündemde tutmaya gayret gösterdiği başkanlık sistemi önerisine karşı çıkmıştır. MHP seçim kampanyalarında toplumun geniş kesimlerine seslenen ekonomik vaatlerin önemli yer edindiği gözlemlenmiştir.³⁶⁰

MHP Genel Başkanı Bahçeli, seçim sürecinin en önemli vurgusu olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan eleştirisi stratejisini geliştirmiştir. Bahçeli'nin, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ilişkin eleştiri konuları olarak, Cumhurbaşkanlığı konutu, 17 ve 25 Aralık operasyonları temelli yolsuzluk ve rüşvet iddiaları, Çözüm Süreci ve başkanlık sistemi tartışmaları ön plana çıkmıştır.

³⁵⁶ Göksu ve Özkoyuncu, s.155-156.

³⁵⁷ Göksu ve Özkoyuncu, s.172.

³⁵⁸ "CHP'nin Seçim Bildirgesi", **Hürriyet**, 19.04.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/chpnin-secim-bildirgesi-28775276>, (09.03.2017).

³⁵⁹ MHP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimi Seçim Beyannamesi", **Milliyetçi Hareket Partisi Yayınlar Arşivi**, 03.05.2015, https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/MHP_Secim_Beyannamesi_2015_tam.pdf, (10.03.2017).

³⁶⁰ MHP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimi Seçim Beyannamesi", **Milliyetçi Hareket Partisi Yayınlar Arşivi**, 03.05.2015, https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/MHP_Secim_Beyannamesi_2015_tam.pdf, (10.03.2017), s.64.

MHP seçim kampanyalarının hedefinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti eleştirisinin yer aldığını gösteren en dikkat çekici söylemlerden birisi, partinin genel başkan yardımcısı Semih Yalçın'ın Yeniçağ Gazetesine vermiş olduğu mülakatta gözlemlenmiştir. Yalçın, iktidara gelmeleri durumunda "AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı yargılayacakları" değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁶¹

4. HDP'nin 7 Haziran Seçimlerindeki Söylemleri

HDP, 7 Haziran seçim sürecini üç farklı bildirge üzerinden inşa etmiştir. Bildirgelerden bir tanesi tüm seçmenlere hitap ederken diğer ikisi, kadın ve gençler teması çerçevelerinde ayrıntılı biçimde hazırlanmıştır. HDP, seçim bildirgesini 21 Nisan tarihinde açıklarken, bildirgenin başlığı "Büyük İnsanlık" olmuştur.³⁶² HDP, seçim sürecinde kendisini Türkiye partisi olarak konumlandırmak eğiliminde olmuş ve HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, kampanya sürecindeki performansı ile kamuoyunda dikkatleri üzerine çekmiştir.³⁶³

HDP seçim bildirgesinin 21 Nisan tarihinde açıklanmasına karşın partinin seçim kampanyasının başlangıç miladı ve ülke siyasetinde iz bırakan hareket noktası, doğrudan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan, 17 Mart tarihli TBMM grup toplantısı olmuştur. Selahattin Demirtaş, 17 Mart 2015 tarihinde TBMM grup toplantısında kısa bir konuşma yapmıştır. Demirtaş, kısa süreli grup konuşmasında, AK Parti ile hiçbir pazarlıkları olmadığını ifade etmiştir. Demirtaş konuşmasını şu cümleler ile bitirmiştir: "...Sayın Recep Tayyip Erdoğan, HDP var oldukça, HDP'liler bu topraklarda nefes aldıkları müddetçe sen başkan olamayacaksın. Sayın Recep Tayyip Erdoğan seni başkan yaptırmayacağız. Seni başkan yaptırmayacağız. Seni başkan yaptırmayacağız..."³⁶⁴

³⁶¹ Selcan Taşçı, "Hukuki Hazırlığını Yaptık Erdoğan'ı, Vatana İhanetten Yargılayacağız", **Yeniçağ**, 12.05.2015, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/hukuki-hazirligini-yaptik-erdogan-vatana-ihanetten-yargilayacagiz-114156h.htm>, (10.03.2017).

³⁶² HDP, Seçim Bildirgeleri, Genel Seçim 7 Haziran, **Materyaller**, <http://www.hdp.org.tr/tr/materyaller/genel-secim-7-haziran/6010>, (11.03.2017).

³⁶³ Derya Gül ve Esra Bozkanat, "HDP'nin 7 Haziran 2015 Seçim Kampanyası: İletişim Stratejileri, Seçim Bildirgesinin Analizi ve Vaatleri", **Siyasetin İletişim Odağı Seçim Kampanyaları**, (Ed. Abdullah Özkan), Konya, 2015, s.348-350.

³⁶⁴ "Seni Başkan Yaptırmayacağız", **Cumhuriyet**, 17.03.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/231943/_Seni_baskan_yaptirmayacagiz_.html, (11.03.2017).

B. Partilerin 7 Haziran Genel Seçim Sonuçları Üzerine Değerlendirmeleri

AK Parti seçimlerden %40,87 oy ve 258 milletvekili ile ilk sırada ayrılmıştır. Seçim sonuçları AK Parti'yi tek parti iktidarına taşımamıştır. Seçimlerden ikinci sırada ayrılan CHP, %24,95 oy oranı ve 132 milletvekili sayısına ulaşmıştır. MHP ve HDP 80'er milletvekili çıkarmışlardır. MHP'nin oy oranı %16,29 olurken, HDP %10'luk ülke geneli barajını aşarak, seçimlerden %13,12 oy oranı ile ayrılmıştır.³⁶⁵

Bir balkon konuşma gerçekleştiren Davutoğlu, diğer parti temsilcilerinin seçim değerlendirmelerini takip ettiğini belirtmiş, HDP'nin 56 ilde milletvekili çıkaramadığı doğrultusunda bir vurgu yapmış ve partisinin seçimlerden zaferle çıktığını savunmuştur. Davutoğlu seçim gecesi konuşmasında, “demokratik süreç içerisinde ülke yönetiminin zaafa uğramaması adına her türlü adımı atacakları” ifadesi ile koalisyon ihtimallerine yeşil ışık yakmıştır.³⁶⁶

Başbakan Davutoğlu, seçim sonrası katılmış olduğu ilk canlı yayın programında başkanlık sistemine geçmek istediklerini ancak halkın buna yetki vermediği ifadesinde bulunmuştur.³⁶⁷

Parti değerlendirmelerinde koalisyon hesaplarına ilişkin en büyük uzlaşmazlık konusu olarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konumu düşüncesi ön plana çıkmıştır. Zira muhalefet partilerinin ortak deklarasyonu mahiyetindeki parlamenter sistem odaklı bir anlayış çerçevesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “anayasal sınırlarına çekilmesi” vurgusu, seçim süreci ve sonrasında ön plana çıkan unsur olarak dikkat çekmiştir. Muhalefet partilerinin, 17 ve 25 Aralık dosyalarının yeniden araştırılması istemi ise olaylara darbe girişimi olarak yaklaşan AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan açısından ikinci anlaşmazlık hususu olarak sivrilmiştir.³⁶⁸

Seçim sonuçlarına üzerine gerçekleştirilen ilk değerlendirmelerin akabinde partinin çözümsüzlüğün adresi gibi bir görüntüye haiz kılınmaması yaklaşımı ön plana çıkmış ve koalisyon görüşmelerine kapıyı kapatan taraf olmama

³⁶⁵ T.C Yüksek Seçim Kurulu, 7 Haziran 2015-25.Dönem Milletvekili Genel Seçimi, **Seçim Arşivi**, http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010952&_afLoop=1891523322112141&_afWindowMode=0&_afWindowId=urOrg3idt_10#%40%3F_afWindowId%3DurOrg3idt_10%26_afLoop%3D1891523322112141%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010952%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3DurOrg3idt_22, (31.03.2017).

³⁶⁶ TRT HABER, “Ahmet Davutoğlu Balkon Konuşması”, **Türkiye**, 07.06.2015, <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/ahmet-davutoglu-balkon-konusmasi-188852.html>, (14.03.2017).

³⁶⁷ “Davutoğlu: Başkanlık Sistemi İstedik Ama Halk Yetki Vermedi”, **Radikal**, 11.06.2015, <http://www.radikal.com.tr/politika/davutoglu-baskanlik-sistemi-istedik-ama-halk-yetki-vermedi-1376908/>, (15.03.2017).

³⁶⁸ Deniz Zeyrek, “AK Parti Koalisyon Yapar mı? Seçim Sonuçları Sonrası AK Parti’de Son Durum”, **Hürriyet**, 09.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/ak-parti-koalisyon-yapar-mi-secim-sonuclari-sonrasi-ak-partide-son-durum-29234766>, (15.03.2017).

değerlendirmesine önem verilmiştir. Parti kurmayları ve kurullarınca yapılan değerlendirmelerde, seçmenin tüm partilere belli mesajlar verdiği ve AK Parti'nin de bir mesaja muhatap kılındığı görüşü ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, seçmenin AK Parti'nin dahli olmayan bir hükûmet istemediği ancak AK Parti'nin tek parti iktidarına da onay vermediği görüşü çerçevesinde bir analiz ön plana çıkmıştır.

Partinin 12 Eylül tarihinde gerçekleştirmek durumunda olacağı 5. Olağan Kongresi³⁶⁹, Başbakan Davutoğlu'nun hükûmet kurma süreci içerisinde, parti dinamikleri üzerindeki kuvvetli nüfuzu bilinen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın görüşlerinden bağımsız politika izleme olanağını tartışmaya açan bir husus olarak dikkat çekmiştir.

CHP, 7 Haziran 2015 Genel Seçimi neticesinde %24,95 oy oranı ve 132 milletvekili elde etmiştir. Parti kurmaylarının oy oranında beklenenin altında kalmasına ilişkin değerlendirmeleri, parti tabanından HDP'ye, %3 ile %4 arasında değişen oranlarda stratejik bir oy yönelimin olduğu doğrultusunda şekillenmiştir.³⁷⁰ CHP kurmayları seçim sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerinde, başkanlık sistemi talebinin seçmenden karşılık görmediği ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçimin kaybedeni olduğu vurgularını ön plana çıkarmışlardır.³⁷¹

CHP, bir koalisyon formülünde yer almak için 14 temel ilke deklarasyonu yayınlamıştır.³⁷²

CHP, muhalefet partilerinin bir hükûmet oluşturma noktasında işbirliğine gitmeleri gerektiği savını oluşturmuştur. Bu bağlamda CHP Genel Başkanı Kemal

³⁶⁹ "AK Parti 5.Olağan Kongresi Yapıldı", **Star**, 12.09.2015, <http://www.star.com.tr/guncel/ak-parti-5-olagan-kongresi-basladi-haber-1056117/>, (16.03.2017).

³⁷⁰ "CHP'den Erdoğan-Baykal Zirvesine İlk Yorum", **Milliyet**, 10.06.2015, <http://www.milliyet.com.tr/chp-den-erdogan-baykal-zirvesine-siyaset/detay/2071963/default.htm>, (16.03.2017). "CHP Milletvekili Bayır: 'CHP'den HDP'ye Yüzde 3-4'lük Bir Oy Gitti' ", **Milliyet**, 25.08.2015, <http://www.milliyet.com.tr/chp-milletvekili-bayir-chp-den-hdp-ye-kastamonu-yerelhaber-940755/>, (16.03.2017).

³⁷¹ "7 Haziran Genel Seçimi Sonrası Haluk Koç Açıklama Yaptı", **Hürriyet**, 07.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/7-haziran-genel-secimi-sonrasi-haluk-koc-aciklama-yapti-29224594>, (16.03.2017).

³⁷² "Hukukun üstünlüğünün tahsisi,
Güçler ayrılığının sağlanması ve 12 Eylül darbe hukukunun tamamen değişmesi,
Siyasal ahlak yasası çıkarılması,
Güçlü bir sosyal devlet,
Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kesinlikle anayasal sınırları içine çekilmesi,
Örtülü ödeneğin sadece Başbakan tarafından kullanılması,
Yeni bir dış politika tatbiki,
Gençlerin her meydanda özgür kılınması,
Yasakların sonlandırılması,
Medya özgürlüğünün tahsisi,
Vergi denetiminin adillığının sağlanması,
TBMM'de kesin hesap komisyonu kurulması,
Anayasa değişikliği,
Yolsuzlukla mücadele."

CHP, "CHP'nin 14 İlkesi Nedir?", **Haberler**, 30.07.2015, <https://www.chp.org.tr/Haberler/39/chpnin-14-ilkesi-nedir-2434.aspx>, (16.03.2017).

Kılıçdaroğlu seçim sonuçlarına ilişkin değerlendirmesinde, “%40 ve %60’lık iki farklı blok” oluştuğunu ifade etmiş ve hükûmet kurma görevinin %60’lık CHP, MHP ve HDP üçlüsüne düştüğünü savunmuştur. Buna karşın Kılıçdaroğlu, “hiçbir partiyi yok saymamaları gerektiği” açıklaması ile hem diğer muhalefet partilerine mesaj vermiş hem de bütün koalisyon ihtimallerine açık olduklarını gösteren bir yaklaşım benimsemiştir.³⁷³

CHP’nin seçim neticesinde %60’lık blok analizi üzerinden hükûmet kurma denemesi, resmi koalisyon görüşmeleri başlamadan önce MHP’ye yöneltilmiş olduğu, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin başbakanlığında kurulacak bir hükûmet senaryosu üzerinden gelişim göstermiştir. Kılıçdaroğlu, MHP’nin kesin bir tavır ile mesafe koyduğu HDP’den, söz konusu formüle nasıl destek sağlanabileceği ile ilgili soruyu ise üç partinin seçim bildirgelerindeki vaat ve projelerden hareketle ortak noktalar üzerinden asgari müşterek sağlanması gerekliliği vurgusu ile cevap vermiştir.³⁷⁴

MHP, 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinden %16,29 oy oranı ve 80 milletvekili ile ayrılmıştır. MHP Genel Başkanı Bahçeli, seçim gecesi gerçekleştirmiş olduğu ilk değerlendirmede, başkanlık sistemi önerisinin seçmenden destek görmediğini savunmuş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın seçim sürecindeki tutumunu eleştirmiştir. Bahçeli, Cumhurbaşkanı Erdoğan’a “anayasal sınırlarında kalmak” ya da istifa etmek önerilerini getirdiği bir değerlendirmede bulunmuştur. Bahçeli, MHP’yi koalisyon hesaplarının dışında tutan bir yaklaşım benimsemiştir. Bahçeli, AK Parti ve HDP arasında yürütülen Çözüm Süreci’ne atfen birinci öncelik olarak AK Parti ve HDP koalisyon hükûmeti ihtimalini tahmini milletvekili sayısı ve TBMM’deki temsil oranı ile analiz etmek suretiyle gerçekleşebilecek bir senaryo olarak ifade etmiştir. Bahçeli, ikinci koalisyon hükûmeti senaryosu olarak AK Parti, CHP ve HDP arasında kurulabilecek bir hükûmet önerisinde bulunmuştur. Bahçeli’nin, bahsi geçen ihtimallerin hayat bulmaması durumunda azınlık hükûmeti formülleri yerine en kısa sürede bir erken seçim gerçekleştirilmesi çağrısı ise dikkat çekici olmuştur.³⁷⁵

MHP Genel Başkanı Bahçeli seçim sonuçlarına ilişkin sonraki değerlendirmelerinde, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın seçim sürecinde meydanlara

³⁷³ CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: Hükûmet Kurma Görevi %60’lık Bloka Düşüyor”, **Hürriyet**, 15.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-hukumet-kurma-gorevi-yuzde-60lik-bloka-dusuyor-29286207>, (16.03.2017).

³⁷⁴ Deniz Zeyrek, “Kılıçdaroğlu’ndan Bahçeli’ye ‘Başbakan Sen Ol’ Önerisi”, **Hürriyet**, 19.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglu-ndan-bahceli-ye-basbakan-sen-ol-onerisi-29324938>, (24.03.2017).

³⁷⁵ “Bahçeli Koalisyona Kapıları Kapattı ‘Erken Seçim’ Dedi”, **Cumhuriyet**, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/secim_2015/294061/Bahceli_koalisyona_kapilari_kapatti_erken_secim_dedi.html, (16.03.2017).

inmesinin, AK Parti'ye oy kaybettiği analizinde bulunmuştur. Bahçeli, partisinin hiçbir koşulda HDP ile bir araya gelmeyeceğini ilan etmiş ve CHP'nin iktidar formülü olarak sivrilen %60'lık blok söyleminin hayata geçmeyeceğini kaydetmiştir. Bahçeli, azınlık hükûmeti formülüne karşı olduğunu ifade etmiş ve diğer partiler arasında eğer koalisyon kurulamazsa o kertede koalisyon ihtimallerini konuşmaya başlayacaklarını ifade etmiştir.³⁷⁶ MHP Genel Başkanı Bahçeli, CHP'den gelen kendisinin başbakan olabileceği doğrultusundaki hükûmet senaryolarını ciddiyetsiz olarak ele almış ve sert bir tonda eleştirmiştir.³⁷⁷ Bahçeli, AK Parti'ye ise zorlu olarak değerlendirilebilecek şartlarla kapının açılabilmesinin sinyallerini vermiştir. Söz konusu şartlar; Çözüm Süreci'nin bitirilmesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "anayasal sınırlara çekilmesi" ve Beştepe'deki yerleşkeden ayrılarak Çankaya Köşkü'ne dönmesi, Anayasanın ilk dört maddesine dokunulmaması ve 17 ve 25 Aralık sürecinin yeniden oluşturulması olarak vücut bulmuştur. Bahsi geçen talepler ana hatlarıyla, süreç boyunca MHP'nin 4 şartı olarak ön plana çıkmıştır.³⁷⁸

HDP seçimlerden %13,12 oy ve 80 milletvekili ile ayrılmıştır. HDP Eş Genel Başkanı Demirtaş hükûmet formülü olarak, AK Parti ve CHP'nin kurabileceği bir koalisyon hükûmeti ihtimalinin değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Demirtaş, ilkelerin uyuşması durumunda AK Parti ve CHP'nin kuracağı bir koalisyona dışardan destek verebileceklerini belirtmiştir.³⁷⁹

C. Hükûmet Formülü Denemeleri ve Koalisyon Görüşmeleri

1. TBMM Başkanlığı Seçimleri

18 Haziran 2015 tarihinde seçimlerin resmi sonuçlarının ilanı sonrasında, TBMM toplantı takvimi netleşmiştir. AK Parti'nin adayı Millî Savunma Bakanı İsmet Yılmaz olmuştur. CHP'nin adayı Deniz Baykal, MHP'nin adayı Ekmeleddin İhsanoğlu, HDP'nin adayı ise Dengir Mir Mehmet Fırat olarak şekillenmiştir. TBMM Başkanlık seçimlerinde ilk iki turda üye tam sayısının üçte ikisinin oyu gerekirken, oylama üçüncü tura kaldığında ise üye tamsayısının salt çoğunluğu gerekli

³⁷⁶ "Bahçeli'den Kılıçdaroğlu'na Sert Yanıt: Yüzde 60 Blok Boş Laf", **Radikal**, 17.06.2015, <http://www.radikal.com.tr/politika/bahceliden-kilicdarogluna-sert-yanit-yuzde-60-blok-bos-laf-1380733/>, (17.03.2017).

³⁷⁷ "Bahçeli'den Kılıçdaroğlu'na Sert Yanıt: Koltuk Tedarikçisi", **Milliyet**, 21.06.2015, <http://www.milliyet.com.tr/bahceli-den-kilicdaroglu-na-sert-siyaset/detay/2076960/default.htm>, (24.03.2017).

³⁷⁸ Kamil Elbol, "CHP'ye 'Hayır', AKP'ye Şartlı 'Evet' ", **Sözcü**, 20.06.2015, <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/chpye-hayir-akpye-sartli-evet-864118/>, (24.03.2017).

³⁷⁹ "Selahattin Demirtaş'tan Flaş Koalisyon Açıklaması", **Hürriyet**, 18.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/selahattin-demirtastan-flas-koalisyon-aciklamasi-29318133>, (18.01.2017).

kılınmıştır. Bu durum gerçekleşmediğinde oylama dördüncü tura kadar uzayabilecek ve dördüncü tur da, en çok oyu almış iki adayın yarışından en çok oyu alan aday, başkan seçilecektir. AK Parti'nin 258 milletvekilinin olduğu göz önüne alındığında, muhalefet partilerinin bir aday üzerinde uzlaşa gösterememesi durumunda, makamın en geç dördüncü tur oylama neticesinde AK Parti adayı tarafından kazanacağı gözlemlenmiştir. Muhalefet partilerinden MHP ve HDP'nin birbirlerinin adayları üzerinde uzlaşa sağlayamayacakları göz önüne alındığında, muhalefet partilerinin CHP adayı Baykal üzerine bir mutabakat sağlama ihtimalleri özellikle ikinci tur oylama sonrası gündemin önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur. Zira ilk iki tur oylamada AK Parti adayı Yılmaz 256 oy, CHP'li Baykal 125 ve 128 oy, MHP'li İhsanoğlu 81 ve 80 oy, HDP'li Fırat ise 81 ve 80 oy almıştır.³⁸⁰

CHP'nin üçüncü tur oylama öncesi kulis faaliyetlerini yoğunlaştırması üzerine bir açıklama yapan MHP Genel Başkanı Bahçeli, HDP'nin destek vereceğini açıkladığı adaya, partisinin destek olmayacağını bildirmiştir.³⁸¹ MHP'nin siyasal yönelimi ile ilgili değerlendirmede bulunan HDP Ankara Milletvekili Sırrı Süreyya Önder, "...Biz yarın açıklasak Ekmeleddin Bey'e oy vereceğiz diye, Bahçeli herhalde Ekmeleddin Bey'i ihraç eder..." tepkisinde bulunmuş ve HDP'nin bir grup kararı almasının söz konusu olamayacağını söylemiştir.³⁸²

MHP Genel Başkanı Bahçeli, son tur oylamada kendi adayları bulunmaması durumunda geçersiz oy atacakları anlamına gelen bir değerlendirme ile MHP'nin seçimdeki tutumunu özetlemiştir. CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP'nin de çatı aday olarak desteklemiş bulunduğu İhsanoğlu'nun, CHP tarafından yeniden destek görebilmesi ihtimali ile ilgili soruya, "*Çatı mı kaldı*" yanıtını vermiş ve seçim sonrası muhalefet partileri arasında oluşan gerginlik, bahsi geçen oylama öncesi su yüzüne çıkmıştır.³⁸³

1 Temmuz tarihindeki üçüncü tur oylamada AK Parti'li Yılmaz 259 oy, CHP'li Baykal 129 oy, MHP'li İhsanoğlu 80 oy, HDP'li Fırat ise 78 oy almıştır. Aynı tarihli dördüncü tur oylama ise Yılmaz ve Baykal arasında gerçekleşmiştir. Yılmaz 258,

³⁸⁰ Öymen, s.100-115.

³⁸¹ "HDP Oy Verirse Biz Vermeyiz", **Hürriyet**, 30.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/hdp-oy-verirse-biz-vermeyiz-29424303>, (18.03.2017).

³⁸² "HDP Meclis Başkanlığı Seçiminde Deniz Baykal'ı Destekleme Kararı Aldı mı?", **Habertürk**, 30.06.2015, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1097353-hdp-meclis-baskanligi-seciminde-deniz-baykal-destekleme-karari-aldi-mi>, (18.03.2017).

³⁸³ Nuray Babacan, Turan Yılmaz, Bülent Sarioğlu ve Umut Erdem, "AK Parti Oylarıyla Meclis Başkanı İsmet Yılmaz", **Hürriyet**, 02.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/ak-parti-oylariyla-meclis-baskani-ismet-yilmaz-29436591>, (18.03.2017).

Baykal ise 182 oy almış ve AK Parti adayı İsmet Yılmaz, TBMM Başkanı seçilmiştir.³⁸⁴

TBMM başkanlık seçimleri ile birlikte, 7 Haziran seçimleri neticesinde oluşan yeni siyasal tablonun devlet yönetimine ilk yansıması, AK Parti lehine gelişim göstermiştir. Hükûmet formüllerinde ise AK Parti'li senaryolar ön plana çıkmıştır.

2. AK Parti- CHP Koalisyon Hükûmeti Görüşmeleri

Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçimlerden 32 gün sonra, 9 Temmuz 2015 tarihinde 63. Hükûmeti kurma görevini Başbakan Ahmet Davutoğlu'na tevdi etmiştir. Davutoğlu, yurt dışı temasları nedeniyle görüşmelere 13 Temmuz tarihinde CHP ziyareti ile başlayacağını açıklamıştır. Başbakan Davutoğlu, sırasıyla CHP, MHP ve HDP ile görüşmesinin akabinde, koalisyon ihtimaline en istekli yaklaşan parti olarak CHP'yi gördüğünü açıklamıştır. Davutoğlu, iki parti arasında istikşafi olarak isimlendirdiği bir ön görüşme sürecinin gerçekleşeceğini ve iki parti arasında belirli bir uzlaşım imkânının olduğu kaydedilirse, o kertede koalisyon görüşmelerinin yürütülmesine başlanabileceğini ifade etmiştir.³⁸⁵

CHP'nin seçimlerden sonra yayınlamış olduğu 14 temel ilkesine karşın, AK Parti'nin de süreç içerisinde hazırlamış olduğu 10 temel ilkesi çerçevesinde bir hareket tarzı benimseyeceği kamuoyu ile paylaşılmıştır. 13 Temmuz tarihli liderler görüşmesinde Başbakan Davutoğlu, CHP'nin 14 ilkesi ile AK Parti'nin 10 ilkesi arasındaki uyuşmaya dikkat çekmiştir.³⁸⁶

9 Temmuz tarihinde hükûmeti kurma görevini almış bulunan Başbakan Davutoğlu'nun 13 Temmuz tarihindeki CHP ziyareti sonrasında, karşılıklı

³⁸⁴ Öymen, s.116.

³⁸⁵ "Erdoğan Görevi Davutoğlu'na Verdi", **Hürriyet**, 09.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-gorevi-davutogluna-verdi-29507828>, (19.03.2017).

³⁸⁶ AK Parti'nin 10 temel ilkesi şu şekilde kaydedilmiştir;

"Özgürlükçü ve başkanlık perspektifli yeni bir anayasa,

"Çözüm süreciyle ilgili adımların sürdürülmesi,

"Alevi vatandaşların sorunları olmak üzere yine farklı inanç gruplarının talepleri, sivil toplum kuruluşlarıyla kurulacak ilişkiler ile toplumsal uzlaşım ile ilgili adımlar atılması,

"Ekonomide yapısal reformun hayata geçirilmesi,

"Üniversiteli işsizliğin azaltılması ve istihdamın geliştirilmesi,

"Esnaf, emekli, çiftçi, işçilere gibi kesimler için ekonomik iyileştirmelerin yapılması ve taşeron işçiliğin yeniden ele alınması,

"Siyasilerin ve bütün kesimlerin şeffaf bir şekilde kamuoyu önünde olması için şeffaflık paketinin hayata geçirilmesi,

"Yargı reformunun hayata geçirilmesi,

"Bürokraside ve bazı bakanlıkların yeniden yapılandırılması,

"Şehirlerin; tarihini, mimarisinin, kimliğini korumak için gerekli düzenlemelerin yapılması."

Onur Konuralp ve Selçuk Şenyüz, "Koalisyon Görüşmelerinde AK Parti İle CHP Arasında İlk Temas Sıcak Geçti", **Hürriyet**, <http://www.hurriyet.com.tr/koalisyon-gorushmelerinde-ak-parti-ile-chp-arasında-ilk-temas-sicak-gecti-29542567>, (20.03.2017).

görüşmeleri idame ettirmesi belirlenen parti kurmayları ancak 21 Temmuz tarihi itibarıyla bir araya gelebilmişlerdir. CHP'li Haluk Koç ve AK Parti'li Ömer Çelik'in, 21 Temmuz tarihli buluşmaları, oluşturulacak heyetlerin görüşmeleri hangi yolla idame ettirileceğine ilişkin bir usul belirlemesi maksadı içermiştir. Söz konusu görüşme neticesinde, koalisyon ihtimaline ilişkin yapıcı mesajlar verilmiş ve oluşturulan heyetlerin 24 Temmuz tarihinde bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştır.³⁸⁷

24 Temmuz tarihinde Ankara Palas Devlet Konukevi'nde gerçekleşen 5 saatlik ön görüşme neticesinde AK Parti'li Ömer Çelik, 4- 5 toplantıya daha gerek duyulduğunu ve görüşmelerin olumlu seyrettiğini ifade etmiştir. Demokratikleşme, ekonomi ve dış politika konuları, ilk görüşmede ele alınan başlıklar olarak ön plana çıkmıştır.³⁸⁸ CHP Antalya Milletvekili Deniz Baykal, 24 Temmuz tarihindeki değerlendirmesinde, TBMM Başkanlık seçimleri çerçevesinde MHP'nin görüşlerinin netleştiğini ve muhalefet partileri arasında birlik oluşturulabileceği görüntüsünün kaybolduğunu belirtmiştir. Baykal, AK Parti'nin bir erken seçim istemine sahip olduğunu iddia etmiştir. Baykal, bu bağlamda ele aldığı görüş çerçevesinde, koalisyon görüşmelerini tiyatro olarak nitelemiş ve Kasım ayında erken seçim yapılacağını savunmuştur.³⁸⁹

CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu, 25 Temmuz tarihli değerlendirmesinde Başbakan Davutoğlu'nun koalisyon kurmak istediğini ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın buna sıcak bakmadığını savunmuştur.³⁹⁰ Söz konusu değerlendirme, süreç içerisinde CHP kanadının sık tekrarladığı bir görüş olarak ön plana çıkmıştır.

28 Temmuz tarihinde Ankara Palas Devlet Konukevi'nde gerçekleşen ikinci görüşme yaklaşık 6,5 saat sürmüştür. Temel özgürlükler, Anayasa, yargı sistemi, hukuk düzeni konuları, ikinci ön görüşme toplantısının ana başlıkları olarak şekillenmiştir. Taraflar, 3 toplantıya daha gereksinim duyulabileceğini kaydetmişlerdir.³⁹¹ 30 Temmuz tarihinde AK Parti ve CHP heyetleri arasında Ankara Palas Devlet Konukevi'ndeki gerçekleştirilen üçüncü ön görüşme toplantısı, 7 saat 40 dakika dolayında seyretmiştir. Bahsi geçen toplantıda yapısal reformlar, mali

³⁸⁷ Öymen, s.223,226.

³⁸⁸ "AK Parti ve CHP Heyetleri Bir Araya Geldi", **Dünya**, 24.07.2015, <http://www.dunya.com/gundem/ak-parti-ve-chp-heyetleri-bir-araya-geldi-haberi-286951>, (20.03.2017).

³⁸⁹ "Deniz Baykal: Hepsi Tiyatro", **Cumhuriyet**, 23.08.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/328201/Deniz_Baykal_Hepsi_tiyatro.html, (24.03.2017).

³⁹⁰ "Uyuşmuyorlar", **Hürriyet**, 26.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/uyusmuyorlar-29644301>, (19.03.2017).

³⁹¹ "NTV, AK Parti-CHP 2.Görüşmesi Sona Erdi", **Türkiye**, 28.07.2015, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/ak-parti-chp-2-gorusmesi-sona-erdi,d1FLlqhDkkejW5nHb5dj6A>, (20.03.2017).

disiplin, büyüme stratejisi temaları ön plana alınmıştır.³⁹² 1 Ağustos tarihlerinde ön görüşme turlarının dördüncü toplantısı gerçekleştirilmiştir. TBMM'de gerçekleştirilen toplantı 3 saat kadar sürmüştür. Kürt sorunu, din ve inanç özgürlüğü menşeli konular ve medya özgürlüğü ön plana çıkan başlıklar olarak not edilmiştir.³⁹³ Beşinci ve son ön görüşme toplantısı, 3 Ağustos tarihinde gerçekleştirilmiş ve son toplantı neticesinde heyetler, görüşmeler neticesinde oluşan tablonun son şeklini parti genel başkanlarına iletmışlerdir. İstikşafi olarak isimlendirilen ön görüşmeler, 5 farklı toplantıdan müteşekkil biçimde tamamlanmıştır. Toplam çalışma mesaisi ise 35 saat olarak kaydedilmiştir.³⁹⁴

10 Ağustos 2015 tarihinde Başbakan Davutoğlu ile CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu, ön görüşme toplantıları neticesinde oluşturulan raporlar çerçevesinde bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Toplantıya Haluk Koç ve Ömer Çelik de katılım göstermiştir. Toplantı neticesinde koalisyon konusunda net bir karar çıkmamıştır. Liderler arasında 13 Ağustos tarihinde nihai sonuca varılacak son bir toplantının daha gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 13 Ağustos tarihinde Başbakan Ahmet Davutoğlu ile CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu son bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Görüşme olumsuz neticelenmiştir. Başbakan Davutoğlu, dış politika ve eğitim konularındaki görüş farklılıklarının altını çizmiştir. Davutoğlu, CHP'nin restorasyon hükûmeti beklentisi ile AK Parti'nin reform hükûmeti isteğinin yaratmış olduğu farklılığa işaret etmiş ve CHP'ye süreli bir reform hükûmeti önerisi yapmış olduklarını ancak CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'nun uzun dönemli bir koalisyon hükûmeti isteği taşıdığını ifade etmiştir. Davutoğlu seçimi aşısı olarak nitelemiş ve erken seçimi en güçlü ihtimal olarak nitelendirmiştir. Davutoğlu, erken seçime gidilmesi durumunda bu yöndeki kararın TBMM tarafından alınması gerektiğini savunmuştur. Davutoğlu, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın koalisyon ihtimalini istemediği iddialarını ise reddetmiştir.³⁹⁵

CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu yapmış olduğu değerlendirmede, AK Parti'den uzun soluklu bir koalisyon hükûmeti daveti almadıklarını açıklamıştır. Kılıçdaroğlu, AK Parti'den kısa süreli seçim hükûmeti teklifi ve AK Parti'nin kuracağı bir azınlık hükûmetine destek olma önerisi aldıklarını ve söz konusu hükûmet

³⁹² NTV, "AK Parti-CHP 3.Görüşmesi Sona Erdi", **Türkiye**, 30.07.2015, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/ak-parti-chp-3-gorusmesi-sona-erdi,8mq8zPIUQkOYTK-H7FOMXw>, (20.03.2017).

³⁹³ "Koalisyon Toplantısı Sonrası Haluk Koç'tan Açıklama", **Hürriyet**, 01.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/koalisyon-toplantisi-sonrasi-haluk-koc-tan-aciklama-29704408>, (20.03.2017).

³⁹⁴ Onur Konuralp, Turan Yılmaz ve Rıza Özel, "Koalisyon İçin Nihai Karar O Gün Verilecek", **Hürriyet**, 11.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/koalisyon-icin-nihai-kararogunverilecek29776204>, (20.03.2017).

³⁹⁵ "Başbakan Davutoğlu Açıklama Yaptı", **Hürriyet**, 13.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-davutoglu-aciklama-yapti-29804883>, (20.03.2017).

formüllerinde bulunmayacaklarını beyan etmiştir. CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu, görüşmeler esnasında sadece fikir beyan ettiklerini ve herhangi bir kırmızı çizgi sunmadıklarını savunmuştur. Kılıçdaroğlu'nun, görüş belirtmenin ötesinde esaslı bir müzakere olmadığını belirtmesi ve çözülemeyecek bir anlaşmazlık bulunmadığını vurgulaması, sürece ilişkin dikkat çekici bir unsur olmuştur.³⁹⁶

AK Parti ve CHP arasındaki koalisyon görüşmelerinin anlaşmazlıkla neticelenmesi hususunda hükûmetin niteliği ve süresi hususları ön plana çıkmıştır. CHP'nin restorasyon hükûmeti isteği, 3 Kasım 2002 seçimlerinden bu yana iktidarda bulunan AK Parti'nin politikalarının restore edilmesi gerekliliği çıkarımına olanak tanımıştır. AK Parti ise bu yöndeki bir hükûmet talebini reddetmiş ve reform hükûmeti talebi ile karşılık vermiştir. Hükûmetin süresi ile ilgili görüş ayrılığı ise giderilemeyen bir sorun olarak sivrilmiştir. CHP, verimli bir çalışma noktasında 4 yıllık bir hükûmet süresini gerekli görmüştür. AK Parti ise uzun ömürlü bir hükûmet modelini tercih edilir bulmamıştır. Eğitim sistemi ve dış politika alanlarındaki görüş farklılıkları Başbakan Davutoğlu'nun özellikle vurgulama ihtiyacı hissettiği alanlar olmuştur.³⁹⁷

3. AK Parti- MHP Koalisyon Hükûmeti Görüşmeleri

7 Haziran seçimleri sonrası AK Parti ve MHP arasındaki ilk koalisyon teması, Başbakan Davutoğlu'nun hükûmeti kurma görevi alması ve muhalefet partilerini ziyareti çerçevesinde gerçekleşmiştir. Toplantıya iki partinin genel başkanları ve partilerin beşer kurmayı katılım gösterirken, toplantı 1 saat 40 dakika dolayında sürmüştür. Başbakan Davutoğlu, MHP'nin 7 Haziran gecesi itibariyle açıklamış olduğu muhalefette kalmak düşüncesini sürdürdüğünü ifade etmiştir.³⁹⁸ MHP Genel Başkanı Bahçeli görüşmeye ilişkin değerlendirmesinde, seçmenin kendilerine ana muhalefet partisi görevini verdiğini savunmuş ve AK Parti- HDP, AK Parti- CHP ve

³⁹⁶ "Kılıçdaroğlu CHP Genel Merkezi'nde Açıklama Yaptı", **Hürriyet**, 13.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglu-chp-genel-merkezinde-aciklama-yapti-29806049>, (20.03.2017).

³⁹⁷ AK Parti'nin "4 artı 4 artı 4" modelindeki ısrarına karşın CHP, "1 artı 8 artı 4" modeli önerisini sunmuştur. Söz konusu önerinin imam hatip okullarının orta kısımları özelinde bir tartışmaya olanak tanınması ve CHP'nin din derslerinin seçmeli olması önerisi, eğitim sistemi ile ilgili farklılığın alt başlıkları olarak ön plana çıkmıştır. Konu ile ilgili olarak bkz.

Abdülkadir Selvi, "Anlaşmaya Varılamayan 7 Madde", **Yeni Şafak**, 11.08.2015, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdulkadirsarvi/anlamaya-var%C4%B1lamayan-7-madde-2018612>, (26.03.2017).

³⁹⁸ "MHP'den Koalisyon Ret", **Habertürk**, 14.07.2015, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1102914-ak-partinin-mhp-heyeti-belli-oldu>, (21.03.2017).

AK Parti- CHP- HDP koalisyon seçeneklerinin denenmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁹⁹

Başbakan Davutoğlu'nun belirtmiş olduğu AK Parti ve MHP'li yetkililerin koalisyon görüşmelerini sürdürmesi planlaması ise AK Parti ve CHP arasındaki istikşafi olarak isimlendirilen ön görüşme mahiyetindeki toplantılar şeklinde gelişim göstermemiştir. AK Parti'li Çalışma Bakanı Faruk Çelik ile MHP Genel Başkan Yardımcısı Semih Yalçın arasında bir görüşme mekanizmasının kurulduğu açıklanmıştır.⁴⁰⁰ Faruk Çelik, 5 Ağustos tarihinde gerçekleştirmiş olduğu bir değerlendirmede, MHP'li Yalçın ile iki kez temas kurduklarını söylemiş ve görüşmelerin koalisyon müzakerelerinden ziyade karşılıklı bilgilendirmeye dayandığı ifadesinde bulunmuştur.⁴⁰¹

MHP Genel Başkanı Bahçeli'nin 30 Temmuz tarihinde, Çözüm Süreci'nin sona ermesi ve partisinin diğer şartlarının kabul edilmesi durumunda, koalisyona girebilecekleri çıkarımına olanak tanıyan bir açıklama yapmıştır.⁴⁰²

13 Ağustos tarihindeki AK Parti ve CHP arasında gerçekleşen liderler zirvesinden koalisyon kararı çıkmaması sonrası, 17 Ağustos tarihinde Başbakan Ahmet Davutoğlu ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli arasında bir koalisyon görüşmesi gerçekleştirilmiştir. 17 Ağustos tarihindeki görüşmenin, MHP'nin koalisyon hükûmeti kurulumu için ön şart mahiyetinde değerlendirmiş olduğu 4 maddelik talep paketi üzerinden şekillendiği gözlemlenmiştir.⁴⁰³ Davutoğlu, Bahçeli'nin toplantıda 4 maddesini gündeme getirdiğini ve kendisine bu maddeler çerçevesinde AK Parti ile koalisyon imkânı görmediğini ifade ettiğini aktarmıştır. Davutoğlu, MHP'nin kısa süreli erken seçim hükûmeti, azınlık hükûmeti yahut bir erken seçim kararına da hayır diyeceğinin kendisine ifade edildiğini belirtmiştir. Davutoğlu, Cumhurbaşkanı ile yapacağı istişareye göre görevi iade edebileceğini

³⁹⁹ Umut Erdem, "Bahçeli'den 00.46 Açıklaması", **Hürriyet**, 15.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/bahceli-den-00-46-aciklamasi-29555396>, (21.03.2017).

⁴⁰⁰ "AK Parti ile CHP Arasındaki İstikşafi Görüşmelerin Dördüncü Turu Sona Erdi", **Milliyet**, 02.08.2015, <http://www.milliyet.com.tr/ak-parti-ile-chp-arasindaki-istiksafti-ankara-yerelhaber-908454/>, (21.03.2017).

⁴⁰¹ "Çalışma Bakanı Faruk Çelik: MHP'yle İki Kere Görüştük", **Radikal**, 05.08.2015, <http://www.radikal.com.tr/politika/calisma-bakani-faruk-celik-mhpyle-iki-kere-gorustuk-1409854/>, (21.03.2017).

⁴⁰² "Devlet Bahçeli: Gövdemizi Taşın Altına Koyarız", **Hürriyet**, 30.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/devlet-bahceli-govdemizi-tasin-altina-koyariz-29689158>, (21.03.2017).

⁴⁰³ "Başbakan Ahmet Davutoğlu: Bahçeli Koalisyona da Erken Seçime de Hayır Dedi", **Hürriyet**, 17.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-ahmet-davutoglu-bahceli-koalisyona-da-erkensecime-de-hayir-dedi-29833561>, (21.03.2017).

belirtmiştir.⁴⁰⁴ MHP Genel Başkanı Bahçeli, gerçekleşen yaklaşık 2,5 saatlik zirve sonrasında koalisyon hükûmeti oluşmaması ile ilgili olarak, 4 maddelik ilke ve ön şartlarının AK Parti tarafından kabul edilmediği için uzlaş zeminini doğmadığını belirtmiştir. Bahçeli, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Anayasanın 116. maddesi çerçevesinde seçimleri yenileme kararı vermesi durumunda, MHP'nin geçici Bakanlar Kurulu'na katılım göstermeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁰⁵

4. AK Parti- HDP Koalisyon Görüşmeleri

Başbakan Davutoğlu, HDP ile 15 Temmuz tarihinde bir görüşme gerçekleştirmiştir. HDP, AK Parti ve CHP arasında gerçekleşebilecek bir koalisyonla hangi şartlar ile destek verebileceğine ilişkin bir değerlendirmede bulunmuştur. Görüşme sonrasında Başbakan Davutoğlu, koalisyon ortaklığı doğrultusunda bir çerçevenin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Davutoğlu, CHP ve MHP ile oluşturulan farklı biçimlerdeki görüşme mekanizmalarının HDP ile kurulmadığını da sözlerine eklemiştir.⁴⁰⁶ HDP Ankara Milletvekili Sırrı Süreyya Önder koalisyon görüşmesine ilişkin değerlendirmesinde Başbakan Davutoğlu'na paralel olarak, görüşmenin HDP'nin üç temel ilkesi olarak ön plana çıkarmış olduğu adalet, barış ve demokrasi başlıkları çerçevesinde gerçekleştirildiğini açıklamıştır. Önder, söz konusu üç ilkenin içerikleri çerçevesinde bir formül geliştirilmesi durumunda, AK Parti ve CHP arasında gerçekleşecek bir koalisyon ihtimaline destek olabileceklerini vurgulamıştır.⁴⁰⁷

5. 7 Haziran Seçim Süreci ve Koalisyon Görüşmelerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Siyasal Yönelimi

10 Ağustos 2014 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimleri neticesinde, halk tarafından seçilmiş siyaseten sorumsuz bir Cumhurbaşkanı, halk tarafından seçilmiş TBMM'den çıkan yürütmenin sorumlu kanadı hükûmet arasında güç dengesinin

⁴⁰⁴ Bülent Sarioğlu ve Umut Erdem, "Davutoğlu'nun 39 Günlük Koalisyon Arayışı Sonuca Ulaşmadı", **Hürriyet**, 18.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/davutoglugun-39-gunluk-koalisyon-arayisi-basariya-ulasamadi-29837864>, (21.03.2017).

⁴⁰⁵ "Bahçeli'den Kritik Koalisyon Açıklaması", **Cumhuriyet**, 17.08.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/347475/Bahceli_den_kritik_koalisyon_aciklamasi.html, (21.03.2017).

⁴⁰⁶ "Başbakan Davutoğlu'ndan HDP Görüşmesi Hakkında Açıklama", **Hürriyet**, 15.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-davutoglundan-hdp-gorusmesi-hakkinda-aciklama-29557970>, (26.03.2017).

⁴⁰⁷ "HDP Milletvekili Sırrı Süreyya Önder'den Görüşme Sonrası Açıklama", **Hürriyet**, 15.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/hdp-milletvekili-sirri-sureyya-onderden-gorusme-sonrasi-aciklama-29558627>, (26.03.2017).

nasıl bir işleyiş göstereceği önemli bir sorun oluşturmuştur. 8 Temmuz 2014 tarihinde Cumhurbaşkanı adayı olarak TBMM grup toplantısında konuşan Başbakan Erdoğan, Cumhurbaşkanı seçilmesi halinde alışlageldik bir Cumhurbaşkanı portresi çizmeyeceğini beyan ederek kampanyasına başlamıştır.⁴⁰⁸ Alışlagelmedik bir Cumhurbaşkanı olmak söylemi, parlamenter sistemin öngördüğü tarafsız ve hakem pozisyonundan farklı bir Cumhurbaşkanı olabileceği yönünde değerlendirmelere imkân tanımış ve 12. Cumhurbaşkanı seçimleri, bu ayrıma ilişkin propaganda faaliyetlerine tanıklık etmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 30 Ocak 2015 tarihindeki Kırşehir programından itibaren 47 etkinlik çerçevesinde, meydanlarda siyasal süreçle alakalı görüşlerini paylaşmıştır. 42 etkinlik, seçim takviminin başlamış olduğu 10 Mart tarihinden sonra gerçekleşmiştir. Etkinlikler ekseri olarak temel atma ve açılış törenleri, ziyaretler ve halkla buluşma toplantıları şeklinde gelişim göstermiştir.⁴⁰⁹

6 Şubat 2015 tarihinde Bursa'da konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, yeni anayasa, başkanlık sistemi ve çözüm sürecinin 400 milletvekiline bağlı olduğunu söylemiştir.⁴¹⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılım gösterdiği etkinliklerde muhalefet partilerine yönelik eleştiriler, yeni anayasa çerçevesinde başkanlık sistemi istemi ve isim verilmemekle birlikte bir partiye yönelik 400 milletvekili talebi ön plana çıkmıştır. Erdoğan'ın isim vermeksizin bir partiye 400 milletvekili istemiş olması ve bu şekilde başkanlık sisteminin geleceğini belirtmesi, seçim beyannamesinde başkanlık sistemi için olumlu ifadeler barındıran AK Parti ile ilişkili görülmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan, muhalefet partilerine yönelik çeşitli eleştirilerde bulunduğu 30 Nisan tarihli konuşmasında, 400 milletvekili istemine gelen tepkilere yönelik olarak parlamenter sistemin miladını doldurduğunu savunmuş ve 12. Cumhurbaşkanı seçimlerine atıf yaparak yeni anayasa talebinde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bahsi geçen konuşmada, kampanya süresince koalisyon hükûmetlerinin ülke yönetiminde bulunduğu yıllara ilişkin geliştirmiş olduğu eleştirileri tekrarladığı gözlemlenmiştir.⁴¹¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın muhalefet partileri ile yaşamış olduğu polemikler ve geliştirmiş olduğu başkanlık sistemi istemi, seçim sürecinin başkanlık sistemi ile

⁴⁰⁸ "Tarafsız Cumhurbaşkanı Olmayacağım", **Habertürk**, 08.07.2015, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/966765-tarafsiz-cumhurbaskani-olmayacagim>, (22.03.2017).

⁴⁰⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, **Yurt İçi Ziyaretler**, <http://www.tccb.gov.tr/recepta-yyiperdogan/yurticiziyaretler/6/>, (22.03.2017).

⁴¹⁰ "Erdoğan: 400 Milletvekili Lazım", **Milliyet**, 06.02.2015, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-400-milletvekili-lazim/siyaset/detay/2009741/default.htm>, (22.03.2017).

⁴¹¹ "Erdoğan: Her Partiye Eşit Mesafedeyim", **Hürriyet**, 30.04.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-her-partiye-esit-mesafedeyim-28879808>, (22.03.2017).

parlamentar sistem taleplerinin karşı karşıya geldiği bir merhalede ilerlemesine olanak tanımıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, 7 Haziran sonrası kamuoyunun dikkatini çeken ilk siyasal yönelimi, yeni dönem TBMM'nin en yaşlı üyesi olma sıfatıyla geçici başkanlık görevini ifa edecek olan Deniz Baykal'a iletmış olduğu görüşme talebi çerçevesinde gözlemlenmiştir. 10 Haziran tarihinde Dışişleri Bakanlığı konutunda gerçekleşen toplantıya ilişkin bir açıklama yapan CHP Antalya Milletvekili Baykal, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sürece bakışını, her türlü koalisyon ihtimaline açık olarak değerlendirmiştir.⁴¹²

Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçimlerden birinci sırada çıkan partinin genel başkanına hükûmeti kurma görevini tevdi edeceğini, hükûmet kurulamazsa ikinci sıradaki partinin genel başkanına yeni bir görevlendirme yapacağını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, hükûmetin bu durumda da kurulamaması durumunda tekrar seçimlerin kaçınılmaz olacağını da ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, parti genel başkanlarını ayrı ayrı davet edip görüşlerini dinlemek gibi bir düşünceye haiz olduğunu da görüşleri içerisinde paylaşmıştır.⁴¹³ Ancak bahsi geçen davet ilgililere ulaşmadan ret cevapları kamuoyunda gözlemlenmeye başlamıştır. CHP kanadında davet yaklaşımının teamüllere aykırı olduğu düşüncesinin hâkim olduğu fakat CHP Parti Meclisi kararı çerçevesinde konunun ele alınabileceği yaklaşımı gözlemlenirken, MHP ve HDP ret yanıtını kamuoyu ile paylaşmışlardır.⁴¹⁴

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 30 Haziran tarihinde gerçekleştirmiş olduğu değerlendirmede azınlık hükûmeti formüllerine karşı olduğunu belirtmiştir. Erdoğan, 10 Temmuz tarihli değerlendirmesinde ise Başbakan Davutoğlu'na görevi tevdi etmiş olduğunu hatırlatmış ve koalisyon hükûmeti istemini dillendirmiştir. Ancak kurulacak olan hükûmetin geçmiş tartışmalara odaklanmaması gerektiği vurgusu, muhalefet partilerinin, 17 ve 25 Aralık süreci üzerinden yöneltilmiş oldukları yolsuzluk eleştirileri ve sürecin yeniden ele alınması yönündeki istemlerine yönelik bir mesaj olarak dikkat çekmiştir.⁴¹⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan, CHP ve AK Parti yönetimlerinin nihai kararı vermelerinin öncesinde 11 Ağustos tarihinde vermiş olduğu bir demecinde, 45

⁴¹² "Baykal: Cumhurbaşkanı Her Türlü Koalisyon Çözümüne Açık", **Cumhuriyet**, 10.06.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/295843/Baykal__Cumhurbaskani_her_turlu_koalisyon_coz_umune_acik.html, (22.03.2017).

⁴¹³ Vahap Munyar, "%52 İle Seçildim Saygılı Olun", **Hürriyet**, 14.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/vahap-munyar/52yle-secildim-saygili-olun-29278671>, (23.03.2017).

⁴¹⁴ Onur Konuralp ve Umut Erdem, "Davet Gelmeden 'Ret' Geldi", **Hürriyet**, 15.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/davet-gelmeden-ret-geldi-29283641>, (23.03.2017).

⁴¹⁵ "Erken Seçim mi Koalisyon Mu İstiyor?", **Hürriyet**, 12.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/erken-secim-mi-koalisyon-mu-istiyor-29527415>, (24.03.2017).

günlük seçimleri yenileme süresini esnetme yetkisinin bulunmadığı söyleminde bulunmuştur. Erdoğan, takvimin işleyişi ile ilgili değerlendirmenin kendisine bırakılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan, 13 Ağustos tarihinde Başbakan Davutoğlu ve CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu arasından gerçekleşecek olan nihai koalisyon zirvesi öncesinde 12 Ağustos tarihinde yapmış olduğu bir değerlendirmede koalisyon hükûmeti kurulmasının kendisinin temennisi olduğunu belirtmiştir. Ancak bahsi geçen konuşmanın dikkat çekici bölümünü, Başbakan Davutoğlu'nun koalisyon ilkelerine atıfla, "...Ama o tabi kendi ilkeleriyle de karşı düşüncenin örtüşmesi lazım. Herhalde örtüşmüyorsa, intihar edecek hali yoktur..." ifadesi oluşturmuştur.⁴¹⁷

Cumhurbaşkanı Erdoğan, AK Parti ve CHP arasındaki koalisyon görüşmelerinin başarısız neticelenmesi sonrasında, CHP'ye bir görevlendirmede bulunmak noktasında şartların çok değiştiği ve nihai sonucun görülmesinden sonra kararın verilebileceğini ifade etmiştir.⁴¹⁸ Erdoğan'ın son değerlendirmeleri çerçevesinde, seçimlerin hemen ardından CHP'yi de hükûmet kurmakla görevlendireceğini beyan eden ilk yaklaşımının geçerliliğini yitirdiği gözlemlenmiştir.

Başbakan Davutoğlu, CHP ve MHP ile yürütülen koalisyon görüşmelerinden bir hükûmet formülünün çıkmamış olması üzerine, 9 Temmuz tarihinde almış bulunduğu hükûmet kurma görevini 40.gün itibarıyla 18 Ağustos tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'a iade etmiştir. İade sonrası Anayasanın ilgili hükmü gereğince Cumhurbaşkanı Erdoğan'a seçimleri yenileme hakkı tanıyan 45 günlük sürenin dolmasına 5 gün kala süreç, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın inisiyatifine girmiştir.⁴¹⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan, 19 Ağustos tarihinde gerçekleştirmiş olduğu bir değerlendirmede muhalefet partilerinin genel başkanlarını hedef almış ve Cumhurbaşkanlığı yerleşkesi üzerinden devam eden tartışmalara da atıf yapan bir yaklaşım ile "...E zaten Beştepe'nin adresini bilmeyenlerin de bizim vakit geçirecek bir zamanımız yok..." ifadesinde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, söz konusu demecini, ülkenin tekrar seçimlere gittiği vurgusu ile de güçlendirmiş ve muhalefet

⁴¹⁶ Serpil Çevikcan, "Ülke Başsız Kalmamalı", **Milliyet**, 12.08.2015, <http://www.milliyet.com.tr/ulke-bassiz-kalmamali/siyaset/detay/2100712/default.ht> (23.03.2017).

⁴¹⁷ "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan: 'İntihar Edecek Hali Yok' ", **Hürriyet**, 13.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-intihar-edecek-hali-yok-29792154>, (23.03.2017).

⁴¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Ülkemiz Hiçbir Zaman Hükûmetsiz Kalamaz, Bunun İçin de Atılması Gereken Adımları Atarız", **Haberler**, 14.08.2015, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410-/34098/ulkemiz-hicbir-zaman-hukumetsiz-kalamaz-bunun-icin-de-atilmasi-gereken-adimlari-atariz.html>, (23.03.2017).

⁴¹⁹ "Davutoğlu Görevi İade Etti... İşte Erdoğan'ın Önündeki Seçenekler", **Cumhuriyet**, 18.08.2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/347839/Davutoglu_gorevi_iade_etti..._iste_Erdogan_in_on_undeki_secenekler.html, (23.03.2017).

partilerine bir görevlendirmede bulunmama eğiliminde olduğunu net biçimde göstermiştir.⁴²⁰ CHP kurmayları, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun hükûmeti kurma görevini beklediğini ifade eden demeçler vermişler ve görevin tevdi edilmesi durumunda Kılıçdaroğlu'nun Beştepe'deki Cumhurbaşkanlığı yerleşkesine gideceğini belirtmişlerdir.⁴²¹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, TBMM Başkanı İsmet Yılmaz'a danışma işlemini yerine getirmesinin akabinde, 45. günün dolmasından hemen sonra 24 Ağustos 2015 tarihinde Başbakanlığa göndermiş olduğu yazıda, Anayasanın 104. ve 116. maddelerine atıfla TBMM seçimlerinin yenilenmesine ilişkin vermiş olduğu kararı bildirmiştir. Seçimi yenileme kararı alınmasını takiben beş gün içerisinde kurulacak olan yeni Bakanlar Kurulu'na Başbakan olarak yeniden Ahmet Davutoğlu atanmıştır.⁴²²

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 26 Ağustos tarihinde yapmış olduğu değerlendirmede muhalefet partilerinin seçimden en yüksek oyu alarak birinci sırada çıkan AK Parti'yi dışlayan ve diğer ihtimalleri de ortadan kaldıran açıklamalar yaptığını savunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, muhalefet partilerine görevlendirmede bulunmamasını iki temel gerekçe çerçevesinde dile getirmiştir. Erdoğan, İlk argüman olarak, siyasal parti ve genel başkan açıklamaları çerçevesinde farklı bir koalisyon hükûmeti kurulabilmesi ihtimalinin ortadan kalktığını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ikinci argümanı ise "...Zira, Beştepe'nin, Cumhurbaşkanlığı makamının adresini bilmeyenlere ben hangi görevlendirmeyi yapacaktım. Bu makama her türlü hakareti yapanlar, hatta şahsıma küfür hariç her türlü hakareti yapanlar, onlara hangi görevi verecektik..." ifadesi ile yaşanan polemiklere kendi penceresinden bir atıf şeklinde cereyan etmiştir.⁴²³

6. 7 Haziran Sonrası Terör Olaylarındaki Artış

11 Temmuz tarihinde terör örgütü PKK'nın KCK yapılanması, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde askerî amaçlı yol, karakol ve barajların inşası gerekçeleri ile

⁴²⁰ "Erdoğan: 'Beştepe'nin Adresini Bilmeyenlerle Vakit Geçirecek Zamanımız Yok' ", **Hürriyet**, 19.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-bestepe-nin-adresini-bilmeyenlerle-vakit-gecirecek-zamanimiz-yok-29851530>, (23.03.2017).

⁴²¹ "CHP'li Engin Altay: Görev Verilirse Kılıçdaroğlu Saray'a Gider", **Radikal**, 18.08.2015, <http://www.radikal.com.tr/politika/chpli-engin-altay-gorev-verilirse-kilicdaroglu-saraya-gider-1417538/>, (23.03.2017).

⁴²² Öymen, s.238-240.

⁴²³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "10.Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma", **Konuşmalar**, 26.08.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35911/10-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma.html>, (23.03.2017).

tehdit içeren bir açıklamada bulunmuştur. Açıklamada, 2012 sonundan itibaren fiilen başlatılan sözde ateşkesin bitirildiği anlamı taşıyan bir değerlendirme yer almıştır.⁴²⁴ 17 Temmuz tarihinde bir açıklama yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, terör örgütünün açıklamasında hedef gösterilen barajların saldırıya maruz kaldığını ifade etmiştir. Erdoğan, HDP'yi parlamentoda temsil kabiliyeti yakalamış olan bir uzantı olarak, PKK ile bağlantılı değerlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, bölgedeki seçim sonuçlarında da terör örgütünün tesiri olduğunu savunmuştur.⁴²⁵

20 Temmuz tarihinde Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinde, Kobani'ye yardım planlaması çerçevesinde toplanan gruba canlı bomba saldırısı düzenlenmiştir. Saldırıda 34 kişi yaşamını yitirmiştir. Saldırının tarihi, koalisyon görüşmelerinin yol haritasının hazırlanacağı, AK Parti ve CHP'li heyet başkanları Ömer Çelik ve Haluk Koç'un buluşma programından bir gün öncesine denk gelmiştir.⁴²⁶

22 Temmuz tarihinde Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde 2 polis evlerinde suikasta uğramış, saldırıyı PKK üstlenmiştir.⁴²⁷ Saldırı kamuoyunda infial yaratırken, hızla artan terör eylemleri gündemin öncelikli konusu haline almıştır. Artan terör eylemleri sonrası kamuoyunda Çözüm Süreci ile alakalı sorgulamalar hız kazanmıştır. HDP'nin, Çözüm Süreci'ne hükûmetin sahip çıkmadığı doğrultusundaki eleştirileri karşısında AK Parti kanadında, PKK'nın çözüm süreci esnasında yığınak yapmaya devam ettiği söylemi ön plana çıkmıştır. Süreç içerisinde, Şırnak ve Hakkâri il merkezleri de dâhil olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde 15 bölgede sözde özerklik ilanı denemesi gerçekleştirilmiştir. Teşebbüsler, güvenlik güçlerince bastırılmıştır.⁴²⁸ 11 Ağustos tarihinde bir değerlendirme yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çözüm Süreci'nin buzdolabına kaldırıldığını ve terör örgütleriyle aktif mücadele edileceğini açıklamıştır.⁴²⁹ HDP, artan terör ile birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan, iktidar partisi ve MHP tarafından ağır eleştirilerle karşılaşmış ve terör örgütü ile ilişkili olmak iddiaları çerçevesinde kamuoyunda sorgulanır bir pozisyona evrilmiştir.

⁴²⁴ "KCK'dan Türkiye'ye Alçak Tehdit", **Sabah**, 11.07.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/11/kckdan-turkiyeye-alcak-tehdit>, (25.03.2017).

⁴²⁵ "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'dan Namaz Sonrasında Açıklama", **Hürriyet**, 17.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogandan-namaz-sonrasinda-aciklama-29572766>, (25.03.2017).

⁴²⁶ Öymen, s.223-225.

⁴²⁷ "Şanlıurfa'da 2 Polis Şehit Oldu, Saldırısı Terör Örgütü PKK Üstlendi", **Habertürk**, 22.07.2015, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1106043-sanliurfada-2-polis-sehit-oldu>, (25.03.2017).

⁴²⁸ Onur Bekiroğlu, "Türkiye'nin Sosyo-Politik Ortamı: Öncesi ve Sonrasıyla 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri", **7 Haziran'dan 1 Kasım'a Türkiye'de Siyasal İletişim Uygulamaları**, (Ed. Şükrü Balcı), LİTERATÜRK Academia Yayınları, Konya, 2016, s.60-61.

⁴²⁹ "Erdoğan: Çözüm Süreci Buzdolabında", **Yeni Şafak**, 11.08.2015, <http://www.yenisafak.com/gundem/erdogan-cozum-sureci-buzdolabinda-2221461>, (25.03.2017).

Muhalefet partileri ve bazı basın organlarınca, AK Parti'nin yaşanan gelişmelerin etkisiyle 7 Haziran seçim sonuçlarını bir erken seçim vasıtasıyla değiştirme yönelimine girdiği değerlendirilmeleri yapılmıştır.⁴³⁰ 25 Temmuz tarihinde gelişmelere ilişkin bir açıklamada bulunan CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu, olası bir erken seçimde HDP'nin oy kaybı yaşamasının amaçlandığını ve AK Parti'nin milliyetçi oyları almak suretiyle iktidar olabilme ihtimalinin ele alındığı yeni bir siyasal senaryo iddiasında bulunmuştur.⁴³¹

10 Ekim tarihinde Ankara Garı civarında düzenlenen Barış ve Demokrasi Mitingi isimli toplantıyı hedef alan IŞİD kaynaklı canlı bomba saldırısı nedeniyle, 100'ün üzerinde insan yaşamını yitirirken yaklaşık 400 kişi yaralanmıştır.⁴³²

Seçim sonrasında güven ve huzur ortamının yitirilmesi, siyasal partilerin koalisyon görüşmeleri ile alakalı yönelimleri hususunda birbirlerine olan yaklaşımları üzerine gölge düşüren önemli bir sorun olarak gözlemlenmiştir. CHP'nin erken seçim iddiasına ek olarak, HDP, Çözüm Süreci'nin sonlandırılmasının terör olaylarını arttırdığı söylemi üzerinden AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı eleştirmiştir. HDP, canlı bomba saldırılarını ise devlet ile alakalı ele alma eğilimini benimsemiştir. MHP, terör eylemlerinin gelişim göstermesini Çözüm Süreci üzerinden ele almış ve hem HDP hem de AK Parti'ye yönelik eleştirilerde bulunmuştur. AK Parti'nin eleştirilere ilişkin genel yaklaşımı muhalefet partilerinin suçlayıcı iddiaların reddedilmesi mahiyetiyle vücut bulmuş ve Çözüm Süreci'nin terör örgütü tarafından kötüye kullanılarak şehirlerin silah deposuna çevrildiği doğrultusunda gelişim göstermiştir.⁴³³

D. Önceki Hükûmet Krizleri ile 7 Haziran Sonrası Oluşan Hükûmet Krizinin Farklılıkları

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde çok partili Türk siyasal yaşamında ilk kez bir genel seçimlerin ardından TBMM içerisindeki siyasal partiler hükûmet formülü çıkaramamış ve Cumhurbaşkanının anayasal yetkisini kullanması çerçevesinde seçimlerin yenilenmesi kararı verilmiştir. Çok partili Türk siyasal yaşamındaki 1961, 1973, 1977, 1991, 1995 ve 1999 tarihli genel seçimlerin ardından hiçbir siyasal parti tek parti çoğunluğuna ulaşamamış ve koalisyon yahut

⁴³⁰ Bekiroğlu, s.60.

⁴³¹ "Uyuşmuyorlar", **Hürriyet**, 26.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/uyusmuyorlar-29644301>, (19.03.2017).

⁴³² Öymen, s.242.

⁴³³ Bekiroğlu, s.60- 64.

azınlık hükûmeti denemeleri ön plana çıkmıştır. 1961, 1991 ve 1999 genel seçimleri sonrası seçimlerden ilk sırada ayrılan partiler hükûmeti oluştururken, 1973, 1977 ve 1995 genel seçimleri sonrasında sandıktan ilk sırada çıkan partiler hükûmeti kuramamış ve Cumhurbaşkanı yeni görevlendirmelerde bulunmuştur. Söz konusu görevlendirmelerin ardından yeni hükûmet formülleri hayat bulmuştur. 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri neticesinde CHP'nin hükûmeti kuramaması ve birden çok görevlendirmenin sonrasında MSP'yi bir hükûmet birlikteliği konusunda ikna etmesi neticesinde görev yeniden CHP Genel Başkanı Ecevit'e tevdi edilmiştir. Görevlendirme neticesinde Ecevit'in başbakanlığında yeni hükûmet kurulmuştur. 5 Haziran 1977 Genel Seçimleri neticesinde CHP seçimlerden birinci sırada çıkmış, Ecevit, hükûmeti kurma görevi çerçevesinde azınlık hükûmeti formülünü denemiş ancak güvenoyu alamamıştır. Görevin seçimlerden ikinci sırada çıkan AP Genel Başkanı Demirel'e tevdi edilmesiyle birlikte Demirel başbakanlığında yeni hükûmet kurulmuştur. 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri neticesinde seçimlerden birinci sırada çıkan RP Genel Başkanı Erbakan'ın hükûmeti kuramaması neticesinde hükûmeti kurma görevi sırasıyla DYP Genel Başkanı Çiller ve ANAP Genel Başkanı Yılmaz'a tevdi edilmiştir. ANAP Genel Başkanı Yılmaz'ın, Çiller'i ikna etmesiyle birlikte yeni hükûmet gelişim göstermiştir. Türk siyasal yaşamındaki ilgili örneklerle benzer biçimde 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinden birinci sırada ayrılan AK Parti Genel Başkanı Davutoğlu'na hükûmet kurma görevi tevdi edilmiştir. Öte yandan önceki örneklerden farklı olarak seçimlerden birinci sırada çıkan partinin koalisyon görüşmelerinde başarı sağlayamaması neticesinde ilk kez bir Cumhurbaşkanı, hükûmeti kurma görevini diğer partilerin temsilcilerine vermemiştir. Bu durum AK Parti'li ve AK Parti'nin hayata geçirebileceği formülleri, hükûmet çıkarabilmek adına tek seçenek olarak ön plana çıkarmıştır. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, azınlık hükûmeti formüllerine karşı olduğunu kamuoyu ile paylaşması ile birlikte AK Parti'nin olası bir azınlık hükûmeti formülü denemesi ihtimalinin de zemin kaybettiği gözlemlenmiş ve koalisyon ihtimalleri tek seçenek durumunu almıştır.

Cumhurbaşkanının bir diğer önemli yönelimi seçimlerin yenilenmesi hususunda, 45 günlük anayasal süreyi esnetememek doğrultusunda gelişen yorumu olmuştur. İlgili bölümlerde irdelendiği üzere 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın Cumhurbaşkanı seçimleri yenileme hususunda verilen uygulanması zor yetkiyi, 45 günlük bir süreye indirgemiş ve daha uygulanır bir boyuta taşımıştır. Yetkinin kullanım ihtimali ile ilgili olarak 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri ilk ciddi örnek olmuştur. 9 Ocak 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel'in hükûmet oluşturma

görevini RP Genel Başkanı Erbakan'a tevdi etmesi ile başlayan 45 günlük hükûmet kurma süresinin, 25 Şubat tarihinde olduğu göz önüne alındığında, hükûmetin ancak 6 Mart tarihinde kurulmasıyla birlikte Cumhurbaşkanı Demirel'in siyasal partilere 8 günlük bir esneklik tanıdığı gözlemlenmiştir. Bu esneklik neticesinde ANAP Genel Başkanı Yılmaz başbakanlığında ANAYOL olarak bilinen hükûmet kurulmuştur. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan bu durumu bir teamül olarak kabul etmemiş ve 45 günlük süreyi esnetmemiştir. Bu durum önceki hükûmet krizi süreçleriyle 7 Haziran sonrası oluşan siyasal tablonun Cumhurbaşkanları nezdindeki yorum farklılığını ortaya koymuştur.

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde oluşan hükûmet krizinin önceki hükûmet krizlerinden bir diğer önemli farkı ise TBMM içerisinde temsil kabiliyeti elde eden siyasal partilerin iktidar alternatifi oluşturabilmek amacıyla bir uzlaşma yakalayamamaları noktasında cereyan etmiştir. CHP'nin seçimlerin ardından geliştirmiş olduğu muhalefet partilerinin oy oranlarını esas alan %60'lık blok söylemi, MHP tarafından onaylanmamış ve MHP'nin sürece ilişkin yaklaşımı ile birlikte AK Parti'li koalisyon seçenekleri tek öncelik halini almıştır. AK Parti'nin CHP ile yürütmüş olduğu koalisyon hükûmeti görüşmeleri, olası bir koalisyon hükûmetinin süresi ve niteliği konularındaki görüş ayrılıklarına tanıklık etmiştir. AK Parti kanadının kısa süreli ve seçim odaklı hükûmet beklentisi ile CHP'nin uzun ömürlü hükûmet istemi arasındaki fark dikkat çekmiştir. Öte yandan CHP'nin süreç içerisindeki en önemli iddiası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir koalisyon hükûmeti istemediği doğrultusundaki görüşleri olmuştur. AK Parti kanadı ise bu iddiaları reddetmiştir. AK Parti ve MHP arasındaki koalisyon görüşmeleri ise MHP'nin dört şartı olarak ön plana çıkan içerik üzerinden ele alınmıştır. Bu şartlardan ilki Çözüm Süreci'nin tamamen bitirilmesi olurken, diğeri ise parti kurmaylarının bir uzlaşmazlık yaşamadıkları kaydedilen Anayasanın ilk dört maddesinin aynen korunması hususu olmuştur. MHP'nin yolsuzluk ve rüşvet ilişkisi çerçevesinde ele aldığı 17 ve 25 Aralık dosyalarının yeniden açılması ve parlamenter sistemden yana bir anlayış ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "anayasal sınırlarına çekilmesi" istemi ise iki partinin uzlaşmazlığının en derin hissedildiği konular olarak ön plana çıkmıştır. AK Parti koalisyon görüşmeleri esnasında HDP'yi ziyaret etmiş olmakla birlikte söz konusu görüşme bir koalisyon pazarlığını içermemiştir. Artan terör olayları ile birlikte HDP'nin, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti ile dikkat çeken polemikler yaşadığı gözlemlenmiştir.

CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu'nun resmiyet taşımamakla birlikte %60'lık bir blok düşüncesi çerçevesinde MHP Genel Başkanı Bahçeli'ye Başbakanlık önerdiği hükûmet formülü, MHP Genel Başkanı Bahçeli tarafından reddedilmiştir. 18 Nisan 1999 Genel Seçimleri neticesinde DSP ile bir koalisyon ortaklığı yapan MHP, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sonrası böylesi bir öneriyi geri çevirmiştir. Parti kurmaylarının, kurulma ihtimali HDP'ye bağlı olan hiçbir hükûmet formülünde yer almama istekleri dikkat çekmiştir. MHP, azınlık hükûmeti formüllerine de karşı çıkmıştır. 1982 Anayasası süresince koalisyon hükûmeti ihtimallerinde sol ve sağ siyasal ideoloji temellerine dayanan ayrımların görece etki yitirdiği ve bu doğrultuda çeşitli hükûmetlerin kurulabildiği ilgili bölümlerde irdelenmiştir. Buna karşın 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde Kürt siyasal çizgisinden gelen ve Türkiye partisi olma söylemini seçim sürecinde vurgulayan bir siyasal partinin ilk kez ülke geneli %10'luk seçim barajını aştığı gözlemlenmiştir. Bu durum TBMM çatısı altında koalisyon formüllerini etkileyen farklı bir ideolojik temelli görüş ayrılığını meydana getirmiştir. Oluşan tablo siyasal partilerin bir uzlaş zeminini yakalayamadıklarını göstermiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yeni bir görevlendirmede bulunmamasına binaen göstermiş olduğu gerekçeler arasında yer almıştır. Siyasal partilerin uzlaş imkânını yakalayamadıkları bu durum önceki hükûmet krizi süreçleri ile 7 Haziran sonrası sürecin önemli farklılıklarından olmuştur.

7 Haziran seçimlerinden birinci sırada çıkan AK Parti ile en yakın rakibi arasındaki fark, tek parti çoğunluğunun yakalanamadığı 1961,1973, 1977, 1991, 1995 ve 1999 genel seçimlerinden birinci sırada ayrılan siyasal partiler ile en yakın rakipleri arasındaki milletvekili sayısı farkına göre değişiklik arz etmiştir. 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde seçimlerden birinci sırada çıkan CHP ile ikinci sırada yer alan AP'nin milletvekili sayısı arasındaki fark 15 olmuştur. 14 Ekim 1973 Genel Seçimlerinden birinci sırada ayrılan CHP ile ikinci sırada yer alan AP arasındaki milletvekili sayısı farkı 36 olmuştur. 5 Haziran 1977 Genel Seçimlerinden birinci sırada çıkan CHP ile seçimlerden ikinci sırada ayrılan AP arasındaki milletvekili sayısı farkı 24 olmuştur. 20 Ekim 1991 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerden birinci sırada ayrılan DYP ile ikinci sırada konumlanan ANAP arasındaki milletvekili sayısı farkı 63 olmuştur. 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri neticesinde birinci sıradaki RP ile ikinci sırada yer alan ANAP arasındaki milletvekili sayısı farkı 26 olmuştur. 18 Nisan 1999 Genel Seçimleri neticesinde birinci sırada yer alan DSP ve en yakın takipçisi olan MHP arasındaki milletvekili sayısı farkı 7 olmuştur. Siyasal partilerin milletvekili sayıları arasındaki

dağılımın nispeten yakın olması, koalisyon formüllerinde tüm partileri iddialı bir konuma taşımıştır. Buna karşın 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde AK Parti'nin elde etmiş olduğu milletvekili sayısı ile en yakın takipçisi olan CHP arasındaki fark 126 olmuş ve AK Parti, 258 milletvekili çıkararak tek parti çoğunluğu için gerekli olan sayının sadece 18 milletvekili altında kalmıştır. Oluşan siyasal tablo, AK Parti'nin iktidarın en güçlü adayı konumunu pekiştiren bir unsur olarak dikkat çekmiştir. Bu durumun Türk siyasal yaşamındaki benzer bir örneği 1977 yılında gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde vücut bulmuştur. İlgili bölümde tartışıldığı üzere CHP seçimlerden 213 milletvekili çıkarmak suretiyle birinci sırada ayrılmış ve tek parti çoğunluğunu 13 milletvekili eksik ile kaybetmiştir. Buna karşın parti, azınlık hükûmeti formülünü denemiş ancak güvenoyu alamamıştır. Cumhurbaşkanının yeni görevlendirmesi neticesinde seçimlerden ikinci sırada ayrılan AP Genel Başkanı Demirel, ideolojik görüşlerin ve iktidar olma isteminin ön plana çıktığı bir hükûmet teşekkülü çerçevesinde MSP ve MHP'yi koalisyon ortaklığına ikna etmeyi başarmıştır. Bu bağlamda CHP'nin dahli olmayan bir hükûmet istemi çerçevesinde ikinci MC olarak bilinen hükûmet, AP Genel Başkanı Demirel başbakanlığında hayata geçirilmiştir. Buna karşın 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın azınlık hükûmeti formüllerine sıcak bakmadığı ve AK Parti kurmaylarının da diğer siyasal partilerle yürütülen görüşmeler neticesinde bir azınlık hükûmeti formülünü deneme eğilimine girmedikleri gözlemlenmiştir. 1977 seçimlerinden farklı olarak 7 Haziran sonrası süreçte ikinci sırada yer alan partinin hükûmeti kurma görevini alamadığı kaydedilmiştir. Ayrıca TBMM Başkanlık seçimlerinde ve sonraki siyasal diyaloglarda ortaya çıktığı üzere %60'lık blok söylemi, muhalefette yer alan partilerin bir koalisyon oluşumu noktasındaki ortak yol haritasını oluşturamamıştır. Bu bağlamda HDP ve MHP'nin farklılık arz eden siyasal ideolojileri, AK Parti'nin iktidar olmaması noktasında gelişebilecek ortak bir siyasal eğilimden ve bu iki siyasal partinin iktidar olma istemlerinden daha öncelikli bir rol üstlenmiştir.

E. Hükûmet Krizine İlişkin Bir Formül Olarak 1 Kasım 2015 Genel Seçim Sonuçları

Cumhurbaşkanı Erdoğan, TBMM Başkanı İsmet Yılmaz'a danışma işlemini yerine getirmesinin ardından, 45. günün dolmasıyla birlikte 24 Ağustos 2015 tarihinde Başbakanlığa göndermiş olduğu yazıda, Anayasanın 104. ve 116. maddelerine atıfla TBMM seçimlerinin yenilenmesine ilişkin vermiş olduğu kararı

bildirmiştir. Geçici Bakanlar Kurulu'na Başbakan olarak yeniden Ahmet Davutoğlu atanmıştır. Adalet, İçişleri ve Ulaştırma bakanları bağımsızlar arasından seçilmiştir. Başbakan Davutoğlu, TBMM'deki partilerin temsil güçlerine oranla belirlenen sayı çerçevesinde Geçici Bakanlar Kurulu'na üye vermeleri için CHP, MHP ve HDP'ye davette bulunmuştur. CHP'nin siyasal yönelimi çerçevesinde, davet alan beş partili, bakanlık önerilerini geri çevirmiştir. Benzer biçimde MHP'nin kurumsal yönelimine paralel olarak, davet alan iki isim bakanlık davetini geri çevirmiş ancak Tuğrul Türkeş öneriyi kabul etmiş ve Başbakan Yardımcısı olarak atanmıştır. Başbakan Davutoğlu, HDP'li üç isme davette bulunmuştur. HDP'nin, bakanlık önerilerini geri çevirmek doğrultusunda bir kararı bulunmamasına karşın Levent Tüzel daveti geri çevirmiş, Müslüm Doğan ve Ali Haydar Konca ise kabul etmiştir.⁴³⁴

1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleşen genel seçim neticesinde AK Parti oylarını %40,87'den 49,50'ye çıkarmıştır. Partinin milletvekili sayısı ise 258'den 317'ye çıkmıştır. AK Parti, tek parti çoğunluğu için gerekli olan 276 sayısının üzerinde konumlanmıştır. CHP oylarını %24,95'den, %25,32'ye çıkarmıştır. CHP'nin milletvekili sayısı ise 132'den, 134'e çıkmıştır. MHP'nin oyları 16,29'dan, %11,90 inmiş, partinin milletvekili sayısı ise 80'den, 40'a düşmüştür. HDP'nin oy oranı %13,12'den %10,76'ya inerken milletvekili sayısı da 80'den 59'a düşmüştür.⁴³⁵

⁴³⁴ Öymen, s.238-241.

⁴³⁵ Öymen, s.294.

SONUÇ

Çok partili Türk siyasal yaşamındaki 1961, 1973, 1977, 1991, 1995 ve 1999 tarihli genel seçimlerin ardından hiçbir siyasal parti, tek parti çoğunluğuna ulaşamamış ve koalisyon yahut azınlık hükûmeti denemeleri ön plana çıkmıştır. 1961 ve 1991 genel seçimleri sonrasında, farklı toplumsal kesimlerin başat temsilcisi olarak ön plana çıkan iki siyasal partinin koalisyon ortaklığı gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. 1999 genel seçimleri neticesinde ise benzeri bir hükûmet teşekkülünün DSP ve MHP'ye ek olarak ANAP'ın da dahilyle daha geniş bir mahiyetle vücut bulduğu not edilmiştir. 1961 genel seçimleri neticesinde 10 Kasım 1961 tarihinde hükûmeti kurma görevi tevdi edilen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 20 Kasım 1961 tarihinde AP ile bir koalisyon hükûmeti kurmuştur. 1991 tarihli genel seçim neticesinde, seçimlerden birinci sırada çıkan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 9 Kasım tarihinde devralmış bulunduğu hükûmeti kurma görevi çerçevesinde 20 Kasım 1991 tarihinde SHP ile koalisyon hükûmetini oluşturmuştur. İlk büyük koalisyonun oluşumunda Ordunun yönelimlerinin etkili olduğu gözlemlenirken, ikinci büyük koalisyon gönüllü bir birliktelik olarak dikkat çekmiştir. DYP ve SHP'nin, iktidardaki ANAP ve ANAP'ın kurucu genel başkanı olan 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal aleyhine yürütmüş oldukları kampanyaların benzerliği seçim sonrası süreçte koalisyon birlikteliğini destekleyen bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. 18 Nisan 1999 Genel Seçimlerinden sonra ise 3 Mayıs tarihinde 57. Hükûmeti kurmakla görevlendirilen Başbakan Ecevit, 28 Mayıs tarihinde DSP, MHP ve ANAP koalisyon hükûmetini oluşturmuştur. MHP Genel Başkanı Bahçeli'nin sürecin hassasiyetlerine önem atfeden yaklaşımı ve iki partinin de iktidar olma istemi çerçevesinde öncelik DSP ve MHP'nin oluşturacağı bir büyük koalisyonun olmuştur. FP'nin dahli olmayan bir koalisyon kurma düşüncesi, DSP ve MHP'yi koalisyon ihtimallerinde yaklaştıran unsur olmuştur. İki partinin uzun ömürlü bir hükûmet birlikteliği inancı ve çeşitli konulardaki siyasal uyum hükûmetin kurulmasındaki diğer önemli etkenler olmuştur. ANAP Genel Başkanı Yılmaz'ın da parti içi dengeler bakımından iktidar ortağı olma isteminin ön plana çıkması çerçevesinde koalisyon kurulmuştur. Üç büyük koalisyonun dikkat çekici bir ortak özelliği ise koalisyon görüşmelerinin, ilgili bölümlerde irdelenen ülkedeki ortalama hükûmet kurulum aşamalarına kıyasla oldukça kısa sürede tamamlanmış olmasıdır.

1973 genel seçimlerinin ardından CHP ve MSP'nin iktidar olma istemleri ile toplumun alt ve orta gelir gruplarına ilişkin dikkat çeken bazı vaatlerinin benzerliği

koalisyonu kolaylaştıran etmenler olarak ön plana çıkmıştır. 1977 genel seçimlerinin ardından sandıktan birinci sırada çıkan CHP'nin azınlık hükûmeti güvenoyu alamamıştır. AP Genel Başkanı Demirel'in başbakanlığında ideolojik sebepler ve partilerin iktidar olma istemlerinin ön plana çıkması ile AP, MSP ve MHP'nin ikinci MC olarak bilinen koalisyon hükûmeti kurulmuştur. 1995 genel seçimlerinden birinci sırada çıkan RP Genel Başkanı Erbakan'a hükûmet kurma görevi tevdi edilmiş ancak Erbakan, hükûmeti kuramamıştır. Görev DYP Genel Başkanı Çiller ve ardından da ANAP Genel Başkanı Yılmaz'a verilmiştir. RP'nin iktidar olması ihtimalinden rahatsızlık duyan Ordu ve laiklik hassasiyeti ön plana çıkan kamuoyu bileşenlerinin etkisiyle seçimlerden ikinci ve üçüncü sırada çıkan ANAP ve DYP'nin koalisyon hükûmeti kurulmuştur.

Özet bir değerlendirme ile 1961 Anayasası sonrası kurulan koalisyon ve azınlık hükûmetlerinde etkili olan genel faktörler şu şekilde tartışılabilecektir:

- Ordunun siyasal yönelimleri hem 1961 genel seçimleri sonrasında, hem de 12 Mart döneminde, hükûmet kurulum süreçlerini etkileyen bir faktör olarak not edilmiştir.
- Cumhurbaşkanı'nın görevlendirme eğilimleri, hükûmet kurulum süreçlerinde önem arz etmiştir.
- Siyasal partilerin ideolojik yaklaşımları, hükûmetlerin kurulumunda önemli bir rol oynamıştır.
- Siyasal partilerin ve liderlerin iktidar olma istemleri çerçevesinde yakalamış oldukları uzlaşılar, hükûmet kurulum süreçlerini doğrudan etkilemiştir.

1982 Anayasası sonrası kurulan koalisyon ve azınlık hükûmetlerinde etkili olan genel faktörler ise şu şekilde tartışılabilecektir:

- Siyasal partilerin ve liderlerin iktidar olma istemleri çerçevesinde yakalamış oldukları uzlaşılar önem taşımıştır.
- Ordunun siyasal süreç üzerindeki gözlemlenebilir etkisi, 1995-1999 arası dönemde hükûmet kurulum süreçlerini önemli ölçüde etkilemiştir.
- 1982 Anayasası döneminde, sol ve sağ siyasetten doğan ideolojik kutuplaşmanın koalisyon oluşturmadaki olumsuz etkisinin azalması, gönüllü büyük koalisyonların oluşmasını mümkün kılmıştır.

- Cumhurbaşkanı Demirel'in yaklaşımları çerçevesinde dikkat çeken ancak birden çok hükûmetin kurulumunu etkilediği için not edilmesi gereken bir özellik olarak; Cumhurbaşkanı Demirel'inin hükûmet kurma görevi konusundaki tercihlerinin, hükûmet kurulumunda önem arz edecek bir özellik olduğu not edilmiştir.
- Cumhurbaşkanı Demirel'in seçimleri yenileme hususundaki anayasal yetkisi olan 45 günlük süreyi 8 gün kadar esnetmesi, ANAYOL olarak bilinen 53. Hükûmet'in kurulumuna olanak tanımıştır. Bu durum 1982 Anayasası sonrası birden çok hükûmetin kurulumuna etki eden genel bir faktör olarak ele alınamamaktadır. Buna karşın sonraki siyasal süreç içerisinde söz konusu yetkinin ele alınış biçimine bağlı olarak hükûmetlerin kurulumu yahut TBMM seçimlerinin yenilenmesi hususlarına etki edebilecek bir unsur olarak önem arz etmiştir.

Türk siyasal yaşamının önceki örneklerinden hareketle 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sonrası oluşan tabloyu, siyasal partilerin TBMM'deki temsil kabiliyetleri, siyasal partilerin yönelimleri, gerçekleştirilen koalisyon görüşmelerinin özellikleri ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sürece ilişkin eğilimleri çerçevesinde ele almak mümkündür.

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde AK Parti 258, CHP 132, MHP ve HDP ise 80'er milletvekili çıkarmıştır. 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinin ardından oluşan siyasal tablo, Türk siyasal yaşamının koalisyon ihtimallerini ön plana çıkaran önceki seçim süreçlerinden farklı biçimde gelişim göstermiştir. Öyle ki; seçimlerden birinci sırada çıkan AK Parti ile ikinci sırada yer alan CHP arasındaki milletvekili sayısı farkının 126 olması, AK Parti'yi koalisyon görüşmelerinin henüz başından itibaren en önemli aktörü kılmıştır. 1961 seçimlerinde bu fark 15, 1973 seçimlerinde 36, 1977 seçimlerinde 24, 1991 seçimlerinde 63, 1995 seçimlerinde 26 ve 1999 seçimlerinde ise sadece 7 olmuştur. Bahsi geçen seçimlerde siyasal partilerin milletvekili sayıları arasındaki dağılımın nispeten yakın olması, koalisyon formüllerinde diğer partileri de iddialı bir konuma taşımıştır. Bu duruma ek olarak partilerin milletvekili sayılarındaki yakınlık, hem Cumhurbaşkanı Demirel'in görevlendirme eğilimlerini hem de koalisyon pazarlıkları derinden etkileyen bir faktör olmuştur.

7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinin ardından AK Parti ve CHP arasında gerçekleştirilen koalisyon görüşmelerinin, Türk siyasal yaşamının ilgili hükûmet kurulum süreçleri olan 1961, 1991 ve 1999 örnekleri göz önüne alındığında alışılacak kadar uzunlukta kurgulanan bir mahiyete sahip olduğu gözlemlenmiştir. 9

Temmuz itibariyle başlayan 45 günlük sürenin 15. gününe dek içerikle alakalı bir ön görüşme pratiğinin yapılamamış olması dikkat çekmiştir. Sonraki süreçte ise 3 Ağustos itibariyle tamamlanan ön görüşmelerin olumlu yahut olumsuz bir neticeye ulaşması adına parti liderlerinin gerçekleştirecekleri görüşmenin ancak 1 hafta sonra düzenlenebilmiş olması, zamanın geniş kullanımına farlı bir örnek oluşturmuştur. Esasen süreç, zamana yayılmış toplantılar silsilesi biçiminde ve genel başkanların gözetiminde sürdürülmüştür. Buna karşın 1 haftalık yeni bir değerlendirme süresi görece uzun olarak ele alınabilecektir. Ancak bu toplantının da kesin bir kanaat belirtmeksizin dağılmasının ardından 3 gün sonra yeni bir buluşma ile kararın açıklanması, sürenin herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadığı bir düzende mümkün olabilecek bir toplantı süreci izlenimini vermiştir. Tarafların masadan kalkan taraf olmama istemlerinin, sürecin uzamasında belirleyici bir etkisi olmuştur. Koalisyon görüşmelerindeki anlaşmazlık konuları olarak gözlemlenen unsurlar ise kurulması planlanan hükûmetin ömrü ve niteliği hususları olmuştur. AK Parti kanadının kısa süreli ve seçim odaklı hükûmet beklentisi ile CHP'nin uzun ömürlü hükûmet istemi arasındaki fark dikkat çekmiştir. CHP kanadının güçlendirilmiş parlamenter sistem eğilimi taşıyan restorasyon hükûmeti tercihi ile AK Parti'nin kısa süreli reform hükûmeti beklentisinin barındırmış olduğu görüş ayrılığı dikkat çeken diğer husus olmuştur. CHP temsilcilerinin süreç içerisindeki en önemli iddiası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir koalisyon hükûmeti istemediği ve seçimlerin yenilenmesi eğilimini taşıdığı doğrultusunda gelişim göstermiştir. AK Parti kanadı ise bu iddiaları reddetmiştir.

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde Kürt siyasal çizgisinden gelen bir parti olan HDP, Türkiye partisi olmak söylemi çerçevesinde %10'luk ülke geneli seçim barajını aşmış ve TBMM'de 80 milletvekili ile temsil hakkı kazanmıştır. Bu durum Türk siyasal yaşamının ilkleri arasında yer almıştır. Başbakan Davutoğlu, koalisyon görüşmeleri çerçevesinde HDP'yi ziyaret etmiş ancak bu ziyaret koalisyon ihtimali içermemiştir. HDP'li yöneticiler, ilkelerine uygun olması durumunda AK Parti ve CHP arasında gerçekleşecek bir koalisyon ihtimaline destek verebileceklerini belirtmişlerdir.

Süreç içerisinde MHP'nin koalisyon değerlendirmesinin temeli ise HDP'nin doğrudan ya da dolaylı biçimde desteği olan hiçbir hükûmet teşekkülünde yer almamak noktasında gelişim göstermiştir. Resmîyet taşımamakla birlikte, CHP'den gelen ve Başbakanlık makamının MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'ye önerilmiş olduğu hükûmet modeli de söz konusu politika çerçevesinde ve sert olarak

nitelendirilecek bir söylem ile reddedilmiştir. Bu durum, 1991 ve 1999 genel seçimlerinin ardından sol ve sağ siyasetin başat partilerinin arka planda bırakmayı başardıkları ideolojik etkenlerin, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri itibariyle koalisyon görüşmelerine farklı bir biçimde etki etmesi olarak gözlemlenmiştir. MHP'nin, HDP ile derin bir farklılık arz eden ideolojik eğilimi, AK Parti'nin iktidar olmaması noktasında gelişebilecek ortak bir siyasal yönelişten ve MHP'nin iktidar olma isteminden daha öncelikli bir rol üstlenmiştir.

MHP, azınlık hükûmeti formüllerine de karşı çıkmıştır. Esasen MHP'nin süreç içerisinde dâhil olabileceği tek hükûmet formülü olarak AK Parti ve MHP'nin, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin 4 şartı çerçevesinde bir araya gelebilecekleri bir hükûmet senaryosu olarak ön plana çıkmıştır. Bu ihtimal ise AK Parti kanadıyla yapılan görüşmelerde olumsuz neticelenmiştir. MHP'nin yolsuzluk ve rüşvet ilişkisi çerçevesinde ele aldığı 17 ve 25 Aralık dosyalarının yeniden açılması ve parlamenter sistemden yana bir anlayış ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "anayasal sınırlarına çekilmesi" istemi ise iki partinin uzlaşmazlığının yoğunlaştığı konular olarak ön plana çıkmıştır. Bahçeli'nin erken seçim ihtimalini henüz 7 Haziran gecesinde dillendirmesi ve süreç içerisinde ilan edilen parti ilkelerinden hareketle çeşitli hükûmet formüllerini geri çevirmesi ile MHP, hükûmet kurulamaması noktasında diğer tüm partilerin ortak eleştirisine uğrayan bir konuma sürüklenmiştir. MHP'nin diğer muhalefet partileri tarafından eleştirel bir süreç ile karşı karşıya kalmasındaki önemli sebeplerden birisi de TBMM Başkanlık seçimlerindeki yönelimi noktasında gelişim göstermiştir. Muhalefet cenahından yükselen eleştirilerin ortak noktası, MHP'nin 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri öncesinde AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a sert eleştiriler ile ön plana çıkan parti olmasına karşın, TBMM Başkanlık seçimlerinin Baykal ve Yılmaz'ın yarışacakları ilgili turunda boş oy kullanacakları açıklaması doğrultusunda seyretmiştir. Bu durum muhalefet partilerinin asgari müşterekler de dâhil olmak üzere hiçbir şart altında, CHP'nin dillendirmiş olduğu %60'lık bir blok oluşturmadıkları doğrultusunda bir gözleme olanak tanımış ve süreç sadece AK Parti'nin kuracağı hükûmet formülleri ihtimali üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır.

Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun seçimlere ilişkin ilk kapsamlı değerlendirmesinde, seçmenin başkanlık sistemini desteklemediği doğrultusundaki yorumu koalisyon görüşmelerine istekli bir başlangıç olarak ele alınmıştır. Buna karşın AK Parti'nin 12 Eylül tarihinde gerçekleştirmek durumunda olacağı 5. Olağan Kongresi, Başbakan Davutoğlu'nun koalisyon görüşmelerinde, parti dinamikleri

üzerindeki kuvvetli nüfuzu bilinen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın görüşlerinden bağımsız politika izleme olanağını tartışmaya açan bir husus olarak dikkat çekmiştir.

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sonrasında oluşan hükûmet krizi sürecinin, Türk siyasal yaşamının önceki hükûmet krizlerinden ayrılan bir diğer önemli yönü ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasal yönelimi noktasında gelişim göstermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçimlerin hemen ardından gerçekleştirmiş olduğu değerlendirmelerde, birinci görevlendirmede hükûmetin kurulamaması durumunda ikinci bir görevlendirmede bulunacağını açıklamıştır. Buna karşın Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun 19 Ağustos 2015 tarihinde görevi iade etmesinin ardından, seçimlerin Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yenilenmesine karar kılınabilecek asgari zaman dilimi olan 45 günlük sürenin dolmasına 5 gün bulunmasına rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yeni bir görevlendirme eğilimine girmediği gözlemlenmiştir. Erdoğan'ın tutumu, TBMM'deki en büyük ikinci grup olma hüviyeti ile görev beklentisi içerisinde olan CHP tarafından yetki gaspı olarak değerlendirilmiştir.

Erdoğan'ın ikinci bir görevlendirmede bulunmama yöneliminin gerekçelerinden ilki, siyasal partilerin ve genel başkanlarının açıklamaları sonrasında yeni bir hükûmet kurulması ihtimalinin söz konusu olmadığı çerçevesinde gelişim göstermiştir. İkinci gerekçe ise ilgili bölümde ayrıntılı biçimde irdelendiği üzere muhalefet partisi liderleri ile yaşanan polemiklerin izleri çerçevesinde oluşmuştur.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın süreç içerisindeki dikkat çeken bir diğer tasarrufu ise, seçimlerin yenilenmesi hususunda 45 günlük süreyi esnetemeyeceği doğrultusundaki yorumu olmuştur. 1982 Anayasası'nın genel ruhu, 1961 Anayasası'nın yürütme erkini zayıflatmak suretiyle hükûmet krizlerine sebebiyet verdiği inancı çerçevesinde ve ülke yönetiminin istikrarsız kalmaması noktasında geliştirilen çeşitli önlemlerle ön plana çıkmıştır. Bu noktada 45 günlük bir sınırlama ise Cumhurbaşkanı'na ülke yönetiminin bir boşlukta kalması durumunda çözüm anahtarı olması istemi ile hazırlanmış bir önleyici tedbir olarak ön plana çıkmıştır. 1982 Anayasası'nın ilgili hükmünü icra olanağı tanıyabilecek yegâne örnek 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri neticesinde oluşmuştur. Hükûmet kurma görüşmeleri esnasında yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde hükûmetin kurulum süreci 45 günlük zaman dilimini 8 gün geçmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel ise seçimleri yenileme kararı almamış ve yeni hükûmetin kurulmasını teşvik edici bir yönelim sergilemiştir. Bu minvalde Mesut Yılmaz'ın başbakanlığındaki ANAYOL olarak bilinen hükûmet vücut bulmuştur. Ancak söz konusu esneklik Cumhurbaşkanı Erdoğan açısından bir

teamül olarak kabul edilmemiş ve 24 Ağustos tarihinde, 45 günlük sürenin dolması ile TBMM Başkanına danışmak suretiyle seçimlerin yenilenmesi yönündeki kararını vermiştir. Çok partili Türk siyasal yaşamında ilk kez bir Cumhurbaşkanı, anayasal yetkisini kullanmış ve seçimleri yenileme kararını vermiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 7 Haziran 2015 Genel Seçimi öncesinde meydanlardaki en önemli vurgusu, 2007 referandumu sonrası 10 Ağustos 2014 tarihinde uygulanmaya başlanan yeni sistemle, yönetimde oluşan iki iktidar odağı görüntüsü olmuştur. Erdoğan, bu ikilik görüntüsünün ortadan kalkması için başkanlık sistemi önerisinde bulunmuş ve önerisinin hayata geçmesi amacıyla seçmenlerden 400 milletvekili talep etmiştir. Erdoğan, parlamenter sistemin ülke şartlarında geçerliliğini yitirdiğini savunmuş ve 10 Ağustos tarihinin yeni bir sürecin başlangıcı olduğunu iddia etmiştir. Bu yönüyle irdelendiğinde 2007 referandumu neticesinde, yasamadan çıkan yürütmenin sorumlu kanadı hükûmet ile yürütmenin sorumsuz kanadını oluşturan ancak parlamenter sistem geleneğinden farklılaşarak halk tarafından doğrudan seçilen bir Cumhurbaşkanının varlığı sistemsel bir tartışma kaynağı olarak gözlemlenmeye başlanmıştır.

Erdoğan, ilgili bölümlerde tartışıldığı üzere 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri öncesinde, seçilmesi durumunda parlamenter sistem teamülleri çerçevesinde alışlageldik bir Cumhurbaşkanı olmayacağı doğrultusunda değerlendirmeler yapmıştır. Erdoğan, siyasal yönelimini devam ettirmek suretiyle 7 Haziran seçim sürecinde de başkanlık sistemi vurgusunu korumuştur. Erdoğan, 7 Haziran öncesi seçim çalışmalarında aktif rol almasını ise meşruiyetini doğrudan halktan alan bir Cumhurbaşkanı olması ile paralel değerlendirmiştir. Yürütmenin her iki kanadının meşruiyetlerini doğrudan halktan aldıkları yeni durum yarı başkanlık ve başkanlık sistemi odaklı tartışmaların, seçimlerin öncelikli gündemi olmasının önemli sebepleri arasında yer almıştır. Buna karşın muhalefet partilerinin parlamenter sistemin devamından yana program ve söylemleri ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında önemli bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Erdoğan ile muhalefet partileri arasında başkanlık sistemi temelli tartışmalara ek olarak, 17 ve 25 Aralık sürecine ilişkin bakış açısı farklılığı ve Çözüm Süreci odaklı görüş ayrılıkları dikkat çekmiştir. Bahsi geçen unsurlar, AK Parti ve CHP arasındaki koalisyon görüşmelerinde de görüş ayrılığı olarak ön plana çıkmıştır. Bu unsurlar AK Parti ve MHP arasındaki koalisyon görüşmelerinde ise 4 ilke uzlaşmazlığı olarak not edilmiştir. Esasen siyasal partiler arasında yürütülen koalisyon görüşmelerinin anlaşmazlık taşıyan maddelerinin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yönelimlerini doğrudan ilgilendiren

hususlar olduğu kaydedilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan olduğu dönemden itibaren darbe girişimi olarak ele aldığı 17 ve 25 Aralık sürecinin, muhalefet partileri tarafından araştırılması gereken yolsuzluk ve rüşvet iddiaları olarak değerlendirilmesi bu ayrımın somut örnekleri arasında yer almıştır. Başkanlık sistemi ve parlamenter sistem tartışmaları, Cumhurbaşkanlığı yerleşkesi tartışmaları ve Çözüm Süreci'ne ilişkin farklılaşan yaklaşımlar ayrımın diğer bileşenleri olarak sivrilmıştır.

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri neticesinde AK Parti, tek parti çoğunluğuna ulaşamamış ancak bu sayıyı sadece 18 milletvekili ile kaçırmıştır. Oluşan TBMM aritmetiğinin Türk siyasal yaşamının koalisyon barındıran önceki örneklerinden oldukça farklı biçimde gelişim göstermiştir. Bu duruma benzer bir örnek olarak 1977 genel seçimleri neticesinde CHP, tek parti çoğunluğunu 13 milletvekili ile kaçırmış ancak seçimlerden birinci sırada çıkan CHP ile ikinci sırada çıkan AP arasındaki milletvekili sayısı farkı sadece 24 olmuştur. İdeolojik etkenlerin ön plana çıkması neticesinde bir koalisyon hükûmeti kuramayan CHP'nin iktidar olma istemi çerçevesinde azınlık hükûmeti formülü denediği ancak güvenoyu alamadığı bir süreç yaşanmıştır. Türk siyasal yaşamının ilgili örneğinden farklı olarak 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sonrası, azınlık hükûmeti formüllerinin ön plana çıkmadığı gözlemlenmiştir. AK Parti'nin azınlık hükûmeti ihtimaline yönelmemesinde, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir azınlık hükûmeti formülüne karşı olduğunu açıklamış olması ve koalisyon görüşmeleri esnasında siyasal partilerin bu yönde bir hükûmete ilişkin olumsuz bakış açılarının AK Parti yönetimince müşahade edilmiş olması etkili olmuştur.

7 Haziran 2015 Genel Seçimi ardından hız kazanan ve ülke güvenliğini tehdit eden terör olayları ise ülke gündeminin koalisyon görüşmelerine yeteri kadar odaklanmasını engelleyen bir sorun olarak not edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti yöneticileri, artan terör eylemleri ile birlikte eleştirilerini HDP'ye yönlendirmiş, HDP ise olayları Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti sorumluluğunda değerlendirmiştir. MHP, gelişmeleri Çözüm Süreci üzerinden ele almış ve geçmişteki uyarılarını hatırlatan bir siyasal pozisyon içerisinde eleştirilerini dile getirmiştir. CHP, yeni bir siyasal senaryonun hazırlanmakta olduğu görüşü çerçevesinde gelişen terör olayları ile birlikte bir erken seçime gidilmek istendiğini iddia etmiştir. CHP, AK Parti'nin milliyetçi oyları alarak tek parti çoğunluğunu kazanma senaryosuna sahip olduğunu savunmuştur. Artan terör olaylarının 1 Kasım 2015 Genel Seçimi üzerindeki etkisinin hangi ölçülerde gelişim gösterdiği ise ancak

konu özelinde farklı bilimsel çalışmaların hayata geçirilmesi ile mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Ahmad, Feroz. **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Ahmet Cevdet Paşa. **Tezâkir-i Cevdet**, Altıncı Tezkire. Aktaran **Düşünen Siyaset**, Yıl:1, Sayı:1, Şubat:1999.

Alkan, Haluk ve Abdullah Özkan. “Değişim-Kurumsallaşma ve Kırılma: 7 Haziran Seçimleri Bağlamında AK Parti”, **Türkiye’de Siyasal Partiler ve Seçim Kampanyaları Araftaki Seçim 7 Haziran 2015**, Ed. Edip Asaf Bekaroğlu, Vadi Yayınları, İstanbul, 2015.

Alptekin, Hüseyin. “7 Haziran 2015 Genel Seçimleri: HDP’nin Seçim Barajıyla İmtihanı ve Türkiyelileşme Serüveni”, **Türkiye’de Siyasal Partiler ve Seçim Kampanyaları Araftaki Seçim 7 Haziran 2015**, Ed. Edip Asaf Bekaroğlu, Vadi Yayınları, İstanbul, 2015.

Akman, Cüneyt. **Marksist Kriz Teorileri Işığında Küresel Kriz**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010.

Armaoğlu, Fahir. **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

Aslan, Pınar ve Oğuz Göksu. “Siyasal İletişim Düzleminde AK Parti’nin 7 Haziran 2015 Seçim Kampanyasının Analizi: Teması, Stratejisi ve Mesajları”, **Siyasal**

İletişimin Odağı Seçim Kampanyaları, Ed. Abdullah Özkan, Eğitim Yayınevi, Konya, 2015.

Aydın, Suavi. “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 1**, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Aydın Suavi ve Yüksel Taşkın. **1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Baykal, Mehtap. **Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Kapatılma Davası Süreci ve Kriz İletişimi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

Bekiroğlu, Onur. “Türkiye’nin Sosyo-Politik Ortamı: Öncesi ve Sonrasıyla 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri”, **7 Haziran’dan 1 Kasım’a Türkiye’de Siyasal İletişim Uygulamaları**, Ed. Şükrü Balcı, Literatürk Academia Yayınları, Konya, 2016.

Bildirici, Faruk. **Hanedanın Son Prensi Mesut Yılmaz ve ANAP’lı Yıllar**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003.

Bora, Tanıl ve Kemal Can. **Devlet ve Kuzgun 1990’lardan 2000’lere MHP**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Bouchard, Joseph, F. **Command in Crisis**, Colombia University Pres, New York, 1991.

Can, Halil, Öznur Aşan Azizoğlu ve Eren Miski Aydın. **Organizasyon ve Yönetim**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2011.

Çakır, Ruşen ve Fehmi Çalmuk. **1980 Sonrası İslami Hareket 3 Recep Tayyip Erdoğan Bir Dönüşüm Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

Çavdar, Tevfik. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, İmge Kitapevi, Ankara, 2013.

Göksu, Oğuz ve Fatih Özkoyucu. "7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde CHP'nin Seçim Kampanyasının Temelleri, Söylemleri ve Uygulamaları", **Siyasetin İletişim Odağı Seçim Kampanyaları**, Ed. Abdullah Özkan, Konya, 2015.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukunun Genel Esasları: Ders Kitabı**, Ekin Yayınları, Bursa, 2016.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa, 2016.

Gözübüyük, Şeref. **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2016.

Hatemi, Hüseyin. "Krizin Kritiği", **Düşünen Siyaset**, Yıl:1, Sayı:1, Şubat:1999.

Kaboğlu, Özden, İ. **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, Legal Yayınevi, İstanbul, 2014.

Kadıbeşegil, Salim. **Kriz Geliyorum Der**, Mediacat Yayınları, İstanbul, 2012.

Kara, Ayhan, M. **Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon**, Bigbang Yayınları, Ankara, 2015.

Karatepe, Şükrü. **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016.

Keleş, Ruşen ve Artun Ünsal. **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Koçak, Cemil. "Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1**, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Kongar, Emre. **21.Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2016.

Kotil, Ahmet. "Toplum ve Krizleri", **İktisat Dergisi**, Sayı:384, Kasım 1998.

Mater, Tayfun, O. **Devrimci Yol Savunması**, Simge Yayınevi, İstanbul, 1989.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016

Patan, Nilhan, G. **İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Stratejisinin Önemi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

Pira, Aylin ve Çisil Sohodo. **Kriz Yönetimi Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Teziç, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2016.

Tunç, Hasan, Faruk Bilir ve Bülent Yavuz. **Türk Anayasa Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016.

Yılmaz, Levent. **Siyasal Kültür-Kriz Etkileşimi Çerçevesinde Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Zürcher, Jan, E. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

İnternet Kaynakları

Abdi İpekçi, "Bir Hükûmet Kurulsun Da", **Milliyet**, 30.03.1975, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1975/03/30> (03.02.2017).

Abdi İpekçi, "Görünen Köy", **Milliyet**, 13.10.1977, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1977/10/13>, (05.02.2017).

Abdi İpekçi, “Gözler CHP’ye Çevrilirken”, **Milliyet**, 03.08.1977, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1977/08/03> (05.02.2017).

Abdi İpekçi, “Ümit”, **Milliyet**, 08.04.1971, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1971/04/08>, (29.01.2017).

Abdülkadir Selvi, “Anlaşmaya Varılamayan 7 Madde”, **Yeni Şafak**, 11.08.2015, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdulkadirsarvi/anlamaya-var%C4%B1lamayan-7-madde-2018612>, (26.03.2017).

Altan Öymen, “Hükûmet Üzerine Düşünceler”, **Milliyet**, 22.10.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/10/22> (09.02.2017).

AK Parti, **Parti Tüzüğü**, <https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu>, s.98-99, (08.03.2017).

AK Parti, “Pozitif ve Güler yüzlü Bir Kampanya”, **Haberler**, 07.03.2015, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/pozitif-ve-guleryuzlu-bir-kampanya/74278#1>, (08.03.2017).

AK Parti, “2015 Seçim Beyannamesi Açıklandı”, **Haberler**, 15.04.2015, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/secim-beyannamesi-aciklandi/73293#1>, (08.03.2017).

Arife Avcu, “Erdoğan 53 Gün Daha Erteleme İstiyor”, **Milliyet**, 26.01.1999, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1999/01/26>, (13.03.2017).

Ayhan Aydemir, “Kalemli’den Seçime ‘Hayır’ ”, **Milliyet**, 12.02.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/02/12>, (12.02.2017).

Bahar Demirel, “HDP Eş Başkanı Selahattin Demirtaş’tan Önemli Açıklamalar”, **Hürriyet**, 10.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/hdp-es-baskani-selahattin-demirtastan-onemli-aciklamalar-29245531>, (17.01.2017).

Bülent Sarioğlu ve Umut Erdem, “Davutoğlu’nun 39 Günlük Koalisyon Arayışı Sonuca Ulaşmadı”, **Hürriyet**, 18.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/davutoglunun-39-gunluk-koalisyon-arayisi-basariya-ulasamadi-29837864>, (21.03.2017).

CHP, “CHP’nin 14 İlkesi Nedir?”, **Haberler**, 30.07.2015, <https://www.chp.org.tr/Haberler/39/chpnin-14-ilkesi-nedir-2434.aspx>, (16.03.2017).

CHP, 18 Haziran 2013 Tarihli TBMM Grup Konuşması, **Haberler**, 18.06.2013, <https://www.chp.org.tr/Haberler/36/18-haziran-2013-tarihli-tbmm-grup-konusmasi-931.aspx>, (06.03.2017).

Deniz Zeyrek, “AK Parti Koalisyon Yapar mı? Seçim Sonuçları Sonrası AK Parti’de Son Durum”, **Hürriyet**, 09.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/ak-parti-koalisyon-yapar-mi-secim-sonuclari-sonrasi-ak-partide-son-durum-29234766>, (15.03.2017).

“Emin Çölaşan, Bazı Yatırımların Bir Bölümü Durdurulacak”, **Milliyet**, 15.03.1980, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1980/03/15> (08.02.2017).

Fikret Bila, “Arkama Bakmam”, **Milliyet**, 25.04.1993, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/04/25>, (10.02.2017).

Fikret Bila, “Çankaya’ya 4 İmzalı Formül”, **Milliyet**, 31.01.2000, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2000/01/31>, (19.02.2017).

Fikret Bila, “MHP Lideri Bahçeli: Cumhurbaşkanı Seçiminde Meclis’teyiz”, **Milliyet**, 26.07.2007, <http://www.milliyet.com.tr/mhp-lideri-bahceli--cumhurbaskani-seciminde-meclis-teyiz/fikret-bila/siyaset/yazardetayarsiv/26.07.2007/207540/default.htm>, (28.03.2017).

Hasan Cemal, “Sekiz Anket Sekiz Sonuç”, **Milliyet**, 24.10.2002, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2002/10/24>, (14.03.2017).

HDP, Seçim Bildirgeleri, Genel Seçim 7 Haziran, **Materyaller**, <http://www.hdp.org.tr/tr/materyaller/genel-secim-7-haziran/6010>, (11.03.2017).

İhsan Yılmaz, “ ‘Yüce Divan’a Giden Başbakan Olamaz’ ”, **Milliyet**, 08.05.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/05/08>, (12.02.2017).

Kamil Elibol, “CHP’ye ‘Hayır’, AKP’ye Şartlı ‘Evet’ ”, **Sözcü**, 20.06.2015, <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/chpye-hayir-akpye-sartli-evet-864118/>, (24.03.2017).

MHP, “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli’nin 25.Dönem Milletvekili Genel Seçimi Münasebetiyle Düzenledikleri ‘Bizimle Yürü Türkiye’ Temalı Miting Programları”, **Genel Başkan Konuşmaları**, http://88.255.31.62/htmldocs/genel_baskan/1551/konusmalari/Devlet_Bahceli_2015_yili_konusmalari.html (10.03.2017).

MHP, “7 Haziran 2015 Genel Seçimi Seçim Beyannamesi”, **Milliyetçi Hareket Partisi Yayınlar Arşivi**, 03.05.2015, https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/MHP_Secim_Beyannamesi_2015_tam.pdf, (10.03.2017).

Mümtaz Soysal, “Kerhen”, **Milliyet**, 11.09.1979, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1979/09/11>, (07.02.2017).

NTV, “AK Parti-CHP 2.Görüşmesi Sona Erdi”, **Türkiye**, 28.07.2015, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/ak-parti-chp-2-gorusmesi-sona-erdi,dIFLlqhDkkejW5nHb5dj6A>, (20.03.2017).

NTV, “AK Parti-CHP 3.Görüşmesi Sona Erdi”, **Türkiye**, 30.07.2015, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/ak-parti-chp-3-gorusmesi-sona-erdi,8mq8zPIUQkOYTK-H7FOMXw>, (20.03.2017).

Nuray Babacan, Turan Yılmaz, Bülent Sarioğlu ve Umut Erdem, “AK Parti Oylarıyla Meclis Başkanı İsmet Yılmaz”, **Hürriyet**, 02.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/ak-parti-oylariyla-meclis-baskani-ismet-yilmaz-29436591>, (18.03.2017).

Onur Konuralp, Turan Yılmaz ve Rıza Özel, “Koalisyon İçin Nihai Karar O Gün Verilecek”, **Hürriyet**, 11.08.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/koalisyon-icin-nihai-karar-o-gun-verilecek-29776204>, (20.03.2017).

Onur Konuralp ve Selçuk Şenyüz, “Koalisyon Görüşmelerinde AK Parti İle CHP Arasında İlk Temas Sıcak Geçti”, **Hürriyet**, <http://www.hurriyet.com.tr/koalisyon-gorushmelerinde-ak-parti-ile-chp-arasinda-ilk-temas-sicak-gecti-29542567>, (20.03.2017).

Onur Konuralp ve Umut Erdem, “Davet Gelmeden ‘Ret’ Geldi”, **Hürriyet**, 15.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/davet-gelmeden-ret-geldi-29283641>, (23.03.2017).

Selcan Taşçı, “Hukuki Hazırlığını Yaptık Erdoğan’ı, Vatana İhanetten Yargılayacağız”, **Yeniçağ**, 12.05.2015, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/hukuki-hazirligini-yaptik-erdogan-vatana-ihanetten-yargilayacagiz-114156h.htm>, (10.03.2017).

Serpil Çevikcan, “Ülke Başsız Kalmamalı”, **Milliyet**, 12.08.2015, <http://www.milliyet.com.tr/ulke-bassiz-kalmamali/siyaset/detay/2100712/default.ht> (23.03.2017).

Serpil Çevikcan ve Aydın Hasan, “Çiller Köşk’e Çıktı”, **Milliyet**, 24.05.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/05/24>, (12.02.2017).

Soner Gürel, “Köşk’ten Seçim Sinyali”, **Milliyet**, 16.02.1996, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/02/16>, (12.02.2017).

Tayfun Talipoğlu, “Yılmaz: Erken Seçimi Cumhurbaşkanı Önerdi”, **Milliyet**, 12.08.1991, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/08/12> (08.02.2017).

T.C Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 2011-2017 Yılları Arası Basın Bildirileri, **Basın Bildirileri Arşivi**, <http://www.mgk.gov.tr/index.php/2011-2015-yillari-arasi-basin-bildirileri>, (01.03.2017).

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 24.Yasama Dönemi Faaliyet Raporu, **Bilgilendirme**, https://www.tbmm.gov.tr/docs/24yd_faaliyet_raporu_07062015.pdf, (21.01.2017).

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23.Yasama Dönemi Faaliyet Raporu, **Bilgilendirme**, http://tbmm.gov.tr/bilgiedinme/23_Dnm_Faaliyet_Raporu.pdf, (21.01.2017).

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, **Geçmiş Hükûmetler**, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Ülkemiz Hiçbir Zaman Hükûmetsiz Kalamaz, Bunun İçin de Atılması Gereken Adımları Atarız”, **Haberler**, 14.08.2015, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34098/ulkemiz-hicbir-zaman-hukumetsiz-kalamaz-bunun-icin-de-atilmasi-gereken-adimlari-atariz.html>, (23.03.2017).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, **Yurt İçi Ziyaretler**, <http://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/yurticiziyaretler/6/>, (22.03.2017).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “10.Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, **Konuşmalar**, 26.08.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/35-3/35911/10-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma.html>, (23.03.2017).

TBMM Başkanlığı Anayasalar Sitesi, **1961 Anayasası**, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, **1950-1999 Arası Milletvekili Genel Seçimleri Oy Dağılımı**, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html,

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, **Hükûmetler ve Programları**, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html

TRT HABER, “Ahmet Davutoğlu Balkon Konuşması”, **Türkiye**, 07.06.2015, <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/ahmet-davutoglu-balkon-konusmasi-188852.html>, (14.03.2017).

Umut Erdem, “Bahçeli’den 00.46 Açıklaması”, **Hürriyet**, 15.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/bahceli-den-00-46-aciklamasi-29555396>, (21.03.2017).

Vahap Munyar, “%52 İle Seçildim Saygılı Olun”, **Hürriyet**, 14.06.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/vahap-munyar/52yle-secildim-saygili-olun-29278671>, (23.03.2017).

Saliha Çolak ve Recep Kaban, “Yılmaz’a 2. Yüce Divan”, **Milliyet**, 13.06.2000, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2000/06/13>, (19.02.2017).

Zeynep Güranlı ve Aysel Alp, “Ahmet Davutoğlu Genel Başkan Seçildi”, **Hürriyet**, 27.08.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/ahmet-davutoglu-genel-baskan-secildi-27088866>, (07.03.2017).

Zeynep Güranlı ve Aysel Alp, “Bahçeli MHP’nin Seçim Beyannamesini Açıkladı”, **Hürriyet**, 03.05.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/bahceli-mhpnin-secim-beyannamesini-acikladi-28904683>, (10.03.2017).